

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

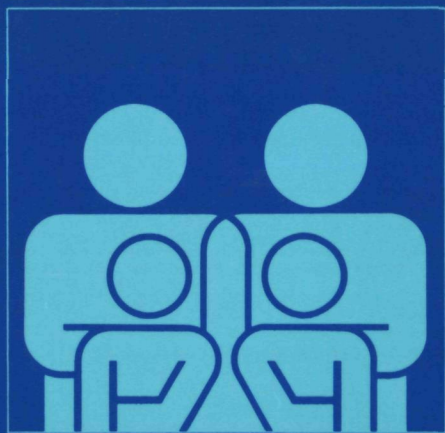
The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/113960>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-08 and may be subject to change.

GEMEENTELIJKE BEVOLKINGS- ONTWIKKELINGEN EN LOKAAL BELEID

J.G.M. Assen

nidi publikaties 7

GEMEENTELIJKE BEVOLKINGSONTWIKKELINGEN

EN

LOKAAL BELEID

Assen, Johanna Gesina Maria

Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid / Johanna Gesina Maria Assen –
[S1 s n] (Meppel Krips Repro) – III
Ook verschenen in handelseditie 's-Gravenhage NIDI, 1988 – (NIDI-publicaties, 7) –
Proefschrift Nijmegen – Met lit opg
ISBN 90-9002106 X
SISO 302 UDC 352 314(492)(043 3)
Trefw bevolkingspolitiek , gemeenten , Nederland

© 1988 JGM Assen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever
No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without the prior written permission from the publisher

Type werk en lay out Infobever, Nijmegen
Druk Krips Repro, Meppel

GEMEENTELIJKE BEVOLKINGSONTWIKKELINGEN

EN

LOKAAL BELEID

Een onderzoek naar de bevolkingsontwikkelingen in gemeenten in regionale context, in samenhang met sociaal-economische, ecologische en beleidsfactoren.

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen.

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 25 maart 1988
des namiddags te 13.30 uur precies

door

Johanna Gesina Maria Assen
geboren op 13 december 1949
te Dalen

Promotores:

Prof.dr. Th.M.G. Guffens

Prof.drs. G.A.B. Frinking (K.U.B.)

Leden manuscriptcommissie:

Prof.dr. A.J.A. Felling

Prof.dr. H.J. Heeren

Prof.drs. P.J.W. Kouwe

Voor Harry, Gerben en Bart

*"Kiezen is de helft verliezen.
Daarom kies ik voor een baan en een gezin."
Jasperina de Jong, in:
"De gekkin van de gracht".*

VOORWOORD

Van september 1982 tot september 1987 heb ik een part-time aanstelling gehad als junior wetenschappelijk medewerkster bij de afdeling urbane en rurale sociologie van de K.U. te Nijmegen. Naast het verzorgen van het onderwijs in de demografie heb ik onderzoek verricht naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid, ter voorbereiding van dit proefschrift.

Van de vele mensen die op enigerlei wijze een bijdrage hebben geleverd aan de tot standkoming van dit proefschrift wil ik enkelen met name bedanken: dr. N.J.M. Nelissen (beleids- en bestuurswetenschappen) en dr. J.J. Latten (C.B.S.) voor de gedachtenwisselingen over dit onderzoek; dr. V. Peters en Th. van der Weegen (research technische afdeling) voor hun ondersteuning bij het bewerken en analyseren van de gegevens per computer; J. Gomez de Mesquita en A.W. Verwey (economisch-statistische documentatie) voor de verzameling van statistische gegevens; mevr. M. van der Somme voor haar werkzaamheden als documentaliste; mevr. H.L.C. Hilhorst, Mevr. H.M.G. Bouhuis en mevr. V. de Jong bij het tot stand komen van het manuscript; mevr. M.M.V. Kramer-Küster, mevr. E.E.W.M. van Wijk-Michiels en mevr. M.S.Th.W. Ristivojcevic-Lefering voor hun ondersteuning op het gebied van het secretariaats- en type-werk; M. Slooves en H. v.d. Sluis voor het verzorgen van de tekeningen en kaarten.

De meeste dank ben ik mijn echtgenoot, drs. G.B.M. van den Berg, verschuldigd, die mij in mijn beroepsarbeid steeds heeft gestimuleerd. Vakinhoudelijk zowel als thuis waren zijn bijdragen zeer waardevol. De problemen die zich voordoen wanneer twee echtgenoten beiden een carrière nastreven bleven ook ons niet gespaard.

Vol bewondering heb ik de niet aflatende belangstelling van onze zonen, Gerben en Bart, gevolgd. Hun betrokkenheid bij het tot stand komen van dit boek blijkt uit de voortdurende vragen als: hoeveel bladzijden moet je nog? Heb je wel met een potlood geschreven, zodat je de fouten kunt uitgummen? Heel ontroerend waren hun ervaringen met een werkende moeder, die een boek schrijft. Hun veelvuldig uitgesproken wens dat ik, als dit boek klaar is, huisvrouw moet worden, getuigt van een samenleving waarin werkende moeders nog steeds tot de uitzondering behoren.

Ook anderen hebben mij gestimuleerd dit proefschrift af te ronden, waarvan ik in het bijzonder mevr. E. van Weel, mevr. L. Knoop en de deelnemers van de V.V.A.O.-promovendae-kring wil bedanken.

Nijmegen, oktober 1987.

J.G.M. Assen

Inhoud

Voorwoord	vii
Inhoudsopgave	ix
Lijst van afbeeldingen	xii
Lijst van tabellen	xiv
Lijst van kaarten	xv
Hoofdstuk 1 Wetenschappelijk en maatschappelijk kader van een onderzoek naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid	1
1.1. Achtergrond	1
1.2. Bevolkingsontwikkelingen in Nederland	2
1.3. Het ruimtelijke beleid in Nederland	6
1.4. Doelstelling	9
1.5. Afbakening van het onderhavige onderzoek	10
1.5.1. Regiokeuze en selectie van gemeenten	10
1.5.2. Perioden waarover het onderzoek plaatsvindt	11
1.6. Indeling van dit proefschrift	11
Hoofdstuk 2 Gemeentelijke bevolkingsgroei en gemeentelijk bevolkingsbeleid; een theoretische benadering	14
2.1. Inleiding	14
2.2. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang	14
2.2.1. Demografische theorieën over bevolkingsgroei	14
2.2.2. Sociologische en geografische theorieën over lokale bevolkingsgroei in regionale samenhang	17
2.2.3. Een conceptueel model voor lokale bevolkingsgroei in regionaal verband	28
2.3. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in samenhang met overige kenmerken	34
2.3.1. Inleiding	34
2.3.2. Een conceptueel model voor de samenhang tussen bevolkings- ontwikkelingen en andere kenmerken van gemeenten	36
2.3.3. Een conceptueel model voor de samenhang tussen typen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en andere kenmerken in regionaal verband	40

2.4. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en gemeentelijk bevolkingsbeleid	42
2.4.1. Inleiding	42
2.4.2. Lokaal bevolkingsbeleid in de theorie	42
2.4.3. De definitie van bevolkingsbeleid in relatie tot het theoretische analyse-raamwerk	48
2.4.4. Een conceptueel schema ter typering van lokaal bevolkingsbeleid	49
Hoofdstuk 3 Methoden voor het meten en analyseren van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen naar onderscheiden kenmerken	56
3.1. Inleiding	56
3.2. Methode ter bepaling van typen bevolkingsontwikkelingen	58
3.2.1. Benodigde data; beschikbare bronnen en data	58
3.2.2. De methode Guffens-Latten-Van der Weegen ter bepaling van de lokale bevolkingsgroei	59
3.2.3. De aangepaste methode Guffens-Latten-Van der Weegen ten behoeve van onderzoek	61
3.2.4. De constructie van typen bevolkingsontwikkelingen	61
3.2.5. Samenhang tussen typen bevolkingsontwikkelingen en de leeftijdsstructuur	65
3.3. Karakterisering van gemeentelijke bevolkingsgroei naar overige kenmerken	67
3.3.1. Inleiding	67
3.3.2. Benodigde data; beschikbare bronnen en data	67
3.3.3. De homogeniteits-analyse; HOMALS	75
3.4. Karakterisering van gemeentelijk bevolkingsbeleid	80
3.4.1. Inleiding	80
3.4.2. Concretisering van de analyse-categorieën	81
3.5. Samenhang tussen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen, overige kenmerken en lokale beleidskenmerken in regionale context	84
Hoofdstuk 4 De resultaten van het onderzoek	86
4.1. Inleiding	86
4.2. Typen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen	86
4.2.1. De groeicurven, de curven van de demografische groeifactoren en de leeftijdsstructuren van de gemeenten	86
4.2.2. Typen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang	88
4.3. Gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken; resultaten van de HOMALS-analyse	114

4.4. Het gemeentelijke bevolkingsbeleid	118
4.4.1. Inleiding	118
4.4.2. Opvattingen van gemeenten over een mogelijk te voeren bevolkingsbeleid	118
4.4.3. Typen bevolkingsbeleid	120
4.4.4. Het gemeentelijke bevolkingsbeleid in de periode 1975-1985	123
4.4.5. Verwachtingen en beleid ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen in de toekomst	128
4.5. Samenhang tussen gemeente-typen en beleidstypen	132
Hoofdstuk 5 Conclusies	137
5.1. Inleiding	137
5.2. De resultaten van het onderzoek	137
5.3. Toekomstige demografische ontwikkelingen op gemeentelijk niveau	143
5.4. Mogelijkheden en beperkingen voor lokaal beleid ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen	145
Literatuurlijst	148
Bijlage 1. De geselecteerde gemeenten, naar ligging in de regio	154
Bijlage 2. Enkele opmerkingen betreffende de methode ter correctie van gemeentegrenswijzigingen	157
Bijlage 3. Bronnen en bewerkingen van statistische data	160
Bijlage 4. Gemeenten naar klassen van variabelen	189
Bijlage 5. Enquête-formulier	198
Bijlage 6. Grafieken van de hellingshoek van de curven van bevolkingsomvang, vestiging en geboorte	211
Bijlage 7. Plots uit de HOMALS-analyse	222
Samenvatting	226
Summary	232
Curriculum vitae	237

Lijst van afbeeldingen

Afbeelding 1.1.	Bevolkingsomvang in Nederland, 1900-2035, telkens op 1 januari	3
Afbeelding 1.2.	Aantal levendgeborenen en overledenen in Nederland, 1900-2035	3
Afbeelding 1.3.	Het geboorten- en sterftcijfer in Nederland, 1840-2035	4
Afbeelding 1.4.	De leeftijdssamenstelling van de Nederlandse bevolking, op 1 januari 1986, 2000 en 2035	4
Afbeelding 2.1.	Het demografische transitie-model; het verloop van het geboorten- en sterftcijfer	16
Afbeelding 2.2.	Het demografisch transitie-model; het verloop van het groei cijfer	16
Afbeelding 2.3.	Het demografisch transitie-model; het verloop van de bevolkingsomvang	16
Afbeelding 2.4.	Fasen van stedelijke groei volgens Klaassen; veranderingen in de bevolkingsomvang	25
Afbeelding 2.5.	Fasen van stedelijke groei volgens Klaassen; veranderingen in de bevolkingsgroei	25
Afbeelding 2.6.	De relaties tussen bevolkingsgroei, demografische groeifactoren en leeftijdsstructuur	32
Afbeelding 2.7.	Het cirkelschema van het N.P.D.O. De interrelaties tussen demografische en maatschappelijke verschijnselen	35
Afbeelding 2.8.	De met bevolkingsontwikkelingen in een intern systeem samenhangende kenmerken; een theoretisch model	38
Afbeelding 2.9.	Enkele definities van bevolkingsbeleid	44
Afbeelding 2.10	Analytisch raamwerk van Tabors	47
Afbeelding 2.11.	Analyse-schema van lokaal bevolkingsbeleid	52
Afbeelding 3.1.	De relaties tussen bevolkingsgroei en overige kenmerken	57
Afbeelding 3.2.	Modellen en fasen van bevolkingsgroei typen	63
Afbeelding 3.3.	Groeifasen gekenmerkt naar demografische groeifactoren	64
Afbeelding 4.1.	Typen bevolkingsontwikkelingen naar groeicurve en curven van de demografische groeifactoren	90

Afbeelding 4.2.	Curven van bevolkingsomvang en van demografische groeifactoren, behorend bij de typen bevolkingsontwikkelingen van afbeelding 4.1.	92
Afbeelding 4.3.	Typologie van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende kenmerken (gemeente-typen)	115

Lijst van tabellen

Tabel 3.1.	Klassen van leeftijdsstructuur	69
Tabel 3.2.	De klasse-indeling naar afwijkingsintensiteit van de leeftijdsstructuur	70
Tabel 3.3.	Respons van gemeenten op het vragenformulier	80
Tabel 4.1.	Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen per regio	94
Tabel 4.2.	Gemeenten naar de typologie van bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende kenmerken (gemeente-typen)	116
Tabel 4.3.	Mening van gemeenten over de mogelijkheid tot beïnvloeding van de bevolkingsomvang	119
Tabel 4.4.	Beperkingen van gemeenten bij een mogelijke beleidsvoering t.a.v. bevolkingsgroei	119
Tabel 4.5.	Mogelijkheden van gemeenten bij een eventuele beleidsvoering t.a.v. bevolkingsgroei	120
Tabel 4.6.	Gemeenten naar beleidstype per regio	121
Tabel 4.7.	Groeitaak van gemeenten en hun mening hierover	129
Tabel 4.8.	Type beleid en gewenste toekomstverwachtingen	129

Lijst van kaarten

Kaart 1. De curven van de bevolkingsomvang per gemeente, regio Groningen	96
Kaart 2. De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Groningen	97
Kaart 3. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Groningen	98
Kaart 4. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Groningen	99
Kaart 5. De curven van de bevolkingsomvang per gemeente, regio Utrecht	101
Kaart 6. De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Utrecht	102
Kaart 7. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Utrecht	103
Kaart 8. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Utrecht	104
Kaart 9. De curven van de bevolkingsomvang per gemeente, regio Eindhoven	106
Kaart 10. De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Eindhoven	107
Kaart 11. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Eindhoven	108
Kaart 12. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Eindhoven	109
Kaart 13. De curven van de bevolkingsomvang en van de groeifactoren en de leeftijdsdiagrammen, Unieke gemeenten	112
Kaart 14. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, regio Groningen	124
Kaart 15. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, regio Utrecht	125
Kaart 16. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, regio Eindhoven	126
Kaart 17. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, Unieke gemeenten	126
Kaart 18. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, regio Groningen	133
Kaart 19. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, regio Utrecht	134
Kaart 20. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, regio Eindhoven	135
Kaart 21. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, Unieke gemeenten	136

HOOFDSTUK 1

WETENSCHAPPELIJK EN MAATSCHAPPELIJK KADER VAN EEN ONDERZOEK NAAR GEMEENTELIJKE BEVOLKINGS-ONTWIKKELINGEN EN LOKAAL BELEID

1.1. Achtergrond

Reeds geruime tijd wordt er bij de studierichting sociologie, afdeling Urbane en Rurale Sociologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen, onderzoek verricht naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen. Dit onderzoek is vervolgens bij de voorwaardelijke financiering opgenomen in het onderzoeksproject: stedelijke crisis in een geprogrammeerde samenleving.²

Het genoemde onderzoeksthema heeft geresulteerd in typologieën van gemeenten naar bevolkingsgroei. Deze typologieën van Guffens en Latten werden ontwikkeld in het kader van de censusmonografieën³ en zijn door Latten toegepast in zijn dissertatie over gemeentelijke bevolkingsgroei in fasen.³

Dit onderzoek is het vervolg in deze onderzoekstraditie met betrekking tot gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen.

Bovengenoemde studies laten aan de hand van bevolkingsgroei-curven van gemeenten over een periode van circa 100 jaar zien, dat gemeenten in die periode verschillende groeipatronen doorgemaakt hebben. Er zijn gemeenten die over de gehele periode nagenoeg geen bevolkingsgroei te zien hebben gegeven; daarnaast zijn er die gedurende de gehele periode zijn gegroeid; weer andere vertonen een of meer perioden van groei. Gemeenten verschillen dus van elkaar wat betreft het groeitempo, het ritme (de afwisseling van snelle groei, geringe groei en geen groei; het tijdstip waarop de (snelle) groei inzet en de duur van de groeiperiode.

Uit de spreiding van de groeitypen binnen een regio blijkt dat gemeenten ten dele hetzelfde groeitype vertonen en ten dele opeenvolgende groeitypen: gemeenten nemen als het ware elkaars groei over. Deze regionale patronen van samenhang en opvolging in gemeentelijke groei zijn nog onvoldoende onderzocht, mede gezien het feit dat opvattingen en theorieën over urbanisatie en suburbanisatie nog maar recent ontwikkeld zijn. In het onderhavige onderzoek naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen vormt de regionale samenhang van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen het eerste onderdeel.

Het tweede onderdeel betreft de relatie tussen gemeentelijke bevolkingsgroei in regionale samenhang en een aantal andere gemeentelijke kenmerken. Latten heeft geconstateerd dat de groeitypologie samenhangt met en een aanvulling vormt op andere gemeentelijke typologieën, zoals de CBS-urbanisatie-typologie en de Amsterdamse urbanisatie-typologieën.⁴ Dit wijst erop dat gemeentelijke

bevolkingsontwikkelingen zeer nauw samenhangen met gemeentelijke kenmerken op demografisch, sociaal- economisch en morfologisch terrein.

Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen zijn uiteraard in eerste instantie van betekenis voor de betreffende gemeente zelf. Specifieke bevolkingsontwikkelingen, zoals een bepaalde omvang, groei of leeftijdssamenstelling en vooral veranderingen hierin gaan samen met wijzigingen in de behoeften van de inwoners van gemeenten; het heeft bijvoorbeeld consequenties voor het aantal en soort voorzieningen en woningen. Bevolkingsontwikkelingen hebben repercussies voor het gemeentelijk beleid. Gemeentelijke overheden zouden hun beleid moeten bijstellen als demografische situaties veranderen.

Anderzijds kan het ook zijn dat gemeenten juist bepaalde bevolkingsontwikkelingen voorstaan en deze trachten te realiseren.

Als gemeentelijke overheden bevolkingsontwikkelingen werkelijk van belang achten zal dit in hun beleidsvoering tot uiting moeten komen. Het gemeentelijk beleid in relatie tot de gemeentelijke bevolkingsontwikkeling vormt het derde onderdeel van dit onderzoek.

1.2. Bevolkingsontwikkelingen in Nederland

Bij een studie naar lokale bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid kan niet voorbijgegaan worden aan de algemene demografische ontwikkelingen zoals die zich in Nederland hebben voorgedaan en zullen voordoen. Alhoewel de verschillen tussen gemeenten aanzienlijk zijn, zal een aantal algemene bevolkingsontwikkelingen ook op gemeentelijk niveau optreden en daar hun weerslag vinden.

In deze paragraaf zal een korte beschrijving worden gegeven van de voor dit onderzoek belangrijkste ontwikkelingen op demografisch gebied.^{5, 6}

In de afgelopen eeuw is de Nederlandse bevolking met ruim 10 miljoen inwoners toegenomen, van 4 miljoen in 1880 tot 14,6 miljoen in 1986. Het tempo van de bevolkingsgroei is aanvankelijk steeds toegenomen. Procentueel gezien is de groei het sterkst geweest in de twintiger jaren: de gemiddelde jaarlijkse bevolkingstoename tussen 1920 en 1930 bedroeg 1,46 %. Maar de hoogste absolute groei van de bevolking werd pas bereikt in de zestiger jaren: tussen 1960 en 1970 steeg het inwonertal met 1,5 miljoen. Sindsdien is de groei zowel absoluut als relatief geleidelijk aan afgenomen.⁷ Volgens de prognoses van het CBS zal de groei steeds verder afnemen en zal deze enkele jaren na 2000 omslaan in een bevolkingsdaling (zie afbeelding 1.1).⁸

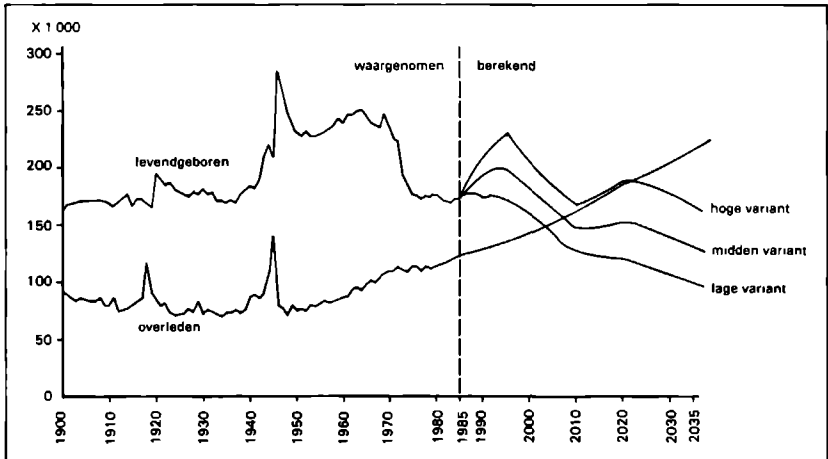
De ontwikkelingen van de geboorte- en sterfte-aantallen is in afbeelding 1.2. weergegeven. Deze afbeelding laat zien dat de sterfte-aantallen tot 1950 licht zijn gedaald, met een sterfte-piek in 1918 (Spaanse griep) en één aan het einde

Abbeelding 1.1. Bevolkingsomvang in Nederland, 1900 - 2035, telkens op 1 januari

Bron: CBS, zie noot 9.

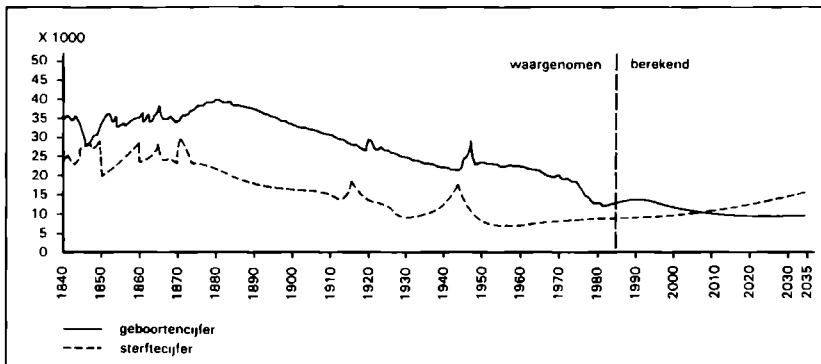
Abbeelding 1.2. Levendgeborenen en overledenen in Nederland, 1900 - 2035

Bron: CBS, zie noot 9.

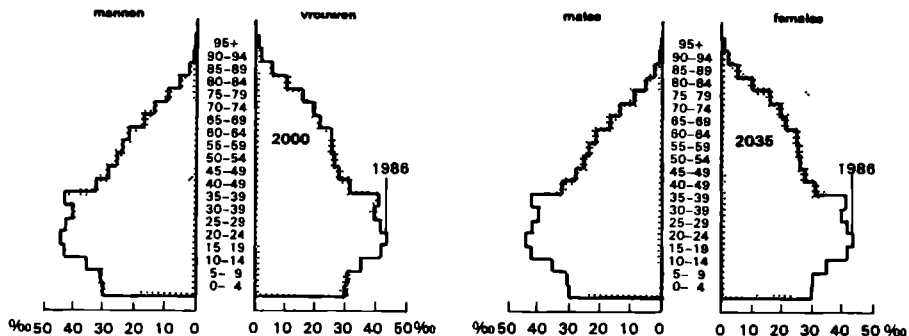

Abbeelding 1.3. Het geboortecijfer en sterftcijfer in Nederland, 1840 - 2035

Bron: CBS, zie noot 9.

Abbeelding 1.4. De leeftijdsamenstelling van de Nederlandse bevolking op 1 januari 1986, 2000 en 2035

Bron: CBS zie noot 10.

van de tweede wereldoorlog. Sinds 1950 zijn de sterfte-aantallen toegenomen en deze zullen in de toekomst zeer sterk toenemen, door het toegenomen aantal bejaarden. De geboorte-aantallen zijn tot de tweede wereldoorlog nagenoeg constant gebleven, zij het met een lichte geboorte-golf na de eerste wereldoorlog. Na de tweede wereldoorlog is er niet alleen een enorme geboortegolf opgetreden, de geboorte-aantallen zijn tot circa 1970 zeer hoog gebleven. Na 1970 echter zijn deze in een paar jaar tot het niveau van vóór de tweede wereldoorlog gedaald. Voor de toekomst wordt verwacht dat de geboorte-aantallen globaal gezien op hetzelfde niveau van heden blijven of zelfs nog iets geringer worden. Indien geboorte en sterfte in relatieve cijfers worden uitgedrukt, wordt het verloop van het geboorten- en sterftcijfer vooral gekenmerkt door een langdurige daling (zie afbeelding 1.3). Het sterftcijfer is gedaald vanaf 1870 tot 1950. Daarna is dit gestegen. Het geboortecijfer is vanaf 1900 tot nu toe blijven dalen. Beide laatste trends zullen zich doorzetten, zodat er na het jaar 2000 een negatieve natuurlijke aanwas zal zijn. De verlenging van de levensduur heeft ertoe geleid dat meer mensen een hoge leeftijd bereiken: de Nederlandse bevolking leeft gemiddeld langer dan voorheen. De daling van de vruchtbaarheid betekent dat er minder kinderen geboren worden, zodat het relatieve aandeel van jongeren in de bevolking steeds afneemt: aan te duiden als ontgroening van de bevolking. Inhaerent hieraan is dat het relatieve aandeel van de bejaarden in de bevolking toeneemt: de Nederlandse bevolking vergrijsd. Deze processen van ontgroening en vergrijzing zullen de komende decennia verder doorzetten. De enorme geboorte-aantallen van na de tweede wereldoorlog (1945-1969) zijn nu te herkennen in de leeftijdsgroepen van circa 20 tot 40 jaar, waardoor de ontgroening wel erg sterk, maar de vergrijzing nog niet zo sterk lijkt. Wanneer deze omvangrijke geboorte-cohorten de bejaardenleeftijd zullen bereiken, zal de vergrijzing ineens zeer sterk toenemen.¹¹ De toekomstverwachtingen ten aanzien van de leeftijdsstructuur en de opschuiving van de geboorte-generaties is zeer duidelijk te zien in de leeftijds piramide, weergegeven in afbeelding 1.4.

In de tweede helft van de vorige eeuw is in Nederland, vooral door de opkomst van de industrie, het proces van verstedelijking op gang gekomen. Voordien kwamen de percentages bevolkingsgroei van zowel steden als platteland nagenoeg overeen met de landelijke cijfers. Woonde in 1880 circa 40 % van de bevolking in stedelijke gemeenten,¹² in 1980 is dat bijna 90 %.¹³ Zowel bij de plattelands-gemeenten als bij de stedelijke gemeenten onderling zijn er grote verschillen in groei opgetreden. Er zijn plattelandsgemeenten die zijn blijven groeien - al dan niet gelijkmatig. Vele van deze gemeenten hebben daardoor een stedelijk karakter gekregen. Dientengevolge is het aantal steden sterk toegenomen.

Er zijn gemeenten die na een (lange) periode van bevolkingsgroei recentelijk een stagnatie vertonen. Grotere gemeenten hebben zelfs al enkele jaren hun bevolkingsaanwas zien teruglopen. Tegelijkertijd hebben omringende gemeenten

een snelle bevolkingsaanwas gekend. Momenteel lijkt de bevolkingsgroei zich in een aantal grotere gemeenten te herstellen, onder meer door een beleid dat erop gericht is de steden een aantrekkelijk woonmilieu te geven.

Er is duidelijk een afwisseling in groei en stagnatie van gemeentelijke bevolkingen waarneembaar.

Nu de totale bevolkingsgroei van Nederland beduidend minder is geworden dan in het verleden, zal dit zonder twijfel repercussies hebben voor de bevolkingsgroei van de afzonderlijke gemeenten.

In meer gemeenten dan voorheen zal zich een vertraging in de bevolkingsgroei voordoen en in een groot aantal gemeenten zal dit tot bevolkingsdaling gaan leiden. Maar er zullen ook gemeenten blijven, die – voorlopig althans – nog (zeer snel) blijven groeien.

Door een zeer geringe, zo niet een negatieve natuurlijke aanwas zullen de meeste gemeenten niet ontkomen aan een voortgaande ontgroening en vergrijzing. Deze ontwikkelingen, ontgroening en vergrijzing, maar ook ontwikkelingen betreffende huwelijksvorming en andere samenlevingsvormen hebben consequenties voor de vraag naar verschillende soorten voorzieningen, zoals het aantal en soort woningen, voorzieningen op het gebied van sport, cultuur en onderwijs, voorzieningen ten behoeve van bejaarden en de vraag naar vervoersmogelijkheden. Ze hebben daardoor consequenties voor het gemeentelijke beleid.

1.3. Het ruimtelijke beleid in Nederland

De ontwikkelingen in bevolkingsspreiding in Nederland en de groei van gemeenten kunnen niet worden beschouwd zonder de rol en betekenis van het beleid van rijk en provincie ten aanzien van de ruimtelijke ordening er bij te betrekken. De ruimtelijke ordening in Nederland heeft al betekenis vanaf het begin van deze eeuw. In eerste instantie is de ruimtelijke ordening ontwikkeld als instrument om op lokaal niveau ongewenste ontwikkelingen in de huisvesting van de bevolking tegen te gaan. Later is het meer een stelsel van maatregelen geworden gericht op spreiding van bevolking en welzijn op lokaal provinciaal en landelijk niveau.¹⁴ In de wet op de Ruimtelijke Ordening¹⁵ is vastgelegd welke bevoegdheden, taken en verplichtingen ieder van de drie bestuursniveaus, rijk, provincie en gemeente, hebben.

De rijksoverheid vaardigt geen nationaal plan voor de ruimtelijke ordening uit, maar nationaal geldende richtlijnen. Deze zijn neergelegd in officiële nota's, zgn. nota's over de ruimtelijke ordening.¹⁶ Daarnaast zijn er mogelijkheden voor facetplannen. Daarin richt de overheid zich op specifieke aspecten van de ruimtelijke ordening (bijv. recreatie). Ook kan de verantwoordelijke minister aanwijzingen geven aan lagere overheden. Er zijn drie nota's over de ruimte-

lijke ordening verschenen. In de Eerste Nota (1956) werd het probleem van het overvolle westen des lands aan de orde gesteld. Gestreefd zou moeten worden naar een meer gelijkwaardige spreiding van de bevolking over het land, om zodoende de grote steden in het westen te ontlasten.¹⁴⁻¹⁷ De Tweede Nota (1966) stelde "gebundelde deconcentratie" voor als oplossing om ongewenste, ongebreidelde suburbanisatie tegen te gaan.¹⁸⁻¹⁹ Enerzijds werd spreiding van de bevolking en de bevolkingsgroei beoogd om de (overvolle) steden te ontlasten. Anderzijds diende de wildgroei naar dorpen en platteland een halt toegeeroepen te worden. De suburbanisatie diende gebundeld in stedelijke zones plaats te vinden, zodat er afwisseling van dichtbebouwde en open gebieden zou blijven bestaan. De Derde Nota over de ruimtelijke ordening bestaat uit een serie deelnota's, structuurschema's en structuurschetsen.²⁰ De achtergronden en uitgangspunten voor het te voeren beleid zijn in de eerste deelnota, de Oriënteringsnota (1973), opgenomen. In de twee andere deelnota's wordt het beleid uitgewerkt: de Verstedelijkingsnota (1976) en de nota Landelijke gebieden (1977). Daarnaast bestaan er nota's over deelgebieden van het beleid, zoals de Nota Markerwaard (1980).²¹

Structuurschetsen zijn facetplannen waarin de wenselijke ruimtelijke structuur wordt aangegeven. De structuurschets voor de Stedelijke Gebieden behoort hier toe. Naderhand worden de structuurschetsen in de respectievelijke deelnota's van de Derde Nota opgenomen.

Structuurschema's bevatten de hoofdlijnen van het te voeren beleid voor sectoren en voorzieningen, die relevant zijn voor de ruimtelijke ordening en waarvoor het rijk in belangrijke mate verantwoordelijkheid draagt. Zo zijn er structuurschema's over drink- en industriewatervoorziening, elektriciteitsvoorziening, vaarwegen en andere sectoren.

Middels de procedure van de planologische kernbeslissingen (pkb) werden belangrijke beslissingen in de ruimtelijke ordening in het openbaar ter discussie gesteld. Zo hebben de bovengenoemde nota's, structuurschetsen en structuurschema's deze procedure doorlopen. De Oriënteringsnota (1973) is zodoende pas in 1979 definitief geworden. Van enkele nota's en structuurschema's, zoals van de nota Markerwaard en het structuurschema Vaarwegen, is de pkb-procedure nog niet afgerond.

In de Derde Nota wordt aan een beperkt aantal gebieden en gemeenten toegestaan de bevolkingsgroei van ons land op te vangen. Dat zijn met name de groeikernen en groeisteden.²²

De laatste jaren is er meer aandacht gekomen voor het herstel van steden, omdat de leegloop van de steden in de afgelopen decennia ernstige consequenties heeft gehad voor de leefbaarheid in steden. Deze re-urbanisatie krijgt gestalte in de ideeën over de compacte stad. In veel steden wordt nu reeds verdichting

van het bebouwde oppervlakte nagestreefd. Het nationale stadsvernieuingsbeleid is eveneens van betekenis voor de verbetering van de leefbaarheid en het behoud van de stedelijke bevolking in de oude stadswijken en het aantrekken van bewoners in de binnenstad.

Het idee van de compacte stad, de herstructurering van het stedelijk gebied, de sterkere nadruk op concentratie en de uitstoot van arbeidskrachten uit landelijke gebieden zijn nieuwe ontwikkelingen, die in de Notitie Ruimtelijke Perspectieven 1986 zijn geschetst. Deze notitie is een discussienota ter voorbereiding op de Vierde Nota over de ruimtelijke ordening. Hierin worden mogelijkheden aangedragen voor de ruimtelijke inrichting van Nederland tot het jaar 1015.²³ Binnen hun territorium zijn het de provinciale overheden, die de richtlijnen en aanwijzingen van het rijk uitwerken. Elke provincie dient hiertoe, volgens de wet op de ruimtelijke ordening, streekplannen te maken, voor elke regio binnen de provincie één. In de streekplannen worden de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen van de betreffende regio in hoofdlijnen aangegeven met betrekking tot de woningbouw en daarmee de bevolkingsgroei. Een streekplan kan ook het karakter van een facetplan hebben.²⁴ Provincies kunnen op hun beurt aanwijzingen geven aan gemeenten.

Gemeenten kunnen voor hun grondgebied structuurplannen vaststellen, waarin de toekomstige ontwikkeling van de gemeente wordt aangegeven. Zij zijn hiertoe niet verplicht. Er is alleen een verplichting tot het vaststellen van bestemmingsplannen voor het gebied, dat niet tot de bebouwde kom behoort. Voor de bebouwde kom mogen gemeenten ook bestemmingsplannen vaststellen.

De gemeentelijke maatregelen met betrekking tot het bestemmingsplan onderscheidt zich in die zin van de maatregelen van rijk en provincie, dat zij de burgers rechtstreeks binden. Provincies en gemeenten dienen rekening te houden met de aanwijzingen van hogere overheden. Tevens hebben ze de plicht tot het verrichten van onderzoek naar ontwikkelingen in het eigen gebied ter voorbereiding op het vaststellen van de streekplannen resp. structuur- en bestemmingsplannen.

De hogere overheden, provincie en rijk, lijken aldus door hun ruimtelijke beleidsvoering en hun bevoegdheden de spreiding van de bevolking en daarmee van de bevolkingsgroei zeer strak te richten en te reglementeren. In het licht hiervan komen de vragen naar voren of er op gemeentelijk niveau wel van bevolkingsbeleid kan worden gesproken; of het voor gemeenten wel mogelijk is een bevolkingsbeleid te voeren; of bevolkingsontwikkelingen een plaats hebben in het gemeentelijk beleid en zo ja, op welke wijze.

1.4. Doelstelling

Dit onderzoek is een studie naar gemeentelijke bevolkingsgroei en gemeentelijk beleid in regionale context. Het doel van het onderzoek is de gemeenten te typeren naar vorm en fasen van bevolkingsgroei in samenhang met een aantal relevante kenmerken en in samenhang met gemeentelijk bevolkingsbeleid. Daarmee kan de opeenvolging van bevolkingsgroei in gemeenten in regionaal verband worden bestudeerd. Het onderzoek valt hiervoor in drie delen, drie onderzoeksvragen, uiteen.

Het onderzoek richt zich eerst op de vraag welke de samenhang en opeenvolging van de groei van gemeenten in regionale context is. Het doel hiervan is, mede aan de hand van theorieën hierover, na te gaan of er regionale patronen van gemeentelijke groei zijn waar te nemen. Hierdoor zal meer inzicht verworven worden in de verschuiving en de spreiding van de groei van grote steden naar kleine gemeenten en vice versa. Om dit te bereiken zal hieraan voorafgaand een typering van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen nodig zijn.

Daarna wordt nagegaan of gemeenten met dezelfde bevolkingsontwikkelingen ook dezelfde kenmerken vertonen op demografisch, morfologisch en sociaal-economisch terrein. Het doel is te onderzoeken hoe de samenhang is tussen de gemeentelijke kenmerken van bevolkingsgroei en de gemeentelijke kenmerken op de genoemde terreinen. De hieruit voortvloeiende typologie is bedoeld als een verdere uitwerking van de eerstgenoemde typering, om daarmee het inzicht in de regionale patronen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen te vergroten.

Vervolgens betreft dit onderzoek een studie naar gemeentelijk bevolkingsbeleid. De centrale vraag hierbij is: welke plaats hebben bevolkingsontwikkelingen in het gemeentelijk beleid? Onderzocht wordt of er inderdaad sprake kan zijn van een gemeentelijk bevolkingsbeleid. Het doel daarbij is te komen tot een karakterisering van de beleidsvoering met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen. Tenslotte wordt gezocht naar een samenhang tussen het type gemeente (naar de eerder onderzochte kenmerken) en het type beleid dat een gemeente voert. Dit onderzoek naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen gericht op deze drie aspecten is een complex onderzoek. De aspecten zijn zo verschillend van aard, dat zij ieder een eigen benadering vragen. Voor ieder onderdeel zijn theoretische concepten ontwikkeld, die in hoofdstuk 2 aan de orde komen. Het onderzoek heeft grotendeels een exploratief karakter. Dat houdt in dat de verzamelde gegevens systematisch vanuit de verschillende gezichtspunten worden doorzocht en doorgewerkt, teneinde samenhangen en daarmee aanknopingspunten voor

hypothesen te vinden.²⁵ Het onderzoek draagt elementen van zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek in zich. Voor de eerste twee onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van statistische gegevens, vooral van het CBS. Voor het onderzoek naar het gemeentelijk bevolkingsbeleid zijn de gegevens middels interviews en enquêtes verzameld.

1.5. Afbakening van het onderhavige onderzoek

1.5.1. Regiokeuze en selectie van gemeenten

Niet alle Nederlandse gemeenten zijn in het onderzoek opgenomen. Er zijn er 80 geselecteerd:

1. 71 gemeenten uit 3 regio's;
2. 4 gemeenten met een unieke groei;
3. 5 gemeenten in nieuw ontgonnen land.

Deze selectie is op de volgende overwegingen gebaseerd.

Ad 1. Met name vanwege het exploratieve karakter van dit onderzoek zijn een drietal regio's gekozen als voorbeelden van een onderzoek naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang en opeenvolging. Deze zijn:

1. regio *Groningen*, als voorbeeld van een gebied met gemeenten die gedurende lange tijd een geringe natuurlijke aanwas of stagnatie van de bevolkingsgroei kenden;
2. regio *Utrecht*, als voorbeeld van een gebied uit de Randstad, met gemeenten met een zeer gevarieerde bevolkingsgroei;
3. regio *Eindhoven*, als voorbeeld van een gebied met gemeenten die langdurig een grote natuurlijke aanwas kenden.

Om de differentiatie in het gebied rondom een stad te bestuderen is de selectie van gemeenten binnen een regio's als volgt:

- de centrale stad;
- in de eerste ring de eromheen liggende (aangrenzende) gemeenten;
- in de tweede ring de gemeenten die daar direct buiten liggen;
- in de derde ring de gemeenten die er verder van afliggen. De selectie is hier geschied met behulp van de groeitypologie van Latten.³

De selectie van gemeenten heeft mede vanuit een aantal theoretische concepten plaatsgehad, die in hoofdstuk 2 worden toegelicht. Zo is er onder meer rekening mee gehouden, dat het hele scala van groeitypen volgens de typologie van Latten in het onderzoek is opgenomen. Verder is steeds in de tweede of derde ring een tweede stad betrokken (respectievelijk Amersfoort, Assen en Helmond). Dit maakt het vergelijken van steden in één regio mogelijk.

Ad 2. Er worden vier gemeenten met een unieke bevolkingsgroei in het onderzoek betrokken, te weten: Amstelveen, Rozendaal (Gelderland), Spijkenisse en Zoetermeer. Deze gemeenten zijn interessant vanwege hun (in het verleden) zeer snel gegroeide respectievelijk nu nog snel groeiende inwonertallen. Vermoedelijk vertonen deze gemeenten bijzondere kenmerken en hebben ze hun eigen specifieke beleidsproblemen.

Ad 3. Gemeenten in nieuw ontgonnen gebied. Deze gemeenten zijn gesticht op verschillende tijdstippen. De groei van de bevolking is dus ook op verschillende tijdstippen gestart. Hoe is nu het verloop van de groei in deze gemeenten? Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen? Ook voor deze gemeenten wordt verondersteld dat de specifieke bevolkingsontwikkelingen samenhangen met specifieke gemeentelijke kenmerken.

De groei bij deze gemeenten is niet spontaan gegaan, maar juist heel doelbewust vanuit nationale politiek opgezet. Hoe staat het dan bij deze gemeenten met hun eigen gemeentelijk beleid?

Voor de unieke gemeenten en gemeenten in nieuw ontgonnen land kan geen regionale samenhang worden geanalyseerd. Wellicht kan er wel opeenvolging in groei worden waargenomen. Deze twee groepen gemeenten zullen bij het onderzoek gewoonlijk tezamen worden geanalyseerd en besproken als Unieke gemeenten.

Een lijst van de geselecteerde gemeenten is in bijlage 1 opgenomen.

1.5.2. Perioden waarover het onderzoek plaats vindt

De gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen worden bestudeerd over de periode 1880 tot 1982. De gemeentelijke kenmerken op demografisch, morfologisch en sociaal-economisch terrein worden bestudeerd over de periode 1975 tot 1982. Het onderzoek naar gemeentelijk beleid betreft zowel het verre verleden, het recente verleden, het heden als de toekomst, teneinde inzicht te krijgen in het korte en lange termijnbeleid van lokale overheden. In de hoofdstukken 2 en 3 zullen deze keuzen nader worden toegelicht.

1.6. Indeling van dit proefschrift

In dit inleidende hoofdstuk is een algemeen kader van het onderwerp van deze studie, nl. de bevolkingsontwikkelingen van gemeenten in regionale samenhang en opeenvolging, in samenhang met andere relevante kenmerken en het lokale beleid geschetst. De zich op nationaal niveau afspelende demografische ontwikkelingen en het nationale en provinciale ruimtelijke beleid blijken van betekenis

te zijn voor de ongelijke groei van gemeenten. Voorts zijn de doelstelling en de afbakening van het onderzoek aangegeven.

In het tweede hoofdstuk worden de theorieën met betrekking tot de drie onderscheiden onderzoeksvragen uiteengezet.

Het derde hoofdstuk bevat de operationalisering en werkwijze ten behoeve van de analyse.

De resultaten van de analyse zijn in het vierde hoofdstuk weergegeven, waarna in het vijfde hoofdstuk de conclusies en aanbevelingen volgen.

Noten

1. Katholieke Universiteit Nijmegen, *Zwaartepunten Sociologisch Onderzoek*, Sociologisch Instituut, K.U. Nijmegen, 1982.
2. Guffens, Th.M.G. en J.J. Latten, *Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei*. Monografieën volkstelling 1971, deel 15A, 's-Gravenhage, 1979.
3. Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkeling in fasen. Een typologie en haar toepassing*, Nijmegen, 1986 (proefschrift).
3. Latten, J.J., Urbanisatietypologie en gemeentelijke bevolkingsontwikkeling. In: Smidt, M. de (red.), *Regionale Statistiek: organisatie en onderzoek*. Bijdragen voor drs. J. Schmitz bij zijn afscheid van het CBS, Nederlandse Geografische Studies, nr. 11, KNAG, Utrecht, 1986.
5. Hofstee, E.W., *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden*, Fibulae van Dishocck, Haarlem, 1981.
6. Hofstee, E.W., De groei van de Nederlandse bevolking. In: Den Hollander, A.N.J., E.W. Hofstee e.a. (red.), *Drift en koers, een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen, 1962, pp. 13-84.
7. C.B.S., *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1980*, 's-Gravenhage, Centraal bureau voor de statistiek, 1980. Ontleend aan en berekend uit: staat 2, pag. 11.
8. C.B.S., *Prognose van de bevolking van Nederland na 1980*, 's-Gravenhage, 1981. Idem na 1984, 1985 en 1986.
9. De waargenomen cijfers zijn ontleend aan:
CBS,
  1. Prognose van de bevolking van Nederland na 1980. Deel 1. Uitkomsten en enige achtergrond (1982). Tabel 13.
  2. Periodieke gegevens, tabel 1. *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987, nr. 4, p. 36.

De vooruitberekende gegevens zijn ontleend aan of berekend uit:

3. Bevolkingsprognose 1986. *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987, nr. 1, p. 58, middenvariant.
10. CBS, Bevolkingsprognose 1986. In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987, nr. 2, p. 7.
11. Assen, J.G.M., *De demografische ontwikkeling van de bejaardenbevolking tot het jaar 2000. Een regionale vooruitberekening met het oog op de benodigde voorzieningen*, N.P.D.O.-onderzoek, 9, Voorburg, 1981.
12. Steigenga, W., De verstedelijking van Nederland. In: Bours, A. en J.G. Lambooy (red.), *Stad en Stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen, 1970, p. 8 en 15.
13. C.B.S., *Bevolking der gemeenten...*, op.cit. Berekend uit tabel 7, p. 72. Alle B-en C-gemeenten zijn als stedelijk beschouwd, alle A-gemeenten als landelijk.
14. Rijksdienst voor het Nationale Plan, *Het Westen en Overig Nederland*, 's-Gravenhage, 1986 en vervolg nota's.
15. *Wet op de Ruimtelijke ordening en woningwet*, 1962. De laatste herziening is van 1986
16. Borchert, J.G., G.J.J. Egberts en M. de Smidt, *Ruimtelijk beleid in Nederland*. Sociaal-geografische beschouwingen over regionale ontwikkeling en ruimtelijke ordening. In de reeks: *De wereld in Stukken*. Haarlem, 1981, 4e druk, p. 108.
17. Borchert, J.G. e.a., op.cit., p. 113.
18. *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, 's-Gravenhage, 1966.
19. Borchert, J.G., op.cit., pp. 113-118.
21. Stand van zaken pkb's per 1 februari 1987. In: *ROM-bulletin*, april 1987, nr. 4, pp. 109 en 110.
22. Borchert, J.G., op.cit., pp. 118-125.
23. Rossem, C. van, De Randstad, overig Nederland en de periferie. In: *ROM-magazine*, 1986, nr. 10, pp. 3-6.
24. Splunder, L.A. van, *Hoofdlijnen van ruimtelijke ordening en volkshuisvesting*, Deventer, 1976, 5de dr.
25. Groot, A.D. de, *Methodologie*, 's-Gravenhage, 1961, pp. 54-56.
20. Ministerie van Volksgezondheid en Ruimtelijke Ordening, *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening*. Eerste deel van de derde nota over de ruimtelijke ordening, 's-Gravenhage, 1974.

HOOFDSTUK 2

GEMEENTELIJKE BEVOLKINGSGROEI EN GEMEENTELIJK BEVOLKINGSBELEID; EEN THEORETISCHE BENADERING

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van een literatuurstudie besproken. Voor ieder van de onderscheiden onderdelen van het onderzoek nl. gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang, gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in samenhang met andere factoren en het gemeentelijk bevolkingsbeleid, is in de literatuur gezocht naar voor dit onderzoek relevante theorieën en modellen. In de demografie zijn weinig modellen over bevolkingsgroei ontwikkeld, zeker voor zover het het lokale niveau betreft. Wel worden deze in andere disciplines die zich bezighouden met processen van urbanisatie en suburbanisatie, gevonden. Zo bestaan er enkele geografische, sociologische, ecologische en economische theorieën over groei van steden en groeirelaties tussen steden. Sommige ervan zijn alleen op demografische gegevens gebaseerd. Bij de meeste theorieën worden tevens andere variabelen betreffende urbanisatie betrokken.

Over het onderwerp lokaal bevolkingsbeleid bestaat nauwelijks literatuur.

Voor ieder van de onderdelen worden op basis van de bevindingen uit de literatuur in de respectievelijke paragrafen aangegeven welke theorieën en welke begrippen bij dit onderzoek worden gehanteerd. Voorts zijn uitgangspunten en hypothesen geformuleerd, die tot theoretische modellen ten behoeve van het onderzoek hebben geleid.

2.2. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang

2.2.1. Demografische theorieën over bevolkingsgroei

De theorie van Hofstee

De meest uitgebreide demografische studie over bevolkingsgroei in Nederlandse gemeenten is gedaan door Hofstee.¹ In zijn onderzoek heeft hij de ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw bestudeerd. Hofstees theorie met betrekking tot de bevolkingsgroei betreft het verklaren van de regionale verschillen in het dalen van de huwelijksvruchtbaarheid.² Werd over het algemeen aangenomen dat religie de verklarende factor is, Hofstee wijst op drie cultuurpatronen van huwelijksluiting en voortplanting die het vruchtbaarheidsniveau

bepalen, nl. het agrarisch-ambachtelijke, het proletarische en het modern-dynamische patroon. Het kenmerk van dit laatste patroon is dat het kindertal bewust wordt geregeld. Pas wanneer dit wordt geaccepteerd daalt de huwelijksvruchtbaarheid (en daarmee de bevolkingsgroei). Hofstee wijst wel op de regionale en lokale verschillen in sterfte, maar laat het probleem van migratie buiten beschouwing. Hij onderzoekt deze verschillen voor alle gemeenten. Hierbij ziet hij overeenkomsten per landsdeel: het modern-dynamische cultuurpatroon schuift op van het noordwesten naar het zuidoosten. Het zuidoosten van het land heeft het langst de hoogste vruchtbaarheid gekend.

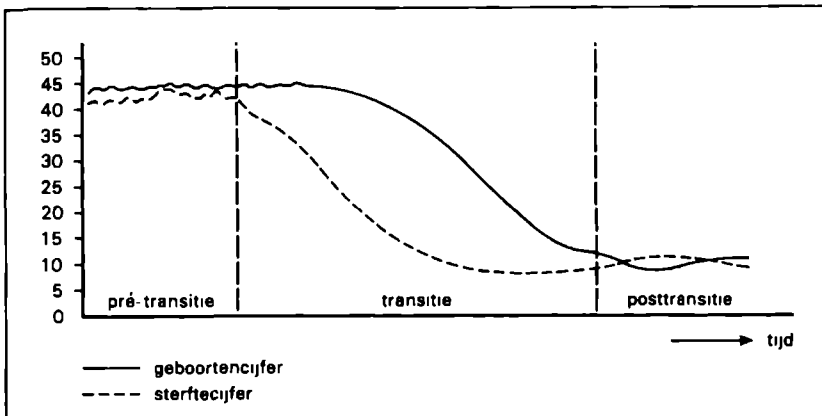
De theorie van de demografische transitie

De theorie van de demografische transitie gaat ervan uit dat iedere samenleving dezelfde ontwikkeling zal doormaken, de zgn. transitie.³ De pre-transitiefase wordt gekenmerkt door hoge jaarlijks sterk fluctuerende geboorten- en sterftecijfers. De bevolkingsgroei is dan ook jaarlijks wisselend. In het eerste deel van de transitie zal een daling van het sterftecijfer plaatsvinden, terwijl het geboortecijfer nog hoog blijft. In het tweede deel van de transitie zal dan het geboortecijfer dalen. De transitieperiode wordt gekenmerkt door een sterke bevolkingsgroei, eerst toenemend, later afnemend. Uiteindelijk zal ieder land de zogenaamde post-transitiefase bereiken, met lage-, regelmatige geboorten- en sterftecijfers, resulterend in een geringe, soms een (tijdelijke) negatieve bevolkingsgroei.⁴

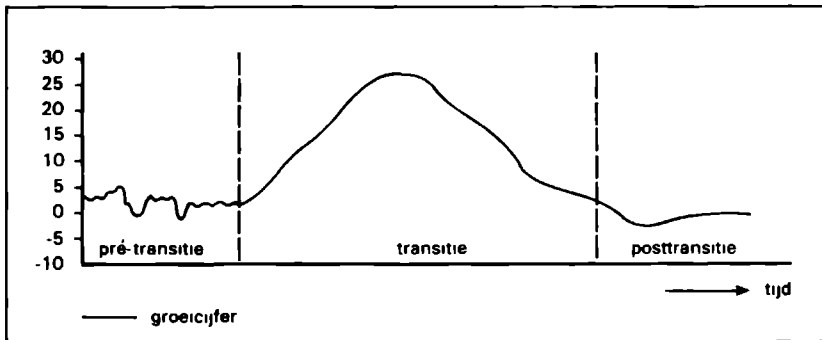
Afbeelding 2.1. geeft het gestileerd verloop van het model weer. (Opgemerkt dient te worden dat geboorten- en sterftecijfers een enigszins ander verloop hebben dan de geboorte- en sterfteaantallen. Zie hiervoor hoofdstuk 1.2., de afbeeldingen 1.1., 1.2. en 1.3.)

De demografische transitietheorie wordt gewoonlijk beschreven door middel van geboorten- en sterftecijfers. Dit leidt dan ook tot een uitspraak van Van Praag, dat deze theorie zich beperkt tot een halve cyclus, nl. alleen van hoog naar laag. Volgens hem is er sprake van twee halve cyclische bewegingen, elkaar op een tijdsafstand volgend, die van het sterfte- en die van het geboortecijfer.⁵ Beschouwt men echter de transitie in termen van groei, dan heeft zich onmiskenbaar een cyclus voorgedaan, nl. van een geringe groei, via een sterke groei naar opnieuw een geringe groei van de bevolking. In deze visie zijn geboorten- en sterftecijfers geen componenten van de demografische transitie, maar verklarende variabelen voor de groei (zie afbeelding 2.2). De bevolkingsomvang verloopt dan volgens een S-curve (zie afbeelding 2.3.).

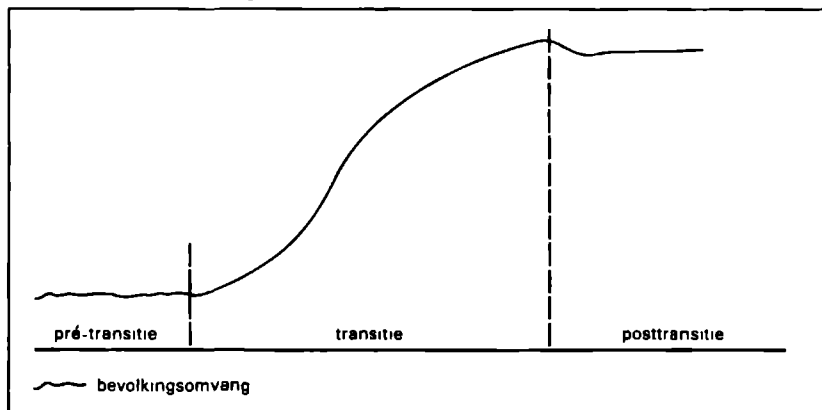
Afbeelding 2.1. Het demografisch transitie-model; het verloop van het geboorten- en sterftecijfer

Afbeelding 2.2. Het demografisch transitie-model; het verloop van het groeicijfer

Afbeelding 2.3. Het demografisch transitie-model; het verloop van de bevolkingsomvang

Gewoonlijk wordt de demografische transitie gebruikt bij studies over de bevolkingsgroei op nationaal niveau of zelfs op nog grotere regionale eenheden (bijvoorbeeld ontwikkelde landen versus ontwikkelingslanden). Of dit model ook mag worden toegepast op kleinere eenheden, is niet zonder meer duidelijk. Het behoeft niet op voorhand te worden uitgesloten. Over het algemeen echter blijft bij de demografische transitie migratie buiten beschouwing. Bij een studie naar bevolkingsgroei op lokaal niveau zal migratie wel degelijk in de studie betrokken dienen te worden. Op welke wijze de demografische transitie dan toch betekenis kan hebben in dit onderzoek, zal hierna nog ter sprake komen.

Andere groeimodellen

Naast het transitiemodel komt men in demografische studies ook het exponentiële groeimodel tegen, o.a. bij Malthus. Maar ook een cyclisch model, een zogenaamd levensloop-model, bijvoorbeeld bij Gini. Forrester heeft een cyclisch groeimodel voor een stad ontwikkeld, dat hierna bij de dynamische modellen over stedelijke groei wordt besproken.

2.2.2. Sociologische en geografische theorieën over lokale bevolkingsgroei in regionale samenhang

1. Statische theorieën over lokale bevolkingsgroei in regionale samenhang

De eerste theorieën betreffende de groei van gemeenten zijn statische theorieën over bevolkingsomvang van steden en de verhouding in bevolkingsomvang tussen de steden. Deze stedenverdelingen – of hiërarchische verhoudingen – worden dan ook meestal op nationaal, soms op internationaal of mondiaal niveau bestudeerd; in de centrale plaatsentheorie op regionaal niveau. Ze zijn er alle op gericht wetmatigheden – hiërarchie – in het nederzettingpatroon te ontdekken. De belangrijkste theorieën, die hiertoe gerekend kunnen worden zijn, de volgende:

- rank-size rule (Auerbach, Zipf);
- wet van de primatestad (Jefferson);
- multistedelijk leiderschap (Nas);
- centrale plaatsentheorie (Christaller);
- centrum-periferie-theorie.

In zijn dissertatie geeft Nas uitvoerige beschrijvingen van de theorieën, behalve van de laatste. Hier worden ze beknopt weergegeven.

De *rank-size-rule* (of rangorderegels of ranggrootteregel) is nog door Auerbach geformuleerd en houdt in dat wanneer in een land de steden en dorpen naar inwonertal worden gerangschikt, de volgorde in rang van de nederzettingen omgekeerd evenredig is met haar inwonertal.⁶

Jefferson constateert een andere wetmatigheid, nl. dat de eerste stad van een land altijd verhoudingsgewijs uitzonderlijk groot is en minstens twee keer zoveel inwoners heeft als de daaropvolgende stad.⁷ Hij ziet zijn *wet van de primaatstad* als een kenmerk van nationalisme. Landen waarin de primaatstad ontbreekt zijn uitzonderingen: ofwel zij staan onder invloed van buitenlandse primaatsteden (bv. de Britse Dominions, Nederland), ofwel er ontbreekt een nationaal saamhorigheidsgevoel (Spanje, Italië, Rusland van vóór 1917).

Nas werkt beide theorieën uit en komt dan – mede op basis van de sociaal-economische en politieke invloedssfeer – tot de volgende drie mogelijkheden.⁸ Als eerste onderscheidt hij de primaatstad: de eerste stad is meer dan twee keer groter dan de tweede. Hij onderscheidt hierbij 3 typen primaatsteden: de expanderende, de premature en de regresserende. Als tweede mogelijkheid ziet hij *rank-size-rule*: de eerste stad is twee keer zo groot als de tweede. Tenslotte onderscheidt hij het *multistedelijk leiderschap*: de eerste stad is minder dan twee keer zo groot als de tweede. Deze laatste term is nieuw en wordt dan ook aan Nas toegeschreven. Nas' stedenverdeling is dus meeromvattend dan alleen het multi-stedelijk leiderschap.

Christaller is tot zijn *centrale plaatsentheorie* gekomen bij zijn onderzoek in Zuid-Duitsland.⁹ Deze theorie houdt het volgende in: alle plaatsen hebben een verzorgende functie voor het omringende gebied; zij bieden goederen en diensten aan. Zij worden daarom centrale plaatsen genoemd. Het niveau van het goederen- en dienstenaanbod is niet overal hetzelfde: er is sprake van een hiërarchie van centrale plaatsen. Een centrale plaats van een hogere orde vervult ook functies van de lagere, maar niet omgekeerd. Christaller heeft de hiërarchie geheel wetmatig en meetkundig weergegeven middels een zeshoekig patroon (honingraatpatroon). Er is steeds een hiërarchie van centrale plaatsen van vier orden. Het honingraatsysteem, de gebiedsindeling en de ligging van de centrale plaatsen zijn afhankelijk van welk principe men kiest: het marktprincipe, het vervoersprincipe dan wel het bestuursprincipe. Er zijn dus drie centrale plaatsensystemen, maar alle gebaseerd op het principe van verzorgingshiërarchie. Er is veel kritiek op Christaller gekomen, vooral omdat de hiërarchie bijna nergens exact voorkomt en maar slechts ten dele herkenbaar is. Ook ging Christaller uit van een agrarische samenleving, terwijl een industriële en post-industriële samenleving veel complexer is.

De *centrum-periferie-theorie* gaat ervan uit dat de wereld beheerst wordt door de tegenstelling macht - afhankelijkheid.⁶ In principe kan de centrum-periferie-relatie op elk niveau worden gevonden. Op wereldschaal is de macht in handen van een kleine groep westerse landen, het centrum genoemd. De ontwikkelingslanden, die afhankelijk zijn van deze westerse landen, vormen de periferie. Ook op nationaal niveau bestaat de centrum-periferie relatie. In ons land is dan het westen het centrum, het noorden, oosten, zuiden en zuidwesten de periferie; het gebied ertussen in wordt dan wel eens het middengebied genoemd. De centrum-periferie-relatie heeft ook zijn ruimtelijke neerslag in de tegenstelling stad - platteland.

Het ligt niet in de bedoeling van dit onderzoek deze theorieën nader te onderzoeken. In dit onderzoek hebben ze wel de selectie van de gemeenten ondersteund. Op grond hiervan is bijvoorbeeld gekozen voor een tweede grote stad in de te onderzoeken regio's. Aspecten van prismaatsteden, van multi-stedelijk leiderschap, van centrale plaatsen en centrum-periferie zijn in de onderzochte regio's terug te vinden.

2. Dynamische theorieën over lokale bevolkingsgroei in regionale samenhang

De theorieën met een meer dynamisch karakter, nl. met betrekking tot bevolkingsgroei, zijn later ontwikkeld. Hiertoe kunnen de volgende gerekend worden:

- geografische theorieën m.b.t. het verstedelijkingsproces (Deurloo en Hoekveld, Bours en Lambooy, van der Knaap e.a.);
- urbanisatie t.g.v. moderniseringsprocessen (Johnston, Berry, Pred, Simmons);
- economische theorieën;
- ecologische theorieën;
- theorie van de urbanisatie van suburbs (Masotti en Hadden);
- theorie van de stedelijke ontwikkelingsfasen - de ruimtelijke cyclus (Klaassen e.a.);
- theorie van de stedelijke levenscyclus (Forrester);
- typologieën van de gemeentelijke bevolkingsgroei (Guffens en Latten).

Geografische theorieën met betrekking tot het verstedelijkingsproces

Deze theorieën geven niet zozeer een beschrijving van hoe het urbanisatieproces is verlopen, maar zoeken meer naar verklaringen ervan. Afhankelijk van de bestuderingwijze worden verschillende processen centraal gesteld die van betekenis zouden zijn voor stedelijke groei.

Van de stads-geografische studies kunnen in dit verband de studies van Deurloo en Hoekveld en van Bours en Lambooy genoemd worden. De eerstgenoemde studie beschrijft de veranderende ruimtelijke patronen van de stedelijke bevolkingsgroei tussen 1849 en 1969.¹⁰ De auteurs definiëren gemeenten als stedelijk op basis van de CBS-definitie uit 1960 en vergelijken de groeipercentages in ieder census-interval. De groeipercentages zijn gerelateerd aan de omvang van de steden. De ruimtelijke veranderingen in de spreiding van de stedelijke bevolkingsgroei staan aldus centraal in hun onderzoek. Ze onderscheiden een tiental factoren die van invloed zijn op de bevolkingsgroei. De belangrijkste factor blijkt de groei in de voorgaande periode te zijn in nagenoeg ieder decennium. Verder verschilt de betekenis van de verschillende factoren in de verschillende perioden. Aanvankelijk is dat vooral de uitbreiding van spoor- en waterwegen, vervolgens de opkomst van de industrie. In de vorige eeuw groeiden dan ook vooral die gemeenten in het westen des lands, die nu tot de grote steden gerekend worden. In de eerste helft van deze eeuw verspreidt de industrialisatie zich ook naar andere delen van het land, naar steden, maar ook naar het platteland, waardoor ook middelgrote gemeenten groeiden. Tussen de beide wereldoorlogen echter was de mobiliteit zeer gering, waardoor er minder urbanisatie optrad. Rond 1960 is duidelijk een breuk opgetreden. Het is niet meer de werkgelegenheid, maar de woonsituatie, die de belangrijkste groeifactor is geworden: de post-industriële periode van toegenomen welvaart, massaconsumptie en individueel vervoer heeft zijn intrede gedaan. Kleine gemeenten gaan sindsdien groeien: het proces van suburbanisatie zet dan in.

Bours en Lambooy vergelijken het verstedelijkingsniveau in Nederland van 1880 met dat van 1950.¹¹ Zij werken met geaggregeerde gemeentelijke gegevens per landsdeel en bekijken hoeveel inwoners er in gemeenten met een stedelijk karakter wonen. Dit stedelijk karakter is bepaald op de situatie van 1950. Zij wijzen op het probleem van gemeentelijke grenswijzigingen en annexaties, die het historische vergelijken bemoeilijken. Zij stellen dat een technische oplossing mogelijk is op basis van de laatste gemeentelijke indeling, maar dat de aldus verkregen inwonertallen vertekend kunnen werken, omdat wellicht een deel van de toen nog agrarische bevolking alvast aan de stedelijke gemeente wordt toegekend, terwijl dit proces van verstedelijking in werkelijkheid later heeft plaatsgevonden. Naar mijn mening is dit een oneigenlijk argument om grenscorrecties niet te verdisconteren. Immers, annexaties van kleinere gemeenten door een grote stad betreffen meestal gemeenten met weinig inwoners en veel – voornamelijk agrarische – grond, zodat de stad uitbreidingsmogelijkheden krijgt.

Beide studies gaan uit van de begrippen stedelijke gemeenten en stadsgewesten. De relatie tussen groei van de verschillende gemeenten binnen eenzelfde regio wordt niet beschreven. Bours en Lambooy komen tot nagenoeg dezelfde bevindingen als Deurloo en Hoekveld.

Van der Knaap komt tot een vergelijkbare indeling in perioden van bevolkingsgroei.¹² Ook de factoren ter verklaring van de spreiding in groei liggen op hetzelfde terrein van industrialisatie, ontwikkeling van de infrastructuur en na 1960 modernisering van de leefstijl. Ten aanzien van de laatste periode wordt door hem gewezen op de steeds grotere invloed van het rijksspreidingsbeleid.

Tenslotte worden nog de studies van Van Voorden en van het CBS genoemd. Van Voorden heeft eveneens geconstateerd dat de grote bevolkingsgroei van onze grootste steden tussen 1830 en 1910 heeft plaatsgevonden.¹³ Hij gebruikt groei-curve bij zijn analyse.

Dat gemeenten ook in recente tijd ongelijkmatig groeien wordt in een CBS-artikel aangegeven.¹⁴

Urbanisatie t.g.v. moderniseringsprocessen.

Johnston, Berry, Pred en Simmons zien dat moderniseringsprocessen leiden tot de vorming van of wijzigingen binnen een nationaal steden-systeem.¹⁵ De hiërarchie van steden is dan dus een rangorde naar bevolking en externe relaties. Het zijn in de opeenvolgende ontwikkelingsfasen (pre-industrieel, industrieel en post-industrieel) steeds andere processen en factoren die de hiërarchie bepalen. Men kan hierbij denken aan zaken als: het achterland, het netwerk van verbindingen, de verdeling van macht en handel in de pre-industriële fase, de economische factoren (grondstoffen, arbeidskrachten, afzetmarkt), ondernemingszin, technologie in de industriële fase en beschikbaarheid van informatie, controle over investeringen, beheersing van innovaties, maar ook de bestaande ruimtelijke orde in de post-industriële periode.

Economische theorieën

Economische theorieën met betrekking tot urbanisatie zijn o.a. de innovatietheorie, de sector-theorie en de export-base-theorie. Hoekveld en Deurloo geven een beschrijving van deze theorieën.¹⁶ In de economische theorieën wordt veel aandacht geschonken aan de betekenis van de stedelijke macht voor de stedelijke en regionale groeiprocessen. In economische zin wordt macht o.a. gezien als structurele innovaties, die werkgelegenheid scheppen.

Anderen houden vast aan de *sector-theorie*, "die zegt dat groei optreedt, "doordat bijvoorbeeld onder invloed van verschillende inkomenselasticiteiten van vraag en aanbod naar produkten uit diverse bedrijfsgroepen of veranderingen van arbeidsproductiviteit door innovaties, sommige sectoren sneller groeien dan

andere zodat de bevolking in het gebied of in de stad waarin die sector zich bevindt, snel toeneemt".¹⁶

"Weer anderen gebruiken de theorie van de stuwvers, de zgn. *export-base theorie*. Deze verklaart de groei uit de toegenomen vraag uit andere regio's naar producten van de stad. Die toegenomen vraag kan ook het gevolg van vergroting van het achterland van de steden zijn.... Door dergelijke vergrotingen breidt de productie zich uit in de exporterende sector. Die stimuleert weer andere bedrijvigheid, met als gevolg bevolkingsgroei".¹⁶

"Bij de meeste auteurs lijkt er voor wat betreft de groei van steden in Nederland een min of meer impliciete overeenstemming te zijn over de grote betekenis van economische factoren voor de uitbreiding van de stedelijke bevolking in de 19e en 20e eeuw. De concentratie van bestaansmiddelen in de steden zou de demografische groei ervan hebben bevorderd".¹⁶

Simmons denkt, dat er aanvankelijk slechts één heersende kracht was voor de groei van een stad c.q. steden, nl. industrialisatie maar dat er in de regel steeds meer en steeds meer verschillende krachten de ruimtelijke organisatie van een stedensysteem bepalen.¹⁵

Ecologische theorieën

In de ecologische studies wordt gewoonlijk uitgegaan van een centrale stad, vanwaaruit processen van vernieuwing, innovatie en modernisering zich uitbreiden over het omringende land. Een van deze processen is dat ten gevolge van uitbreiding van transport en communicatie en ten gevolge van toegenomen welvaart deconcentratie van de stedelijke bevolking optreedt. De veranderingen die zo in het achterland van een stad optreden - zoals de genoemde bevolkingstoename - worden vaak voorgesteld volgens een zekere regelmaat te verlopen. Een van deze regelmatigheden is het zogenaamde *gradiëntprincipe*, een in de "human ecology" veel gebruikte term. Dit houdt in dat de invloed van een centrum op rond het centrum gelegen nederzettingen geringer wordt naarmate de afstand tot het centrum groter wordt. Met betrekking tot bevolkingsgroei constateert Martin dat de groei in het centrum de sterkste ontwikkeling heeft doorgemaakt tot een bepaald tijdstip en dat daarna de grootste groei overgenomen wordt door kleinere nederzettingen rond de grote stad: het eerst in de eerste ring en zo langzaam naarmate naar buiten toe. Daarnaast kent men in de "human ecology" ook het *differentiatieprincipe*, dat zegt, dat differentiatie groter is in de binnenste zones van een metropool gebied, dicht bij het centrum, en geringer is in de buitenste zones aan de periferie.¹⁷

Aansluitend aan deze sociaal-ecologische theorieën zijn de studies van Masotti en Hadden, van Klaassen e.a., van Guffens en Latten en van Forrester, die eveneens van een concentrisch idee uitgaan. Zij baseren hun definities op het demografische kenmerk: de groei van de bevolking.

Urbanisation of suburbs

Masotti en Hadden stellen in hun studie "The urbanisation of suburbs" dat suburbanisatie voorkomt als de bevolking van de Urban Fringe (= gebied rondom een centrumstad) in aantal groeit (bijvoorbeeld door eigen aanwas).¹⁸ Suburbanisatie wordt versterkt door het proces van decentralisatie vanuit de centrale stad.

Ze wijzen erop dat in de Urban Fringe ook niet-verstedelijkte gemeenten voorkomen. Ze noemen hun Urban Fringe, waar dit proces optreedt, dan ook suburbia. Ze willen niet over "suburbs" spreken omdat "the individual suburb is a functional part of suburbia or perhaps a suburban subregion".¹⁹ In hun studie stellen ze met betrekking tot de bevolkingsontwikkeling dat de blijkbaar evolutionaire tendens van bevolkingsgroei naar bevolkingsteruggang door een aantal centrale steden wordt geïllustreerd. Vooral bij de grote is dat al te zien. De variaties tussen steden in de Urban Area van dezelfde grootte weerspiegelt waarschijnlijk factoren als de leeftijd van steden (dit is ouderdom van de gebouwde omgeving, infrastructuur en dergelijke), maar ook recente groeicijfers van de Urban Area's. Belangrijk zijn ook wettelijke regelingen met betrekking tot annexatie en een groot aantal lokale historische gebeurtenissen en ontwikkelingen. Als je relatieve groeicijfers vervangt door absolute wijzigingen in bevolkingssomvang, zie je de suburbanisatie nog duidelijker. Zij verwijzen nog naar Schnore en bevestigen diens theorie, dat naarmate Urban Areas ouder zijn er grote polarisatie (in de zin van demografische, sociale en economische factoren) is tussen de kernstad en de suburbs.

De theorie van de stedelijke ontwikkelingsfasen

In hun theorie van de stedelijke ontwikkelingsfasen schetsen Klaassen e.a. het verloop van de urbanisatie als een dynamisch proces van groei, afwisselend tussen de centrale stad en het omringende gebied.²⁰ Het verloop van de stedelijke ontwikkeling bestaat uit vier fasen. Ze worden in de afbeeldingen 2.4. en 2.5. weergegeven:

- de fase van urbanisatie, d.w.z. de groei van de centrale stad;
- de fase van suburbanisatie, d.w.z. de groei van kernen in de ring, terwijl de centrale stad nauwelijks of niet meer groeit of zelfs inwoners verliest;

- de fase van desurbanisatie, d.w.z. het gehele stedelijk gebied (kern + ring) verliest inwoners;
- de (mogelijke) fase van re-urbanisatie, d.w.z. het opnieuw groeien van de centrale stad.

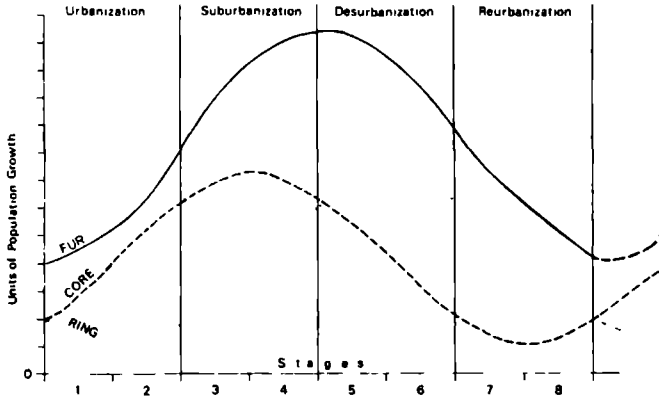
Klaassen c.s. toetsen hun fasentheorie aan demografische ontwikkelingen in regionaal verband: de F.U.R. = functional urban region. Zij gaan eveneens uit van de concentrische gedachte: een kernstad en een stedelijke ring eromheen, maar zij zien in tegenstelling tot Masotti en Hadden pas suburbanisatie optreden als de ring sneller groeit dan de kernstad. Eveneens in tegenstelling tot Masotti en Hadden brengen zij geen differentiatie aan binnen de ring. En evenals Masotti en Hadden laten zij het gebied buiten de F.U.R. resp. Urban Area - het platteland - buiten beschouwing. Masotti en Hadden signaleren wel, dat, althans in de V.S., ook daarbuiten vrij grote suburbs voorkomen. Wellicht is de situatie in Europa in dit opzicht anders.

Ter toetsing van zijn theorie is Klaassen voor een aantal steden in tien West-europese landen voor drie perioden (namelijk 1950-1960, 1960-1970 en 1970-1975) nagegaan hoeveel steden zich per periode in de verschillende fasen van stedelijke ontwikkeling bevinden. Daaruit kon hij afleiden welke verschuivingen zich in de loop der tijd hebben voltrokken. Voor Nederland is nog een meer gedetailleerde studie uitgevoerd, waarbij eveneens deze drie perioden in het onderzoek zijn betrokken, zij het dat de laatste periode tot 1978 is uitgebreid. Uit het onderzoek blijken alle agglomeraties en groepen van vergelijkbare agglomeraties een vrijwel identiek proces van verstedelijking te doorlopen, alleen met onderlinge vertragingen in de tijd. Grotere steden blijken zich ook in een latere fase van ontwikkeling te bevinden dan kleinere.

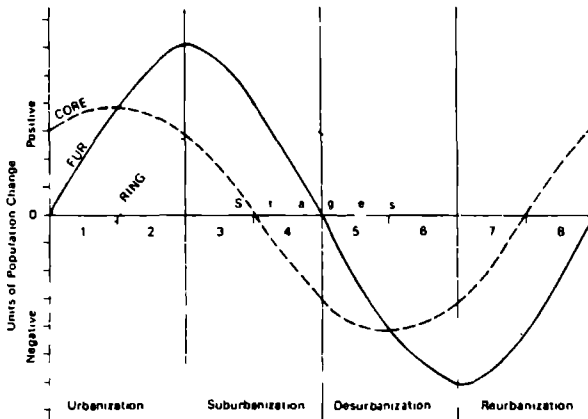
De eerste drie fasen zijn hierbij waargenomen. De laatste fase wordt meestal van een vraagteken voorzien: het zou mogelijk zijn dat enkele grote steden, zoals Rotterdam, zich in de vierde fase bevinden.

Lattens kritiek op hun theorie is de volgende²³. Hoewel in de grafische weergave van hun theorie de fasen van op- en neergang worden weergegeven als vloeiende lijnen, worden deze in de toetsing bepaald door groeigemiddelden in tevoren afgebakende perioden. Bovendien hebben deze slechts betrekking op een beperkte historische periode. Door de wijze van toetsing wordt de lokalisatie in de tijd van nieuw opkomende fasen door de onderzoekers vertekend. Met name hierdoor wordt juist de essentie van een fasenbenadering tekort gedaan.

Afbeelding 2.4. Fasen van stedelijke groei volgens Klaassen; veranderingen in de bevolkingsomvang

Afbeelding 2.5. Fasen van stedelijke groei volgens Klaassen; veranderingen in de bevolkingso groei

Bron: Van den Berg, L., L. Klaassen e.a., Urban Europe, a study of growth and decline, Oxford, 1982, pp. 37 en 38.

De theorie van de stedelijke levenscyclus van Forrester is gebaseerd op een experimenteel (simulatie-)model, geheel in laboratorium-stijl met behulp van de computer uitgevoerd.²¹ Men start uit een nul-situatie en laat een stad tot ontwikkeling komen. De stad wordt gezien als een intern systeem. Er is één extern systeem, dat nooit geheel uit te putten, noch ooit vol is, d.w.z. indien de stad mensen nodig heeft van buiten, kunnen ze altijd "aangevoerd" worden, indien men teveel heeft, kunnen ze altijd "afgevoerd" worden. Er bestaat geen terugkoppeling tussen de ontwikkelingen in het interne systeem naar de ontwikkelingen in het externe systeem. Wel kunnen ontwikkelingen in het externe systeem de groei van het interne systeem vertragen of versnellen.

Forrester geeft hiermee een zeer eenvoudig beeld van de stad als intern systeem en zijn omgeving als extern systeem; er is geen wisselwerking tussen beide. Het interne systeem wordt voorgesteld als een levend, zichzelf controlerend systeem. Forrester bekommert zich niet om processen in het achterland. Bevolking geeft hij weer in aantallen beroepsbevolking, eventueel onderscheiden naar categorieën. De werkgelegenheid en de woningvoorraad volgen een nagenoeg zelfde verloop als de bevolkingsomvang.

Forrester wil met zijn theorie de aandacht vestigen op de totale levenscyclus van een stad (stedelijk gebied). De gehele cyclus beslaat 250 jaar. Vanuit een nul-situatie is er eerst een lange periode van groei (ca. 100 jaar), vervolgens een periode van stagnatie en verval (50 jaar) en daarna een periode van stabilisatie (100 jaar). Het proces van verandering is een onvermijdelijke fase in de normale levenscyclus en te vergelijken met het veranderingsproces bij individuen. Er is herstel mogelijk, dat door een beleid van binnenuit tot stand gebracht kan worden. Het grootste probleem hierbij is, dat oplossingen en verbeteringen voor de korte termijn vaak conflicteren met die voor de lange termijn, of zelfs verkeerdt kunnen uitwerken. De nadruk zal, gezien het cyclische karakter van de ontwikkelingsfasen van de stad, moeten liggen op de lange termijn en op zichzelf versterkend herstel. Deze theorie is één van de weinige, die lokaal beleid als belangrijke variabele naar voren brengt.

Typologieën van gemeentelijke bevolkingsgroei

Een andere benadering ter bestudering van de bevolkingsontwikkeling in gemeenten wordt gevonden in de reeds eerder genoemde studies van Guffens en Latten.²² Zij hebben gemeentelijke bevolkingsgroei bestudeerd vanaf 1880 tot 1971, respectievelijk 1979, en op grond hiervan typologieën ontwikkeld. Deze typologieën hebben een dynamisch karakter. Dat wil zeggen, dat ze niet gebaseerd

zijn op momentopnamen, maar de gehele periode van onderzoek betreffen. Kenmerkend voor deze methode is dat alle gemeenten in Nederland betrokken worden in het onderzoek. Dit stoelt op de gedachte, dat alle gemeenten deel uitmaken van één systeem. Ongeacht de absolute bevolkingsomvang kan een plattelandsgemeente wel eens dezelfde groeiontwikkeling doormaken als een stedelijke gemeente. Bovendien groeien kleine dorpen vaak uit tot steden (urbanisatie). Bij een selectie naar inwonertal of urbanisatiegraad kunnen dergelijke groeiaspecten niet of tenminste minder goed meegenomen worden.

Een tweede kenmerk van deze methode is het hanteren van een gestandaardiseerde gemeentelijke indeling over de gehele onderzoeksperiode. De indeling is de regionale indeling in gemeenten, zoals die was in het laatste jaar dat in het onderzoek betrokken wordt. Het grondgebied van de gemeente wordt dus in de gehele onderzoeksperiode constant geacht. De bevolkingsgroei wordt in feite dan ook over dit constante grondgebied gemeten. Deze methode is gebaseerd op de absolute omvang van de bevolking (inwoners), van de geboorten, sterfgevallen, vestigers en vertrekkers in opeenvolgende jaren, zogenaamde tijdreeksen.

Fluctuaties in de omvang van de bevolking geven aldus (de wijzigingen in) de bevolkingsgroei weer. Deze tijdreeksen worden geïndexeerd en op basis van de geïndexeerde tijdreeksen zijn de gemeenten geclusterd. Dit heeft tot de typologieën van gemeenten naar bevolkingsgroei geleid.

Door gebruik te maken van gegevens uit de Gemeentelijke Demografische Documentatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek, is het mogelijk de benodigde gegevens te verkrijgen, dan wel te herleiden tot jaarcijfers. Middels een techniek van curve-fitting worden deze gemeentelijke tijdreeksen omgezet in curven. Hiermede wordt het dynamische, het procesmatige karakter van de groei tot uitdrukking gebracht. Met deze dynamische benadering is het mogelijk voor iedere individuele gemeente over een lange periode fasen van bevolkingsontwikkeling te traceren. De curven weerspiegelen duidelijk op welk moment de groei inzet, op welk moment de groei versterkt of juist afgeremd wordt, een andere fase inzet etcetera.

Latten geeft behalve een typologie ook een samenvatting van de spreiding van de groei in de loop der tijd. Deze komt in hooflijnen overeen met wat Deurlou en Hoekveld constateerden.²⁴

In de hierna volgende paragraaf wordt nader ingegaan op enkele aspecten van de dynamische theorieën over lokale bevolkingsontwikkelingen. Aansluitend wordt met behulp van de te formuleren hypothesen een theoretisch model voor de lokale bevolkingsgroei in regionaal verband ontwikkeld.

2.2.3. Een conceptueel model voor lokale bevolkingsgroei in regionaal verband

De groei van een bevolking is niet constant. Gewoonlijk wisselen perioden met sterkere en perioden met zwakkere groei elkaar af. Deze bewegingen in de bevolkingsgroei wijzen volgens de in de vorige paragraaf beschreven theorieën op golven of cycli in de groei.

Forrester wijst erop, dat lokale bevolkingen zo'n golf- of cyclusbeweging in hun groei doormaken. Het is uiteraard niet vanzelfsprekend dat er bij alle gemeenten van een cyclus of golf sprake zal zijn. De typologieën van Guffens en Latten bevestigen dat er behalve gemeenten met een cyclische groei, ook gemeenten zijn, die na een periode van groei als het ware een plafond bereiken en daarna stabiel blijven. Uit hun studies blijkt ook dat er gemeenten zijn, die tot nu toe steeds zijn blijven groeien en waar voorlopig nog geen einde aan de groei lijkt te komen (exponentiële groei). Maar ook komen gemeenten voor met een langdurige periode zonder groei (zgn. nul-groei). De theorieën spreken over een cyclusbeweging in de groei, waarbij fasen van groei worden onderscheiden. Forrester onderscheidt er drie: een fase van opkomst, van neergang en van stabiliteit. De transitietheorie onderscheidt er vier: de prétransitie, vroegtransitie, laattransitie en posttransitie. Behalve de prétransitiefase, komen de fasen van Forrester en die van de transitie-theorie, uitgedrukt in groei, met elkaar overeen. De stedelijke fasentheorie van Klaassen onderscheidt ook vier fasen, waarbij de groei steeds op een ander deel van de regio betrekking heeft. De benaming van de fasen betreft soms de ontwikkelingen in de stad, soms het omringende gebied, waardoor deze verwarrend werkt. De fasen met dezelfde naam betekenen voor de stad en voor het omringend gebied dus iets anders. Voor de stad betekenen ze achtereenvolgens: urbanisatie: snelle groei; suburbanisatie: langzame, afnemende groei; desurbanisatie: bevolkingsdaling en re-urbanisatie: herstel of stabiliteit van bevolkingsgroei.

Voor het omringende gebied, met name voor de zogenaamde suburbs, betekenen deze fasen achtereenvolgens: urbanisatie: geen of geringe bevolkingsgroei; suburbanisatie: snelle bevolkingsgroei; desurbanisatie: langzame, afnemende groei en re-urbanisatie: geringe of geen groei of zelfs bevolkingsdaling.

De bevolkingsontwikkeling van opkomst en neergang vindt in het omringende gebied dus een fase later plaats dan in de stad.

De fasen voor de stad komen deels overeen met die van Forrester: urbanisatie is opkomst, suburbanisatie en desurbanisatie samen is neergang en re-urbanisatie is stabiliteit.

Behalve Forrester geeft geen van de onderzoekers de duur van de cyclus of van de fasen aan. Forrester komt tot een cyclus van 250 jaar. De theoretische modellen van Klaassen (zie de afbeeldingen 2.4. en 2.5.) suggeren dat de fasen alle even lang duren. De duur van de demografische transitie wordt voor ontwik-

kelde landen geschat op 75 tot 150 jaar. En deze landen worden verondersteld in de laatste fase, de posttransitie-fase, te verkeren. Ontwikkelingslanden bevinden zich in verschillende stadia van de transitie-fasen. In die landen is de daling van het sterftecijfer echter veel later ingezet dan in hoog ontwikkelde landen. Maar de daling verloopt daar veel sneller. Zodra de daling van de vruchtbaarheid zich inzet, blijkt ook deze sneller te verlopen dan in hoog ontwikkelde landen. De transitie lijkt zich daar derhalve in een veel sneller tempo te voltrekken: in 25 tot 75 jaar.

De vraag is dan ook gerechtvaardigd of zich momenteel op lokaal niveau in Nederland een soortgelijke versnelling voordoet in de bevolkingsontwikkelingen van groei en verval.

De termen urbanisatie, suburbanisatie en re-urbanisatie, die Klaassen hanteert als fasen van groei, worden in veel studies genoemd als processen van verstedelijking van de differentiële groei van gemeenten. Het verdient dan ook aanbeveling deze termen hierna te beschrijven volgens de meest gangbare definitie.

Urbanisatie of *demografische verstedelijking* wordt gezien als een proces van bevolkingsconcentratie. Buursink²⁵ definieert verstedelijking in demografische zin als "een proces van relatieve bevolkingstoename in stedelijke bevolkingsconcentraties". Klaassen spreekt van urbanisatie als de groei van de kernstad groter is dan van de ring. Tisdale definieert verstedelijking als een proces van toenemende bevolkingsconcentratie, dat zich langs twee wegen voltrekt, nl. een toename van het aantal stedelijke bevolkingsconcentraties en een toeneming van de omvang van de bevolkingsconcentraties.

Bij *suburbanisatie* ligt de nadruk op deconcentratie; deconcentratie van bevolkingsgroei, van stedelijke activiteiten (als residentiële, individuele en commerciële) naar het gebied rondom een stad.

Klaassen definieert suburbanisatie als een relatief proces nl. wanneer de ring sterker groeit dan de stad. Masotti en Hadden zien elke groei van gemeenten rondom een stad als suburbanisatie. Anderen zien suburbanisatie als het proces waarin stedelijke activiteiten zich losmaken van de stad en zich verspreiden over het gebied rondom een stad. Soms wordt het suburbanisatieproces alleen aan kernen toegeschreven, al dan niet gelegen in de Urban Area of Functional Urban Region, soms ook buiten de suburbane kernen, of zelfs op het platteland buiten de Urban Area.

Daarnaast komen we in de literatuur ook specifieke termen tegen als desurbanisatie, re-urbanisatie en rurbanisatie. Klaassen verstaat onder *desurbanisatie* een geringere groei in de Functional Urban Region dan in het omringende platteland, onder re-urbanisatie het opnieuw groeien van de kernstad. Buursink noemt *rur-*

banisatie het proces dat "bewoners van het buitengebied, die vroeger naar de stad zouden zijn getrokken, thans in het buitengebied blijven wonen, hoewel zij werken in de stad"²⁵

Guffens noemt rurbanisatie *passieve suburbanisatie* en wat gewoonlijk suburbanisatie genoemd wordt *actieve suburbanisatie*. Volgens Masotti e.a. zijn er echter ook gemeenten rondom een grote stad, die niet delen in deze suburbanisatie- of rurbanisatie-trend, maar die een andere bevolkingsontwikkeling doormaken. De genoemde processen hebben zich ook in Nederland voorgedaan. De reeds eerder vermelde literatuur wees uit, dat de groei van de Nederlandse bevolking zich de laatste 100 à 150 jaar in stedelijke gebieden heeft geconcentreerd. Het is echter niet geheel duidelijk hoe het regionale spreidingspatroon van deze verstedelijkingsprocessen is; de genoemde studies geven geen afdoende antwoord op vragen met betrekking tot de verschillende typen bevolkingsgroei in de regio's, de fasen van groei en de duur van de fasen. De samenhang tussen bevolkingsontwikkelingen in gemeenten in een regio en de opvolging in groei is niet voldoende onderzocht.

Verstedelijking wordt ook wel gezien als een moderniseringsproces. Modernisering wordt wel middels innovatie-diffusie-theorieën bestudeerd. Er bestaan een ruimtelijke en een sociale innovatie-diffusie-theorie. De sociale innovatie-theorie wordt in paragraaf 2.3.3. aan de orde gesteld. Volgens de ruimtelijke innovatie-diffusie-theorie kunnen de verstedelijkingsprocessen gezien worden als processen die zich vanuit een centrale stad over een regio verspreiden.

Hägerstrand²⁶ heeft een dergelijk ruimtelijk innovatie-diffusie-proces modelmatig beschreven, zij het niet voor bevolkingsontwikkelingen, maar voor nieuwe agrarische ontwikkelingen. Het theoretisch model gaat uit van een gelijkmatige verspreiding van de innovatie vanuit een centrum over het gebied. Deze gelijkmatige spreiding vindt plaats in een zogenaamde isotope vlakte: een gebied overal even vlak, zonder verstoringen of specifieke afwijkende kenmerken. In de empirie vond hij een ingewikkelder patroon: eerst een spreiding vanuit het centrum, ten dele concentrisch, ten dele radiaal, niet geheel geometrisch te beschrijven. Op latere tijdstippen bleken de tussenliggende gebieden ingevuld te worden. De verstoring van het modelmatige patroon tot het empirische patroon wordt teweeggebracht door de specifieke kenmerken van de gebieden.²⁶

Deze theorie van Hägerstrand over de ruimtelijke innovatie-diffusie biedt goede aanknopingspunten bij het bestuderen van het regionale patroon van samenhang en opvolging in lokale bevolkingsontwikkelingen.

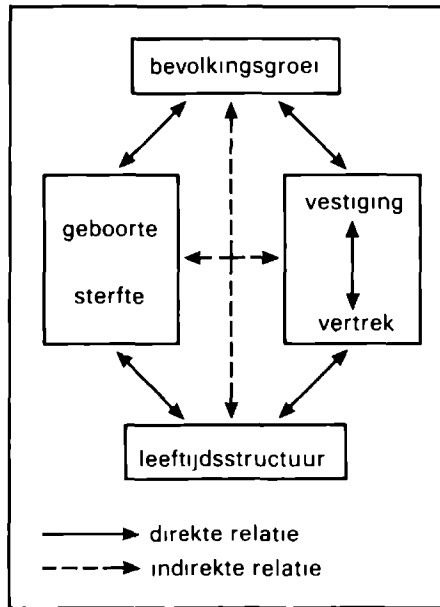
Uitgangspunten en hypothesen

Op grond van deze en de andere hiervoor besproken theorieën en studies zijn enkele uitgangspunten en hypothesen geformuleerd. Zij vormen de basis voor het model van lokale bevolkingsgroei in regionale samenhang en zullen in deze studie nader worden onderzocht.

Deze uitgangspunten zijn:

- in navolging van Forrester wordt een lokale bevolking, gedefinieerd als gemeentelijke bevolking, gezien als een intern systeem. De gemeenten eromheen kunnen gezien worden als externe systemen; de gehele regio of het land eveneens als een extern systeem, eventueel van een andere orde;
- de lokale bevolkingsontwikkelingen zullen plaatsvinden in samenhang met ontwikkelingen op andere gebieden, die in het interne systeem gelegen zijn, maar kunnen ook worden beïnvloed door bevolkingsontwikkelingen en andere ontwikkelingen uit het externe systeem. Het is daarom belangrijk niet alleen de bevolkingsontwikkelingen van individuele gemeenten te bestuderen, maar in samenhang met de bevolkingsontwikkelingen in naburige gemeenten;
- lokale bevolkingsgroei wordt veroorzaakt door zowel natuurlijke aanwas (geboorte min sterfte), maar vooral ook door migratie (vestiging min vertrek). Vestiging en vertrek hebben indirect gevolgen voor het aantal geboorten en het aantal sterfgevallen. Vestiging en vertrek resulteren tesamen met geboorte en sterfte in de leeftijdsstructuur. De leeftijdsstructuur is medebepalend voor het aantal geboorten en sterfgevallen. De leeftijdsstructuur is dus indirect van betekenis voor de bevolkingsgroei. De relaties tussen bevolkingsgroei, demografische groeifactoren en de leeftijdsstructuur is weergegeven in afbeelding 2.6. en worden met enkele voorbeelden toegelicht. Een gemeente, die groeit door veel geboorten, zal een jonge leeftijdsstructuur hebben; een gemeente waar de jongeren uit weg trekken, een oude leeftijdsopbouw. In een grote stad, waar veel alleenstaanden wonen (studenten, alleenwonenden, gescheidenen), zal het aantal geboorten gering zijn. In een gemeente met veel bejaarden en dus met een oude leeftijdsopbouw, zal de sterfte hoog zijn.
- groei van stedelijke en verstedelijkte gemeenten kan worden beschreven in termen van verstedelijkingsprocessen: urbanisatie, suburbanisatie (passief of actief), desurbanisatie en re-urbanisatie. Vestiging en vertrek zijn hierbij de belangrijkste groeifactoren voor een gemeente geworden, terwijl geboorte en sterfte middels de leeftijdsstructuur worden bepaald. Bij gemeenten die niet delen in deze verstedelijkingsprocessen, zoals de niet-groeiers, lijkt expulsie (voortdurend vertrekoverschot) de belangrijkste factor te zijn;
- wil men bevolkingsontwikkelingen van gemeenten in regionale samenhang zodanig bestuderen, dat er zowel verschillende groeitypen (groeimodellen en daarbij behorende fasen van bevolkingsontwikkelingen) te onderscheiden zijn,

Afbeelding 2.6. De relaties tussen bevolkingsgroei, demografische groeifactoren en leeftijdsstructuur

als een regionaal patroon van lokale bevolkingsontwikkelingen, dan is het noodzakelijk de bevolkingsgegevens over een lange periode te bestuderen.

De volgende hypothesen zijn geformuleerd:

- binnen een regio zullen zowel gemeenten met een verschillend groei-model, als gemeenten met het zelfde groei-model, maar met een faseverschil voorkomen. Dit laatste vooral wijst op een overnemen van elkaars groei in de loop der tijd;
- bij gemeenten met hetzelfde groeitype, maar met een faseverschil, zal het tijdstip waarop de groei inzet, de duur van de groeiperioden en het tempo van de groei verschillen. Verondersteld wordt dat deze groei bij eerder gegroeide gemeenten langduriger en geleidelijker is geweest dan bij recenter gegroeide gemeenten;

- het regionale patroon van groeitypen, van samenhang en opeenvolging in groei, kan op grond van de innovatie-diffusie-theorie globaal als volgt worden verondersteld:

- de groei is gestart bij de centrale stad - in de vorige eeuw. In de steden is de groei nu gestopt, soms is er bevolkingsdaling;
- al snel daarna begint een proces van deconcentratie, bevolkings spreiding, over de regio. Dit begint bij enkele gemeenten en wordt later overgenomen door andere. De gemeenten in de regio rondom de centrale stad worden in deze studie wel buitengemeenten of forensengemeenten genoemd (de Engelse term is suburb). Deze gemeenten hebben dan ook een bevolkingsverloop, dat gekenmerkt wordt door deze opeenvolging van groei. De oudste forensengemeenten zullen een gestage of snelle groei hebben gekend, die pas geleidelijk aan is afgenomen en die misschien reeds is omgekeerd in een bevolkingsdaling.

Naarmate de forensengemeenten jonger zijn, hebben ze te maken met een grotere toeloop in kortere tijd. De fase van groei is later ingezet, de cyclus van opkomst en dus ook van neergang zal korter zijn;

- niet alle gemeenten, die dicht bij de centrale stad zijn gelegen delen in dit proces van opeenvolgende groei. Een aantal gemeenten zullen niet groeien of pas als laatste groeien.

De vorm en de complexiteit van het regionale patroon worden veroorzaakt door de samenhang van bevolkingsontwikkelingen met ontwikkelingen op andere terreinen van de betreffende gemeenten.

2.3. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in samenhang met overige kenmerken

2.3.1. Inleiding

De groei van de gemeentelijke bevolkingen wordt in eerste instantie veroorzaakt door de groeifactoren geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. Hofstee schenkt vooral aandacht aan de factor geboorte (vruchtbaarheid), maar ook aan de factor sterfte en wijst op de invloed van verschuivende cultuurpatronen.¹ Latten noemt de natuurlijke aanwas, maar vermoedt dat migratie de belangrijkste rol speelt bij de gemeentelijke bevolkingsgroei.² Deurloo en Hoekveld wijzen op de betekenis van de groei in de voorafgaande periode en van de bevolkingsomvang-twee gegevens die zij van zeer grote betekenis achten voor de groei in de volgende periode.¹⁰

Voor het overige wordt de groei verklaard uit factoren van economische en maatschappelijke aard, die de vestigingsplaatskeuze (woonplaatskeuze) van de bevolking bepalen.

In de periode vóór 1960 blijken vooral de ontwikkelingen van de infrastructuur en de industriële ontwikkeling een rol te spelen. Deze factoren worden genoemd door Hofstee¹, Deurloo en Hoekveld¹⁰, Bours en Lambooy¹¹ en door Van der Knaap.¹² Werkgelegenheid was dus de belangrijkste factor: men trok naar die gemeenten waar werk was.

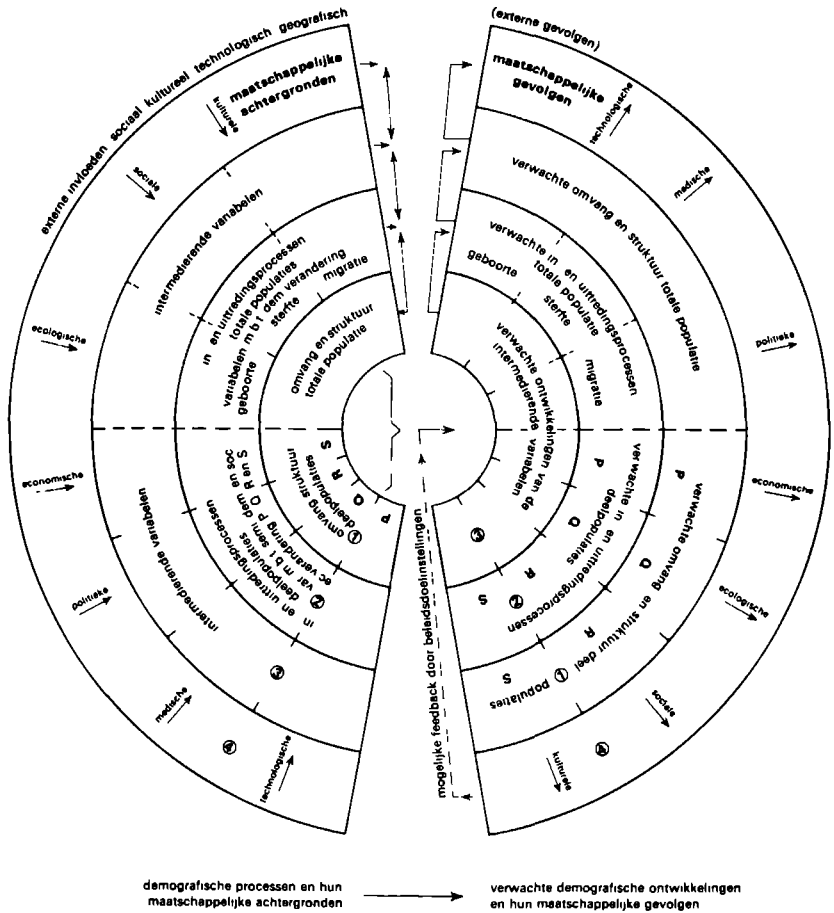
Na 1960 is er een duidelijke ommekeer. De woonplaats wordt de belangrijkste factor: men gaat wonen waar men mooi, goedkoop en rustig woont. Het is niet meer noodzakelijk in dezelfde gemeente te wonen als waar men werkt. Onder invloed van maatschappelijke processen als toeneming van verkeersmogelijkheden, welvaart en massaconsumptie, als tertiaïrisering van de produktie en modernisering van de leefstijl, zijn kleine gemeenten gaan groeien.

Het spreidingsbeleid van de rijksoverheid wordt door velen eveneens als een zeer belangrijke factor genoemd (onder andere door Van der Knaap¹², Buursink²⁵ en Lambooy¹¹).

In de loop der tijd is er dus niet alleen verschuiving opgetreden in de spreiding van de gemeentelijke bevolkingsgroei, maar deze verschuiving is tevens gepaard gegaan met een verschuiving in de groeifactoren.

Meer systematisch zijn de relaties tussen bevolkingsontwikkelingen en andere sociaal-economische ontwikkelingen weergegeven in het cirkelschema van het NPDO (afbeelding 2.7.). Guffens heeft eveneens een aanzet gegeven tot een model waarin de samenhang tussen bevolkingsgroei en overige kenmerken een plaats krijgen.²⁷ Guffens aanzet is tezamen met Forresters systeem-idee ten behoeve van onderhavig onderzoek uitgewerkt.

Afbeelding 2.7. Het cirkelschema van het NPDO. De interrelaties tussen demografische en maatschappelijke verschijnselen.

Bron: Nationaal Programmavoor Demografisch Onderzoek (N.P.D.O.). Programma in hoofdlijnen, Den Haag, 1976.

2.3.2. Een conceptueel model voor de samenhang tussen bevolkingsontwikkelingen en andere kenmerken van gemeenten

Het uitgewerkte model is weergegeven in afbeelding 2.8. Hierin worden gemeenten beschouwd als een systeem – een intern systeem – met relaties naar externe systemen. De lokale bevolkingsontwikkelingen hangen samen met ontwikkelingen in de elementen (kenmerken) van het interne systeem. Deze kenmerken kunnen van demografische, sociale, economische, politieke of nog andere aard zijn. Maar ook worden de lokale bevolkingsontwikkelingen beïnvloed door soortgelijke kenmerken uit de externe systemen. Hoe sterker de banden met de externe systemen, hoe meer kenmerken uit de externe systemen een rol spelen en des te meer invloed ze uitoefenen. Het volgende voorbeeld kan dit verduidelijken. Een forensengemeente groeit door bijvoorbeeld een hoog geboortecijfer, veel goedkope woningen, veel ruimte, een voor de groei gunstig lokaal overheidsbeleid (kenmerken van het interne systeem); maar ook door bijvoorbeeld werkgelegenheid in een naburige stad waar geen goede woonmogelijkheden zijn, en door het ontbreken van een actief vestigingsbeleid in andere omringende gemeenten (kenmerken van de externe systemen). Een voorbeeld op nationaal niveau is het volgende: politieke beslissingen, zoals het overplaatsen van rijksdiensten, leiden tot de groei van de betreffende vestigingsgemeente, maar kunnen ook tot groei van andere gemeenten in de omgeving leiden (extern systeem op nationaal niveau).

In het model 2.8. worden de kenmerken, die van betekenis zijn voor bevolkingsontwikkelingen, gerangschikt tot kenmerken van de bevolking, van het grondgebied en van de organisatie van een gemeente. Deze kenmerken hangen op verschillende niveaus samen met de bevolkingsontwikkeling. Een toelichting op dit schema volgt hierna.

1. Kenmerken van de gemeentelijke bevolkingen

De groei van een gemeentelijke bevolking wordt direct bepaald door de omvang van de demografische groeifactoren geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. Deze bevolkingsgroei wordt weerspiegeld in de leeftijdsstructuur.

Ook andere demografische structuurkenmerken zijn te rekenen tot de bevolkingskenmerken van een gemeente, zoals de bevolkingssamenstelling naar geslacht, burgerlijke staat en de gezinssamenstelling. Ook deze kenmerken beïnvloeden de demografische groeifactoren en worden op hun beurt mede daardoor bepaald. De sociaal-economische structuurkenmerken, inkomen, beroep en opleidingsniveau, hangen onderling sterk samen (een bepaalde opleiding leidt gewoonlijk tot een bepaald beroep en een daarmee overeenstemmend inkomen). Er is ook samenhang

met de demografische kenmerken: hogere inkomens komen vaker voor op hogere leeftijden. Dit patroon wordt ten dele doorkruist door het hogere opleidingsniveau van de jongere generaties.

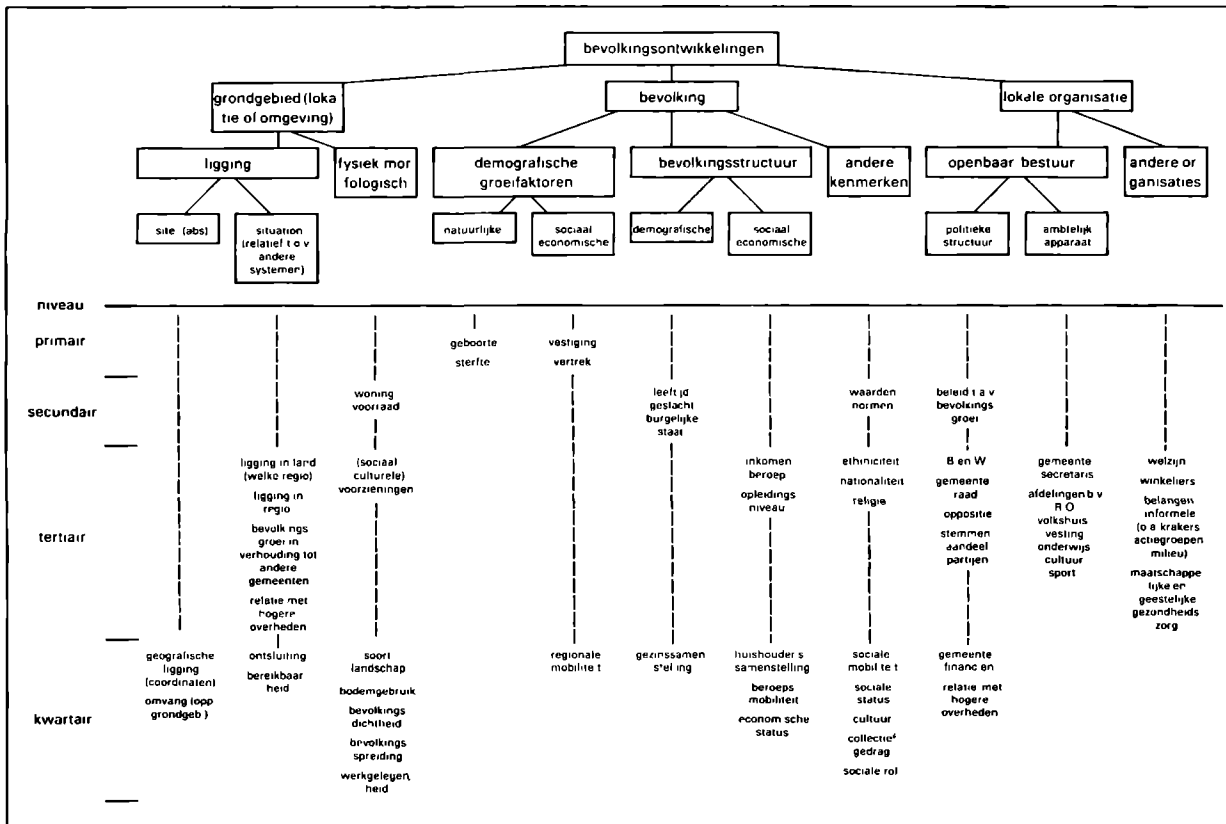
2. Kenmerken van het grondgebied van een gemeente

Tot de kenmerken van het grondgebied van een gemeente worden die kenmerken gerekend, die te maken hebben met de ligging van de gemeente, de relaties met de externe systemen en de fysiek-morfologische kenmerken. De ligging (site, coördinaten) is een vaststaand gegeven, evenals het kenmerk landschap. De andere factoren kunnen gezien worden als hetzij het resultaat van een bepaalde groei-ontwikkeling, hetzij van groei en ligging binnen een groter geheel (situation). Maar tegelijkertijd bepalen ze zelf mede de bevolkingsgroei van hun gemeente. Zo zijn de ligging ten opzichte van een grote stad, het een snelgroeiende gemeente zijn, de omvang en kwaliteit van de woningvoorraad, het al dan niet aangewezen zijn als groeikern, kenmerken die de vestiging in een gemeente juist kunnen bevorderen dan wel kunnen tegengaan. Anderzijds kunnen ze tevens het resultaat zijn van bepaalde groei-ontwikkelingen. In de migratie-theorie zijn deze factoren bekend als aantrekkings- dan wel afstotingsfactoren (push- en pull-factors). In verschillende perioden hebben deze factoren een andere betekenis voor vestiging en vertrek. Ze zijn dus subjectief en tijdgebonden. Ontwikkelingen daarin worden derhalve weerspiegeld in de structuur, in de opbouw en samenstelling van een lokale bevolking.

3. Kenmerken van de lokale organisatie

Een gemeente wordt enerzijds bestuurd door het openbaar bestuur, dat gevormd wordt door de gemeenteraad, het college van burgemeester en wethouders en het ambtelijk apparaat, anderzijds door de overige lokale organisaties. Deze bepalen tezamen het gemeentelijke beleid. Het gemeentelijke bevolkingsbeleid heeft in deze studie een eigen plaats toebedeeld gekregen en zal daarom op deze plaats niet als een apart kenmerk van de lokale organisatie worden behandeld, maar afzonderlijk, in paragraaf 2.4. Wel is het zo, dat een gemeentelijk bevolkingsbeleid, bepaald door bovengenoemde organisaties, bevolkingsontwikkelingen teweeg kan brengen. Het lokale beleid kan inhaken op bepaalde ontwikkelingen of deze bewust stimuleren of negeren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het geven of onthouden van vergunningen, uit het op voorhand bouwen van woningen en voorzieningen of uit het rekening houden met specifieke wensen van bepaalde categorieën (bv. woningen voor één- of twee-persoonshuishoudens). Het gevoerde

Afbeelding 2.8. De met bevolkingsontwikkelingen in een intern systeem samenhangende kenmerken; een theoretisch model

beleid bepaalt dus mede welke leeftijds- en inkomensgroepen aangetrokken worden, welke niet en welke vertrekken. Door een bepaald beleid kunnen bevolkingsontwikkelingen in een gemeente worden gestimuleerd. Omgekeerd kunnen bepaalde bevolkingsontwikkelingen en een bepaalde bevolkingsamenstelling het beleid beïnvloeden. Het gemeentelijk beleid zal er dan op gericht zijn de consequenties van die ontwikkelingen, in de zin van zich wijzigende behoefte aan bepaalde voorzieningen, goederen en diensten, in de betreffende beleidsvelden te verdisconteren. De bevolkingsgroei en daaruit resulterende bevolkingsamenstelling is ook van betekenis voor de politieke samenstelling van een gemeente. Deze politieke samenstelling hangt dan ook samen met andere bevolkingskenmerken, in het bijzonder met de leeftijds- en inkomensstructuur.

Eveneens van betekenis is de relatie van een gemeente met de provinciale en nationale overheid en de sociaal-economische functie van een gemeente in de regio, de taakstelling van de gemeente in het streekplan, het al dan niet aangegeven zijn als groeikern of groeistad in de Derde Nota over de ruimtelijke ordening en in de jaarlijks toegewezen woningbouwcontingenten. Functie en taakstelling kunnen voor een gemeente van dien aard zijn, dat zij bepaalde bevolkingsontwikkelingen teweeg brengen, dan wel een reactie zijn op bevolkingsontwikkelingen uit het verleden. Deze functie en taakstelling worden pas effectief als ze middels het eigen gemeentelijke beleid ook worden geconcretiseerd.

Niveau van de kenmerken

In afbeelding 2.8. worden vier niveaus onderscheiden, waarop de met bevolkingsontwikkelingen samenhangende kenmerken zich kunnen voordoen. Kenmerken zoals geboorte, sterfte, vestiging en vertrek werken direct in op de bevolkingsgroei en worden daarom primaire kenmerken genoemd.

Secundaire kenmerken hebben directe invloed op de primaire groeifactoren, maar indirect op de bevolkingsgroei. Hiertoe wordt onder andere de leeftijdsstructuur gerekend, maar ook een actief vestigingsbeleid van een gemeente: immers een uitbreiding van het woningbestand zal de toestroom (vestiging) naar de betreffende gemeente bevorderen.

Tertiaire kenmerken werken indirect op de primaire groeifactoren en dan nog vaak middels secundaire en/of andere tertiaire factoren. De relaties liggen dan ook niet meer zo eenduidig als hiervoor bij secundaire factoren. Opleidingsniveau, ethnische afkomst en godsdienst beïnvloeden de waarden en normen en daarmee bijvoorbeeld de aantallen geboorten. Het inkomen werkt via de politieke structuur in het beleid door. Het bepaalt mede de opbouw van bepaalde soorten woningen en de aanwezigheid van bepaalde soorten voorzieningen. Ook hangt het gemiddel-

de inkomen in een gemeente samen met het opleidingsniveau en de beroepsstructuur. Het aanbod van voorzieningen werkt meestal als nevenfactor op de woonplaatskeuze.

Op tertiair niveau spelen ook de kenmerken van de externe systemen.

Bij de kenmerken van kwartaire en lagere orde liggen de relaties nog complexer.

2.3.3. Een conceptueel model voor de samenhang tussen typen bevolkingsontwikkelingen en andere kenmerken in regionaal verband

De samenhang tussen bevolkingsgroei en andere kenmerken doet vermoeden, dat gemeenten met hetzelfde groeitype ook dezelfde kenmerken hebben en gemeenten met een verschillend groeitype andere kenmerken. Latten onderschrijft dit. Immers, in zijn dissertatie heeft hij gewezen op de samenhang tussen de groeitypologie en andere bestaande gemeentelijke typologieën. Met behulp van de sociale innovatie-diffusie-theorie kan worden uiteengezet hoe de verschillende typen bevolkingsontwikkelingen samenhangen met andere kenmerken. Zoals bij de ruimtelijke innovatie-diffusie-theorie de innovaties zich verspreiden vanuit het centrum naar de periferie, zo verspreidt een sociale innovatie zich van klassen met een hoge sociale status via de middenklassen naar klassen met een lage sociale status. Deze beide innovatie-diffusie-theorieën kunnen zowel de ruimtelijke spreiding van de bevolkingsgroei verklaren als de met bepaalde groeitypen samenhangende kenmerken.

Uitgangspunten en hypothesen

De sociale en regionale innovatie-diffusie-theorieën alsmede het model van bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende kenmerken hebben tot de volgende *uitgangspunten* geleid:

- van betekenis voor de relaties tussen bevolkingsontwikkelingen en de overige kenmerken is de periode waarin de sterke groei heeft plaatsgevonden;
- eveneens van betekenis is de duur van de groeiperiode.

Op grond hiervan kunnen dan de volgende *hypothesen* worden geformuleerd:

- gemeenten met eenzelfde type bevolkingsontwikkeling zullen overeenkomstige kenmerken vertonen;
- gemeenten met verschillende typen bevolkingsontwikkelingen zullen verschillende kenmerken vertonen;
- gemeenten, die eerder aan het groeiproces hebben deelgenomen, vertonen kenmerken, die zowel ouderdom als rijkdom aangeven. Gemeenten, die later zijn gaan groeien, vertonen kenmerken van jonger-zijn en een geringer inko-

menseniveau van de bevolking. Gemeenten, die niet of niet meer groeien, vertonen kenmerken van ouderdom en armoede; gemeenten, die een langdurige, regelmatige bevolkingsontwikkeling hebben gekend, zullen meer kenmerken hebben, die wijzen op een gemengde of evenwichtige structuur. Gemeenten, die een korte of een sterk onregelmatig bevolkingsverloop hebben gehad, zullen kenmerken hebben met een eenzijdige structuur.

2.4. Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en gemeentelijk bevolkingsbeleid

2.4.1. Inleiding

De invloed van de rijksoverheid op de bevolkingsspreiding en de spreiding van de bevolkingsgroei middels de nota's ruimtelijke ordening is reeds in hoofdstuk 1 ter sprake gekomen. Maar hoe staat het nu met de rol van lokale beleidsvoering ten aanzien van lokale bevolkingsontwikkelingen?

In de literatuur is ten aanzien van de Nederlandse situatie nagenoeg niets te vinden over gemeentelijk bevolkingsbeleid. Wel zijn er studies verschenen over gemeentelijk beleid in het algemeen²⁸ en over specifieke beleidsterreinen van gemeenten.²⁹ Naar het ruimtelijk beleid van kleine gemeenten hebben Glasbergen en Simonis onderzoek gedaan.³⁰ In een aantal Amerikaanse studies is wel verslag gedaan van onderzoek naar lokaal bevolkingsbeleid.³¹ Maar, de Amerikaanse situatie met betrekking tot ruimtelijke ordening is niet te vergelijken met de Nederlandse.

In Nederland wordt de groei van gemeenten grotendeels in bestemmingsplannen vastgelegd, door aan te geven waar, hoeveel en welk type woningen gebouwd mogen worden. Glasbergen en Simonis stellen, dat bij de groei van gemeenten, in het bijzonder van kleine kernen, vele participanten een rol spelen, niet alleen het gemeentebestuur. Gemeentebesturen hebben "slechts beperkte mogelijkheden en bovendien nauwelijks uitgekristalliseerde ideeën over met name de aard van de groei".³⁰ Dit citaat maakt duidelijk dat het voeren van een bevolkingsbeleid door gemeenten geen vanzelfsprekende zaak is.

Voor een studie naar bevolkingsontwikkelingen en het gemeentelijk beleid dien-aangaande is het zinvol eerst het begrip bevolkingsbeleid te definiëren. Hiervoor zijn de in de literatuur gangbare definities en concepten bekeken en op hun waarde voor het gemeentelijk niveau geschat. De gekozen definitie en concepten zijn op hun toepasbaarheid getoetst in een vooronderzoek. Dit vooronderzoek is gehouden in een aantal gemeenten rondom de stad Breda (zie bijlage 1). De resultaten hiervan noopten tot een herziening van de definitie en de analyseconcepten. In de hiernavolgende paragrafen zullen deze bevindingen van de literatuurstudie en het vooronderzoek achtereenvolgens worden weergegeven, alsmede het conceptueel onderzoeksmodel.

2.4.2. Lokaal bevolkingsbeleid in de theorie

Er bestaan zeer uiteenlopende definities van beleid en bevolkingsbeleid. Wat het begrip beleid betreft wordt de definitie van Hoogerwerf algemeen gehanteerd: "Onder beleid wordt verstaan een min of meer weloverwogen streven naar het

bereiken van bepaalde doeleinden met bepaalde middelen en in een bepaalde tijdsvolgorde.³² Men kan deze definitie ook op gemeentelijk beleid toepassen. De definities over bevolkingsbeleid verschillen onderling nogal en sluiten niet zonder meer aan bij de definitie van Hoogerwerf. Een definitie van lokaal bevolkingsbeleid volgt ook niet automatisch uit beide voorgaande begrippen. Het zal nog moeten worden toegespitst.

Leeuw geeft een overzicht van een groot aantal definities van bevolkingsbeleid.³³ In afbeelding 2.9. staan enkele definities vermeld, zoals die ook door Leeuw zijn weergegeven, als mede de definitie van Heeren.

Deze definities passen geen van alle exact in de algemene definitie van beleid zoals Hoogerwerf die geeft. Zo ontbreekt overal de tijdsvolgorde.

Het gemeenschappelijke van de definities over bevolkingsbeleid is de rol die de overheid (gewoonlijk wordt daarmee de nationale overheid bedoeld) daarin speelt. Verder moet het beleid te maken hebben met demografische ontwikkelingen of demografische effecten hebben. De verschillen betreffen vooral de volgende aspecten:

- de demografische objecten: één versus meerdere. Zo beschouwen Simons en Leeuw alleen de vruchtbaarheid; anderen, w.o. Freymann, Heeren en Finkle, meerdere demografische objecten, zoals bevolkingsgroei, -omvang, -spreiding, -samenstelling, vruchtbaarheid, sterfte, migratie en huwelijksluiting;
- de richting of de aard van het beleid: sturend versus volgend. Sturend ("influencing", beïnvloedend) beleid beoogt bevolkingsontwikkelingen in een bepaalde gewenste richting te sturen; volgend ("responsive", aanpassend) beleid beoogt maatschappelijke structuren aan te passen aan min of meer autonoom geachte demografische ontwikkelingen. Hoewel dit laatste door vele auteurs erkend is als bevolkingsbeleid, is dit in geen enkele definitie terug te vinden;
- de uitdrukkelijkheid/explicitieit waarmee het beleid gesteld wordt: expliciet versus impliciet. Bij expliciet sturend beleid zijn de maatregelen bedoeld om een demografisch effect te hebben (Simons), bij impliciet sturend beleid zijn de maatregelen niet bedoeld (geweest) om een demografisch effect te hebben, maar ze hebben dat wel (gehad) (van de Kaa). Expliciet volgend beleid is beleid waaraan demografische ontwikkelingen ten grondslag liggen, hetgeen ook expliciet genoemd is. Bij impliciet volgend beleid is dit niet expliciet gesteld. Men kan dit ook de intentie van het beleid noemen;
- de intensiteit of effectiviteit van het beleid: beogen te beïnvloeden versus beïnvloeding realiseren;
- bevolkingspolitiek als doel op zich of als middel om achterliggende doelen te realiseren: direct versus indirect. Direct beleid betreft maatregelen die uitsluitend of primair met bevolkingsontwikkelingen te maken hebben; indirect beleid daarentegen maatregelen uit andere beleidssectoren, zoals het sociale, het gezins- en arbeidsmarktbeleid, waarbij demografische ontwikkelingen als secundair neveneffect dan wel als secundaire oorzaak gezien worden.

Afbeelding 2.9. Enkele definities van bevolkingsbeleid

Auteur	Publikatiejaar	Omschrijving
Simons en ³⁴ Saunders	1975	De expliciete intentie om veranderingen in de vruchtbaarheid te bewerkstelligen door middel van overheidsmaatregelen.
Freyman ³⁵	1976	Het geheel van overheidsmaatregelen, dat bedoelt het patroon van de bevolkingsgroei, -omvang, -samenstelling en -spreiding te beïnvloeden.
Finkle en ³⁶ McIntosh	1977	Een geheel van overheidsdoelen met betrekking tot omvang en samenstelling van de bevolking, te samen met de instrumenten met behulp waarvan deze doelen te verwezenlijken zijn.
Van de Kaa en ³⁷ Van der Windt	1979	Bevolkingsbeleid wordt gevormd door (a) beleidsmaatregelen (van overheidszijde) die de bedoeling hebben een directe invloed op demografische gebeurtenissen uit te oefenen; (b) beleidsmaatregelen die hoewel in de eerste plaats op basis van andere overwegingen zijn genomen, toch worden geformuleerd met inachtneming van demografische factoren en (c) beleidsmaatregelen die hoewel zonder demografische bedoelingen zijn genomen, niet verwaarloosbaar kleine demografische gevolgen hebben.
Leeuw ³³	1984	Het geheel van overheidsmaatregelen dat ofwel tot doel heeft reproductief gedrag te beïnvloeden, of wel, zonder dit doel te hebben, met invloeden op het reproductief gedrag rekening houdt, of dergelijke invloeden verwacht.
Heeren ³⁹	1985	als Leeuw, maar in plaats van reproductief gedrag: demografisch relevant gedrag.

Naast studies over bevolkingsbeleid als thema op zich zien andere auteurs bevolkingsbeleid als onderdeel van een of meer andere beleidsterreinen. Zo beschouwen bv. Ter Heide en Willekens bevolkings spreidingsbeleid als onderdeel van de ruimtelijke politiek. Ze veronderstellen, dat de regering niet kiest voor sturende of volgende beleidsmaatregelen, maar dat sturende en volgende maatregelen elkaar afwisselen.³⁸ Weer anderen zien bevolkingspolitieke aspecten opgenomen in beleidsvelden als sociaal beleid, gezinsbeleid en volkshuisvesting.³⁹ Dit wordt ook wel indirect bevolkingsbeleid genoemd.

In studies over gemeenten wordt zelden bevolkingsbeleid betrokken. Een veel gehoord argument is dat lokaal bevolkingsbeleid geen bijdrage levert aan het nationale bevolkingsbeleid en zeker geen bijdrage aan de nationale groei of vruchtbaarheid. Lokaal bevolkingsbeleid kan alleen een bijdrage leveren aan de bevolkings spreiding in het land of de regio. De bevolkings spreiding en het bevolkings spreidingsbeleid worden meestal bestudeerd in de zin van: hoe worden deze door de hogere overheden – van bovenaf – bepaald? Deze hiërarchische top-bottom benadering wordt herhaaldelijk in de literatuur gevonden.

Kunnen gemeenten dan geen bevolkingsbeleid voeren?

Staatsrechtelijk wordt de Nederlandse bestuursstructuur gezien als een organisch geheel; of zoals Toonen zegt: "Een geheel, opgebouwd uit levende delen. Dat wil zeggen dat deze delen gekenmerkt worden door een zelfstandige kracht en een evolutie van zichzelf. De delen bezitten onvermijdelijk een zekere zelfstandigheid.... De delen kunnen zich alleen ontwikkelen binnen het geheel... en het geheel kan zich niet ontwikkelen zonder de zelfstandige kracht van de delen".⁴⁰ Met andere woorden gemeenten ontwikkelen zich weliswaar in samenhang met andere gemeenten, maar ze zijn toch tamelijk zelfstandig in de besluitvorming. Glasbergen en Simonis constateren dat "in de wet op de Ruimtelijke Ordening het zwaartepunt van de ruimtelijke beleidsvoering in Nederland in beginsel bij de gemeenten is gelegd. Het instrument dat gemeenten daarbij ten dienste staat is het bestemmingsplan.... Het bestemmingsplan (heeft) ... rechtstreeks bindende kracht voor de burgers. ... Het bestemmingsplan is te bezien als geconcretiseerd beleid."⁴¹

Gezien de juridische zelfstandigheid van gemeenten en de betekenis van het bestemmingsplan zullen gemeenten wellicht daarin ook hun beleidsdoelen en hun verwachtingen ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen tot uiting kunnen laten komen.

Onderzoek hiernaar is dan ook belangrijk, vooral om uit te zoeken wat lokaal bevolkingsbeleid wel kan inhouden.

Van de genoemde definities lijkt die van Van de Kaa e.a. de beste aansluiting te geven op het lokale niveau. In de voorstudie is van deze definitie uitgegaan. Wel dient met een aantal specifieke kenmerken van gemeenten en het lokale beleid rekening te worden gehouden.

Deze zijn:

- lokaal bevolkingsbeleid wordt als zelfstandig gemeentelijk beleid benaderd;
- gemeenten worden geacht geen directe invloed uit te (kunnen) oefenen op de vruchtbaarheid of de sterfte. Ze kunnen hun bevolkingsomvang, -groei en leeftijdssamenstelling in een bepaalde richting leiden, uitsluitend door stimuleren van of tegengaan van vestiging of vertrek. Door vestiging of vertrek van bepaalde leeftijdscategorieën te stimuleren kan wel indirect het aantal geboorten en sterfgevallen beïnvloed worden. De objecten van het bevolkingsbeleid zijn hiermede bepaald;
- het beleid kan sturend, maar ook volgend zijn;
- de intentie van het beleid kan expliciet of impliciet zijn. Zowel bedoelde, bewuste (dit wil zeggen, men wist het wel, maar het was niet uitgesproken) als niet bedoelde gevolgen kunnen een rol spelen;
- de aard van het beleid kan zowel direct als indirect zijn.

Een theoretisch raamwerk ter typering van lokaal bevolkingsbeleid

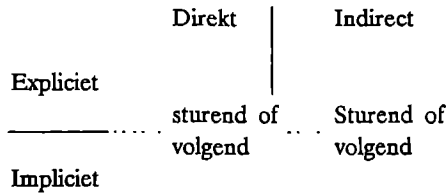
Met de definiëring van het begrip bevolkingsbeleid is duidelijk geworden welke aspecten hiermede verbonden zijn: aspecten betreffende het karakter van het beleid, alsmede aspecten betreffende de onderwerpen (inhoud) van beleid. Door concrete beleidsbeslissingen te analyseren kan het beleid getypeerd worden. Daartoe is gebruik gemaakt van Tabors' analytisch raamwerk, dat schematisch in afbeelding 2.10. is weergegeven.⁴²

Tabors stelt dat op velerlei beleidsterreinen beslissingen worden genomen die op een of andere wijze met bevolkingsontwikkelingen te maken hebben. Een beleidsbeslissing kan aan de hand van de begrippenparen sturend-volgend, expliciet-impliciet en direct-indirect getypeerd worden. De effecten van de bevolkingsontwikkelingen worden teruggevonden op drie terreinen, te weten: het demografische terrein (met name de bevolkingsverdeling naar leeftijd en geslacht), het sociaal-economische terrein (met name de inkomensverdeling en de differentiële vraag naar goederen en diensten) en het geografische terrein (onder andere ruimtelijke spreiding en vervoersstromen). Tabor constateert dat in beleidsstudies veelvuldig het demografische terrein niet meegenomen wordt. Een volgende stap in de analyse betreft de terugkoppeling. Immers, na het constateren dat de gewijzigde bevolkingsontwikkelingen op de genoemde drie terreinen een wijziging gegeven hebben, rijst de vraag welke veranderingen zullen optreden

I. Beleidsterreinen:

sociale zaken
welzijn
woningbouw
sport en recreatie
onderwijs
.....
.....

II. Typeringen van bevolkingsbeleid:

III. Drie dimensies van bevolkingsstructuur:

demografisch
sociaal-economisch
geografisch

IV. Terugkoppeling, door middel van iteraties.

Bron: Tabors, R.D., p. 48, zie noot 38.

in de vraag naar stedelijke en regionale diensten. Met behulp van een terugkoppelingsmechanisme, bestaande uit iteraties, kan het gevolg van een bepaald beleid worden vastgesteld. In het onderhavige onderzoek is de nadruk gelegd op het typeren van het lokaal bevolkingsbeleid (II in het schema van Tabors), waarbij ook gekeken is naar de overige beleidsterreinen en de consequenties van en voor de bevolkingsstructuur. Het vierde punt, de terugkoppeling, is nage-noeg niet aan de orde gesteld.

Met behulp van bovenstaande begrippen kan het bevolkingsbeleid worden gety-peerd en geanalyseerd door van concrete beleidsbeslissingen uit te gaan. Hiervoor wordt de volgende werkwijze gevolgd.

Een beleidsbeslissing wordt als uitgangspunt genomen en wordt als direct dan wel als indirect gekarakteriseerd. Vervolgens wordt onderscheiden of deze stu-rend dan wel volgend is en tenslotte of deze expliciet dan wel impliciet is.

Het beleid, dat concreet in een gemeente gevoerd is, wordt op deze wijze gety-peerd en daarmee vergelijkbaar met het beleid van andere gemeenten. De effec-ten en de terugkoppeling van beleidsbeslissingen zijn in dit onderzoek niet geanalyseerd.

2.4.3. De definitie van bevolkingsbeleid in relatie tot het theoretische analyse-raamwerk

De vraag is in hoeverre de theoretische definitie van lokaal bevolkingsbeleid ook in de praktijk herkenbaar is. Om dit na te gaan is een vooronderzoek ge-houden. Uit dat onderzoek blijkt, dat er in gemeenten in het algemeen geen bevolkingsbeleid wordt gevoerd dat te vergelijken is met andere beleidsterreinen zoals bijvoorbeeld werkgelegenheidsbeleid en cultuurbeleid. Er bestaat geen afdeling die zich met bevolkingsbeleid bezighoudt. Er zijn verder ook geen nauw-keurig omschreven doeleinden op dit terrein, noch is er sprake van een duidelijk pakket van maatregelen. Het merendeel der gemeenten stelt ook met nadruk: gemeenten voeren geen bevolkingsbeleid, dit wil zeggen: geen beleid dat bewust ten doel heeft bevolkingsomvang, -groei en leeftijdssamenstelling te beïnvloeden. Deze constatering maken duidelijk dat er vanuit de empirie geen aansluiting gevonden kan worden bij de definities van Hoogerwerf over beleid in het alge-meen, noch bij de meer specifieke definities over bevolkingsbeleid. Daarnaast blijkt uit het vooronderzoek, dat gemeenten, naar eigen zeggen, wel geconfron-teerd worden met (wijzigingen in) bevolkingsontwikkelingen. Bevolkingsontwikke-lingen spelen vaak een rol op andere beleidsterreinen, waaronder ruimtelijke ordening en volkshuisvesting de belangrijkste zijn. Tabors geeft dat ook aan in zijn analyse-raamwerk. Bevolkingsontwikkelingen blijken soms een doel, maar vaker oorzaak van beleid te zijn, omdat ze consequenties voor de benodigde

voorzieningen met zich meebrengen. Hoewel bevolkingsbeleid niet als een zelfstandig beleidsterrein door de gemeenten wordt gezien, blijken bevolkingsontwikkelingen bij veel gemeenten wel een aandachtsveld te vormen.

Er is bij het vooronderzoek vanuit gegaan, dat gemeenten zich in een bevolkingsbeleid slechts op de demografische objecten vestiging en vertrek richten. Dit wordt door de gemeenten bevestigd. Zij stellen dat zij geen invloed kunnen uitoefenen – en dit ook niet tot hun taak rekenen – op zaken die zich eigenlijk op nationaal niveau afspelen of die duidelijk te maken hebben met maatschappelijke, medische of technische ontwikkelingen of die men vindt te behoren tot iemands privé-leven. Zo oefenen gemeenten geen invloed uit op het vruchtbaarheids- of sterfteniveau; wel kunnen gemeenten in hun beleid op indirecte wijze aandacht schenken aan bevolkingsgroei, nl. middels de groeifactoren vestiging en vertrek. Allereerst neemt het inwonertal door deze groeifactoren toe of af. Maar ook zijn vestiging en vertrek van betekenis voor de leeftijdsstructuur. De leeftijdsstructuur wordt immers doorgaans sterk bepaald door demografische ontwikkelingen in het verleden. Van de andere kant veroorzaakt de leeftijdsstructuur demografische ontwikkelingen: ze bepaalt in hoge mate het geboorteen sterfteniveau en daarmee de natuurlijke groei. Soms ook kan ze leiden tot bepaalde migratie-bewegingen zoals vertrek van de tweede generatie.

Van de begrippenparen sturend-volgend, expliciet-impliciet en direct-indirect is het onderscheid tussen direct en indirect beleid niet relevant gebleken, omdat nagenoeg alle beleid ten aanzien van bevolkingsvraagstukken in gemeenten indirect is en gewoonlijk een secundair doel van een ander beleidsterrein is. Wel blijken de beleidstypen sturend en volgend duidelijk herkenbaar. De intentie van het beleid, onderscheiden in expliciet en impliciet is bij sturend beleid goed te onderscheiden, bij volgend beleid moeilijk. Gemeenten vinden het vanzelfsprekend voorzieningen te treffen voor hun inwoners. Ze zullen dit gewoonlijk niet als beleid te berde brengen. Alleen bij onverwachte, onbedoelde of bijzondere ontwikkelingen wordt dit genoemd. Bij een groot aantal gemeenten blijkt geen van deze typeringen te herkennen te zijn. Er wordt slechts zeer onduidelijk aangegeven dat bevolkingsontwikkelingen misschien wel eens een rol spelen in het gemeentelijk beleid.

2.4.4. Een conceptueel schema ter typering van lokaal bevolkingsbeleid

Definitie

Rekening houdend met de voornoemde resultaten is een herziening van het begrip bevolkingsbeleid bij deze studie naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en gemeentelijk beleid op zijn plaats en wel als volgt:

- bevolkingsbeleid is geen zelfstandig beleidsterrein, maar een onderdeel van een andere beleidsterreinen;
- in deze andere beleidsterreinen zijn indirect aspecten van bevolkingsbeleid te herkennen;
- de objecten van lokaal bevolkingsbeleid zijn in de eerste plaats vestiging en vertrek; in de tweede plaats bevolkingsomvang, bevolkingsgroei; op de derde plaats leeftijdsstructuur. Geboorte en sterfte zijn geen objecten van lokaal bevolkingsbeleid;
- lokaal bevolkingsbeleid kan getypeerd worden middels de begrippenparen: sturend – volgend en expliciet – impliciet.

Op grond hiervan wordt verder van de volgende definitie van lokaal bevolkingsbeleid uitgegaan:

- lokaal bevolkingsbeleid is het gemeentelijk beleid dat zich bezighoudt met de gemeentelijke bevolkingsomvang, bevolkingsgroei of leeftijdsamenstelling, met vestiging en vertrek, alsmede het beleid ten aanzien van de gevolgen van deze bevolkingsontwikkelingen.

Dit betekent dat beleidsbeslissingen op andere relevante beleidsterreinen in de studie worden betrokken om zodoende een zo duidelijk mogelijk beeld te krijgen van de plaats van bevolkingsontwikkelingen in het totale gemeentelijk beleid.

Raamwerk voor de analyse

Het lokale beleid wordt gevormd onder invloed van waarden en normen van de samenleving, van belangen van de lokale organisatie en van de mogelijkheden en bevoegdheden van het gemeente-bestuur. Tot de waarden en normen kunnen de maatschappelijke ontwikkelingen worden gerekend, die door gemeenten min of meer als autonome ontwikkelingen worden ervaren, bijvoorbeeld de gezinsgrootte, samenlevingsvormen, maar ook opvattingen over de gezondheidszorg en economische ontwikkelingen als de recessie. De belangen komen voort uit de bevolking: uit allerlei belangengroeperingen, maar ook uit het gemeentebestuur en het ambtelijk apparaat. De mogelijkheden en belemmeringen tot beleidsvorming kunnen zowel van organisatorische aard zijn als van omgevingskenmerken. Te denken valt hierbij aan de al vaker genoemde hiërarchische structuur in het ruimtelijk beleid en aan de opgelegde of toegestane groei voor eigen gemeente of voor buurgemeenten. Het beleid krijgt dan vorm in de redenen tot beleidsvorming, de doelstellingen, middelen en de tijdsvolgorde van uitvoering. Daarmee sluit dit model aan bij de definitie van Hoogerwerf.

De typering van lokaal bevolkingsbeleid kan geschieden met betrekking tot de begrippen sturend - volgend en expliciet - impliciet. Voor iedere relevante beleidsbeslissing kan de aard en de inhoud van het beleid getypeerd worden middels

de aspecten: reden, doel en maatregelen (middelen). Het door Hoogerwerf genoemde criterium tijdsvolgorde heeft betrekking op de sequentie van de voorgestelde maatregelen. In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat dit tot uiting komt in de begrippen sturend en volgend. Immers, bij sturend beleid gaan de maatregelen vooraf aan beoogde bevolkingsontwikkelingen, bij volgend beleid richten zij zich op de gevolgen van bevolkingsontwikkelingen. Schematisch is dit in afbeelding 2.11. weergegeven.

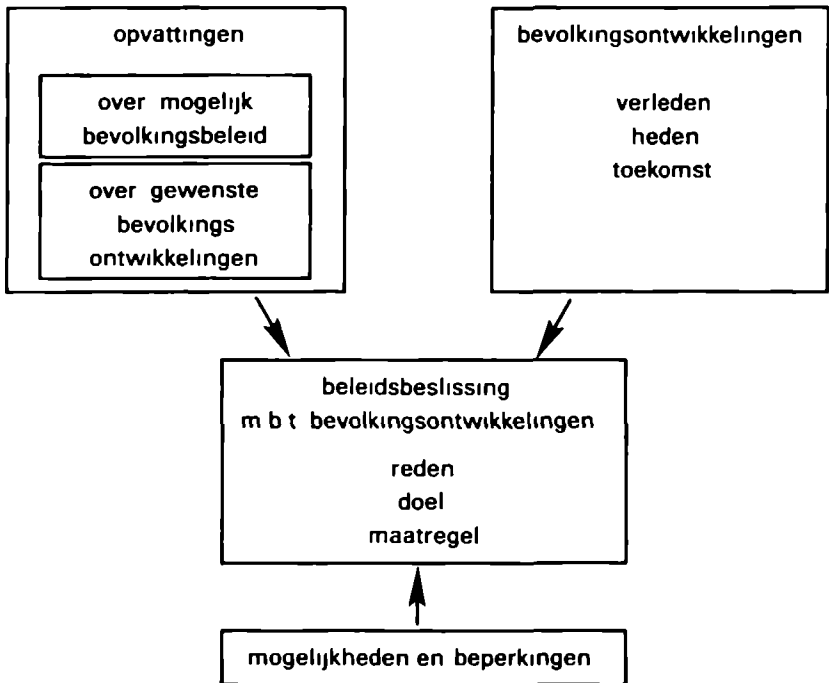
Is er nu een – theoretische – samenhang te veronderstellen tussen bepaalde bevolkingsontwikkelingen en een bepaald type beleid? Bevolkingsbeleid werkt vooral via vestiging en vertrek op de bevolkingsgroei, -omvang en op de leeftijdsamenstelling.

De volgende vooronderstellingen kunnen geformuleerd worden met betrekking tot de door de gemeenten gewenste bevolkingsontwikkelingen en het daarbij voorkomende beleid:

- gemeenten wensen bevolkingsgroei, geen stabilisatie of daling. Dit wordt als stagnatie en dus achteruitgang gezien. Bevolkingsgroei is geen doel op zich, maar een achterliggend doel om het draagvlak voor voorzieningen te handhaven. Het beleid kan dan sturend zijn, impliciet dan wel expliciet;
- gemeenten aan wie het door de hogere overheden is toegestaan te groeien, zullen dit trachten te realiseren. Het beleid zal dan expliciet sturend zijn;
- gemeenten aan wie het niet is toegestaan te groeien, zullen trachten middels omwegen de beperkingen te omzeilen. Dit kan zowel expliciet als impliciet gebeuren;
- alle gemeenten zullen trachten het voorzieningenpeil zoveel mogelijk af te stemmen op de behoeften van de bevolking. Deze behoeften worden bepaald door bevolkingsontwikkelingen. Bij vele gemeenten is dit zo impliciet in het beleid opgenomen dat het niet vermeld wordt. Alleen gemeenten met extreme of onverwachte bevolkingsontwikkelingen zullen een expliciet volgend beleid voeren ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen.

Afbeelding 2.11 Analyse-schema van lokaal bevolkingsbeleid

Noten

1. Hofstee, E.W., *De groei van de Nederlandse bevolking*, op.cit. en *Korte demografische geschiedenis van Nederland*, op.cit.
2. Latten, J.J., Enkele kanttekeningen betreffende de invloed van migratie op het ontstaan van de proletarische tussenfase. In: *Bevolking en gezin*, 1981 (3), pp. 353-366.
3. Thompson, W.S., Population. In: *American Journal of Sociology*, 34 (mei 1929), pp. 959-975 en *Plenty of People*, Lancaster, 1944, pp. 89-98.
4. Notestein, F.W., Population, the long view. In: Schulz, Th. W. (ed.), *Food for the World*, Chicago, 1945, pp. 36-57.
5. Praag, Ph. van, Uitspraak gedaan tijdens een voordracht op de Jaarvergadering van de Nederlandse Vereniging voor Demografie, 8 juni 1983 te Utrecht.
6. Auerbach, F., Das Gesetz der Bevölkerungskonzentration. In: *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 1913; Zipf, G., *National unity and disunity. The Nation as a bio-social organism*, Bloomington III, 1941.
7. Jefferson, M., The law of the primate city. In: *Geographical Review*, 1939.
8. Nas, P.J.M., *Stedenverdelingen, nationale ontwikkeling en afhankelijkheid*. Een komparatief-kwantitatieve benadering, Leiden, 1976 (proefschrift).
9. Christaller, W., *Die zentrale Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Jena, 1933.
10. Deurloo, M.C., F.M. Dieleman, G.A. Hoekveld e.a., *Zicht op de Nederlandse stad*. Sociaal-geografische bijdragen over de bevolkingsgroei, stadsgewestvorming en economische ontwikkeling. De wereld in stukken, Haarlem, 1981, pp. 46-67. Hierin o.a.:
Deurloo, M.C. en G.A. Hoekveld, De bevolkingsgroei van steden, pp. 46-67 en
Deurloo, M.C. en G.A. Hoekveld, Statistisch onderzoek van de groei, pp. 60-104.
11. Bours, A. en G.G. Lambooy, *Stad en Stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen, 1970.
12. Knaap, G.A. van der, *A spatial analysis of the evolution of an urban system: the case of the Netherlands*, Utrecht, 1970 (proefschrift).
13. Voorden, F.W. van, *Schakels in stedenbouw*, Zutphen, 1983, pp. 153-166.
14. CBS, De groei van de Nederlandse gemeenten 1980 - 1985. In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987 (4).
15. Berry, B.J.L., *The human consequences of urbanization*, Ayslebury, 1973; Johnston, R.J., *Spatial structures: introducing the study of spatial systems in human geography*, London, 1973;

- Pred, A., *City systems in advanced economics*, London, 1977;
- Simmons, J.W., The organization of the urban system. In: Bourne, L.S. en J.W. Simmons (eds.), *Systems of cities; readings on structure, growth and policy*, New York, pp. 61-70.
16. Hoekveld, G.A. en M.C. Deurloo, De Nederlandse samenleving in beweging. In: Deurloo, M.C., F.M. Dieleman, G.A. Hoekveld e.a., *Zich op de Nederlandse stad*, op.cit., pp. 19-45, citaten van pp. 21-23.
  17. Guffens, Th.M.G., *Gemeenten in het spanningsveld van een stad*, Nijmegen, 1968 (proefschrift), p. 27-28.
  18. Masotti, L.H. en J.K. Hadden, *The urbanisation of suburbs*, Beverly Hills, 1973.
  19. Masotti, e.a., op.cit., p. 17.
  20. Klaassen, L.H., W.T.M. Mollen en J.H.P. Paelinck (red.),
    1. *Dynamics of urban development*, N.E.I., Rotterdam, 1979.
    2. *De dynamiek van de stedelijke ontwikkeling in Nederland*, N.E.I., Rotterdam, 1979.

Berg, L. van den, e.a., *Urban Europe: A study of growth and decline*, Oxford enz., 1982.
  21. Forrester, J.W., *Urban dynamics*, M.I.T., Cambridge (Massachusetts), 1969.
  22. Guffens, Th.M. en J.J. Latten, *Typologieën,....* op.cit. en Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen*, op.cit.
  23. Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen*, op.cit., p. 28.
  24. Ibidem, p. 59.
  25. Buursink, J., *Stad en Ruimte*. Inleiding in de stadsgeografie, Assen, 1980, p. 5.
  26. Hägerstrand, T., *Innovation diffusion as a spatial process*, Chicago, 1953.
  27. Guffens Th.M.G., *Maatschappij onder de microscoop*, Assen, 1971.
  28. o.a. Derksen, W., e.a. (red.), *Lokaal bestuur in Nederland; de pluriforme werkelijkheid binnen een wettelijk kader*, Leiden, 1983, en Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *De regio gelokaliseerd*, Blauwe reeks, nr. 71, 's Gravenhage, 1984.
  29. Broers, J.M.M. en F.C.H. Kastelijn, Gemeentelijk volkshuisvestingsbeleid: een kwestie van kiezen en verdelen. In: *De Europese gemeente*, Jrg. 18 (1983), nr. 2, pp. 43-49 en Terpstra, P.R.A., *Gemeentelijk werkgelegenheidsbeleid*, Groningen, 1986, (proefschrift).
  30. Glasbergen, en J.B.D. Simonis, *Ruimtelijk beleid in de verzorgingsstaat*, Amsterdam, 1979.
  31. Henley, M.S., *Local decision makers, Awareness of population factors in the growth and development of this countries*, report of a survey pretest. Chapel Hill, Carolina Population Center, 1975 en

- Whisler, M.W., Population policy implementation: local growth management strategies. In: Kraft e.a. (eds.), *Population Policy Analysis*, Lexington Heath, 1978, pp. 181-194 en
- Cellula, R.J., A survey of the literature on the immigration-impact of state and local Government policies. In: *Public finance*, vol. 34 (1979), nr. 1, pp. 69-84.
32. Hoogerwerf, A. Inhoud en typen van beleid. In: Hoogerwerf, A. (red.), *Overheidsbeleid*, Alphen aan de Rijn, 1978, pp. 19-40.
  33. Leeuw, F.L., *Overheid en bevolkingsgroei, een evaluatie van beleidstheorieën*, Leiden, 1984 (proefschrift).
  34. Simmons, O. en L. Saunders, *The present and prospective state of policy approaches to fertility*, Paper, The East-West Population Institute, Hawaii, 1975.
  35. Freymann, M., What is population policy? In: Glassheim, E., e.a. (eds.), *Key issues in population policy I*, Washington, 1976.
  36. Finkle, J. en A. McIntosh, Political perceptions of population stabilization and decline. In: *Policy Studies Journal*, 6, 1977, p. 155-167.
  37. Kaa, D. van de, en K. van der Windt, *Minder mensen meer welzijn?*, Utrecht, 1979.
  38. Willekens, F.J. en H. ter Heide, Demographic research and spatial policy: a process report. In: *International population conference*, Florence, 1.4. S.S.P.-congres, 1985.
  39. Heeren, H.J., Vraagstukken van bevolkingsbeleid in Nederland. In: *Bevolkingsbeleid in Nederland en België*, inleidingen gezamenlijke studiedag Nederlandse en Vlaamse Verenigingen voor Demografie, 1984, p. 3.
  40. Toonen, Th.R.J., Gemeenten en hogere overheden. In: Derksen, W., A.F.A. Korsten en Th.H.M. de Beer (red.) *Lokaal bestuur in Nederland*, Alphen aan de Rijn, Brussel 1985, pp. 350-364.
  41. Glasbergen, P. en J.B.D. Simonis, op.cit., p. 47.
  42. Tabors, R.R., Framework for the analysis of state and local population policy. In: Bergman, E. et al. (eds.). *Population policymaking in the American States*, Lexington Heath, 1974, pp. 43-54.

HOOFDSTUK 3

METHODEN VOOR HET METEN EN ANALYSEREN VAN GEMEENTELIJKE BEVOLKINGSONTWIKKELINGEN NAAR ONDERSCHIEDEN KENMERKEN

3.1. Inleiding

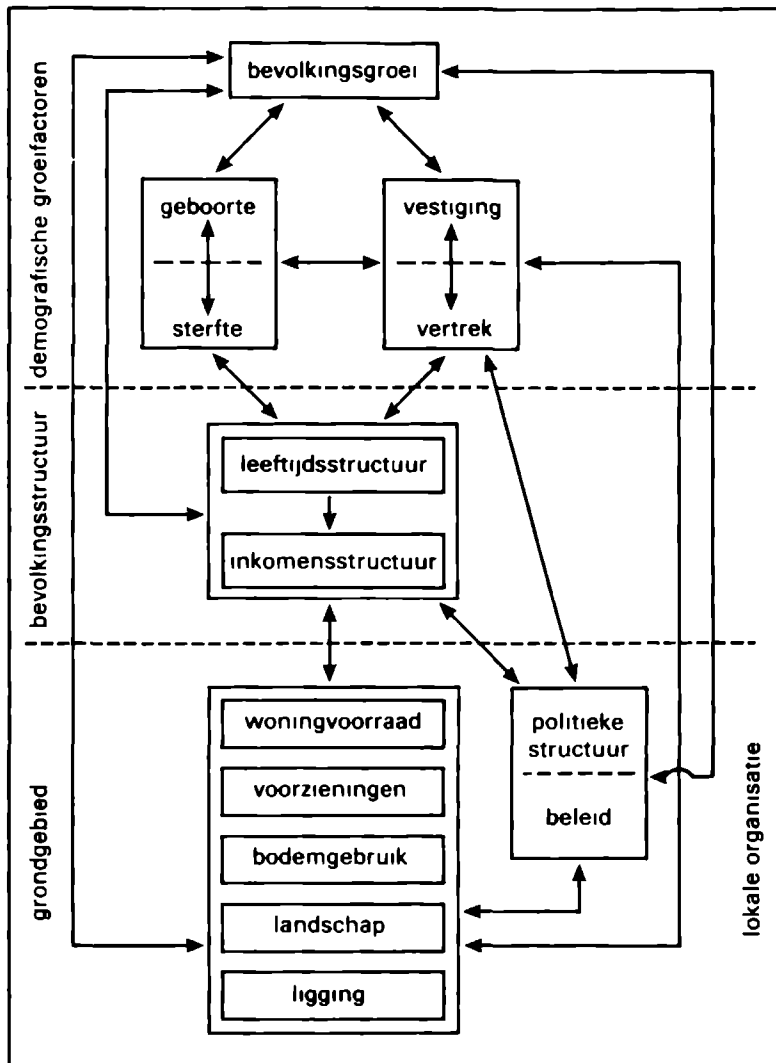
De theoretische concepten over bevolkingsgroei en de relaties tussen bevolkingsgroei en overige gemeentelijke kenmerken, worden in dit hoofdstuk geoperationaliseerd. Daarvoor worden, mede op praktische gronden van beschikbare data, een aantal kenmerken (variabelen) geselecteerd, die in de analyse zullen worden betrokken. In afbeelding 3.1. staan deze variabelen vermeld. De bewerking van deze gegevens ten behoeve van de analyse is geschied op grond van de aard van de gegevens zelf. Er wordt gebruik gemaakt van aspecten van zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek. Deze beide begrippen, kwantitatief en kwalitatief onderzoek, behoeven enige toelichting.

Over kwantitatief en kwalitatief onderzoek zegt Wester het volgende. "Allereerst is er onderscheid op meetniveau. Bij kwantitatief onderzoek geeft men een kwantitatieve waarde aan bepaalde kwaliteiten (of eigenschappen) van objecten en gebeurtenissen. Datgene, wat men meet is een kwaliteit. Door kwantificering bereikt men een grotere nauwkeurigheid en betrouwbaarheid van het meten van kenmerken die voor het onderzoek van belang worden geacht".¹ Door de meeste wetenschappers wordt volgens Wester de grens tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek gelegd bij het nominale niveau. Albinsky zegt dat "kwalitatieve gegevens op nominaal niveau worden gemeten; kwantitatieve gegevens op een meetniveau van hogere orde".² Er zijn ook wetenschappers die gegevens van ordinaal niveau eveneens tot de kwalitatieve rekenen.

Naast het meetniveau zijn ook de aard van de gegevens, de relatie tussen de gegevens en theoretische begrippen, alsmede het onderzoeksontwerp kenmerken van verschil tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek.³ Bij kwalitatief onderzoek worden de benodigde gegevens niet vooraf gekend. Op voorhand is de relatie tussen de begrippen en de te verzamelen gegevens open: deze relatie moet in het onderzoek juist worden aangetoond. "Kwalitatief betekent: een open blik op de werkelijkheid en achteraf inpassen daarvan in de theorie".³ Op deze wijze vindt dan stapsgewijs cumulatief plaats van ontwikkelde begrippen, een methode door Glaser en Strauss ontwikkeld.⁴

Bij kwantitatieve onderzoeksprocedures daarentegen wordt hoofdzakelijk gebruik gemaakt van deductieve onderzoeksmethoden, soms van een combinatie van inductieve en deductieve onderzoeksmethoden. De inductieve methode leidt vanuit de ervaringen en de gegevens tot generalisaties, tot wetten en theorievorming. Bij

Afbeelding 3.1. De relaties tussen bevolkingsgroei en overige kenmerken

de hypothetisch-deductieve methode worden vanuit een theorie of a-priori-model de hypothesen getoetst. Door toetsing aan de hand van empirische waarnemingen wordt het theoretisch model geverifieerd of verworpen. Inductie en deductie wisselen elkaar aldus af.

Bij de aspecten bevolkingsgroei in regionale samenhang en in samenhang met overige kenmerken zal de nadruk op de kwantitatieve benadering liggen. De bevolkingsontwikkelingen van gemeenten zullen middels groeicurven, curven van groeifactoren en de leeftijdsstructuur worden gemeten en geanalyseerd naar onderscheiden typen bevolkingsontwikkelingen.

De samenhang tussen bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken zullen met behulp van een recent ontwikkelde analyse-methode, de homogeniteitsanalyse, worden onderzocht.

Bij het aspect bevolkingsbeleid ligt de nadruk op de kwalitatieve benadering.

3.2. Methode ter bepaling van typen bevolkingsontwikkelingen

3.2.1. Benodigde data; beschikbare bronnen en data

Om het procesmatige karakter van bevolkingsgroei tot uitdrukking te laten komen wordt deze over een lange periode bestudeerd, zonder dat er van tevoren afgebakende subperioden worden onderscheiden. Als beginpunt van deze studie is 1880 gekozen. Hieraan liggen de volgende overwegingen ten grondslag. De jaren tachtig van de vorige eeuw worden wel gezien als de beginperiode van grote veranderingen door de landbouwcrisis enerzijds en de economische opleving middels het inzetten van de industriële ontwikkeling anderzijds. Dit laatste ging gepaard met talrijke maatschappelijke ontwikkelingen. Een van de belangrijkste ervan is verstedelijking; verstedelijking in demografische en geografische zin: trek van het platteland naar de stad, groei van het inwonertal van de steden; in fysiek-morfologische zin: uitbreiding van de stadsbebouwing, verdichting; in sociologische en psychologische zin: stedelijke levenspatronen, stedelijke mentaliteit, individualisering, ontkerkelijking etc. Behalve als begin van de urbanisatie is de periode rond 1880 ook het beginpunt van de sterk toegenomen groei van de totale Nederlandse bevolking. Een groei die tot de jaren 70 van deze eeuw heeft aangehouden. Deze groei is vooral het gevolg van verbeterde levensomstandigheden, beter voedsel, meer hygiëne en betere gezondheidszorg.

Het sterftcijfer begint vanaf 1880 te dalen en hiermede wordt deze periode wel gezien als het begin van de demografische transitie. Vanaf 1880 zijn er in de Gemeentelijke Demografische Documentatie gegevens per gemeente beschikbaar met betrekking tot onder meer bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging

en vertrek. De totale periode waarover de gegevens in dit onderzoek kunnen worden gebruikt is van 1880 tot 1982, ruim 100 jaar.⁵

3.2.2. De methode Guffens-Latten-Van der Weegen ter bepaling van de lokale bevolkingsgroei

Bij het bestuderen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen over een langere periode doet zich het probleem voor, dat de bevolkingsomvang en het grondgebied van gemeenten bij opeenvolgende teldata gewijzigd kunnen zijn door gemeentegrenswijzigingen, gemeentelijke herindelingen, annexaties, opheffingen, samenvoegingen en nieuwvormingen van gemeenten (in het vervolg worden deze alle gemeentegrenscorrecties genoemd). Het vergelijken van demografische gegevens op opeenvolgende tijdstippen kan daardoor vertekend en bemoeilijkt worden. Hoe langer de onderzoeksperiode, hoe sterker dit probleem zich doet gelden. Het is niet eenvoudig gebleken een methode te ontwikkelen om demografische gegevens te corrigeren voor grenscorrecties. Zelfs nu er enkele mogelijkheden bestaan, blijken de meeste van die methoden alleen geschikt om op een of twee situaties tegelijk te worden toegepast, niet op alle gemeenten over een lange periode. Zo'n laatste correctiemethode is zeer complex en vergt veel tijd, ook veel computer- en programmeertijd, zodat de meeste onderzoekers hiervan in het geheel maar afzien. Op het sociologisch instituut te Nijmegen is een methode ontwikkeld voor het construeren van curven van bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek waarbij grenscorrecties wel zijn verdisconteerd: de methode Guffens-Latten-Van der Weegen,⁶ ook wel de methode van de evenredige toedeling of evenredigheidsmethode genoemd.⁷

Uitgebreide technische beschrijvingen van deze methode zijn te vinden in de censusmonografie van Guffens en Latten⁸ en in de dissertatie van Latten.⁹ Voor de duidelijkheid van het betoog volgen hierna kort de opeenvolgende procedurestappen.

Men gaat uit van de gemeente die inwoners afstaat bij een gemeentegrensherziening. Het aantal overgegangene inwoners kan als fractie van het inwonertal op het moment van grensherziening worden weergegeven. Men veronderstelt nu, dat deze fractie (en het daarbij behorende grondgebied) ook in alle aan het moment van grensherziening voorafgaande jaren is overgegaan. Bij de gecorrigeerde gegevens heeft de gemeente dus steeds datzelfde percentage inwoners minder. Het hieruit resulterende aantal wordt telkenjare in het verleden bij deze gemeente afgetrokken en bij de ontvangende gemeente opgeteld. Er ontstaan zo gecorrigeerde tijdreeksen.

Deze procedure wordt zowel op de bevolkingsomvang, als op de demografische grocivariabelen geboorte, sterfte, vestiging en vertrek toegepast. Bij deze metho-

de wordt aldus het grondgebied van alle gemeenten over de gehele onderzoeksperiode gestandaardiseerd. Bevolkingsontwikkelingen worden over dit constant geachte grondgebied gemeten. Bevolkingsontwikkelingen worden niet door relatieve cijfers weergegeven (groeipercentage, vruchtbaarheid e.d.), maar door de absolute omvang van de bevolking (inwoners), door het aantal geboorten, sterfgevallen, vestigers en vertrekkers. Fluctuaties in de omvang van de bevolking geven de wijzigingen in de bevolkingsgroei weer. Door de naar grenscorrecties gecorrigeerde tijdreeksen van de bevolkingsomvang te onderwerpen aan een clusteranalyse, wordt een typologie van gemeenten geconstrueerd. Er ontstaan dan groepen (clusters, typen) van gemeenten met overeenkomstige bevolkingsgroei. De tijdreeksen zijn hiervoor geïndexeerd door het middelste jaar op 100 te stellen. Er is gekozen voor een hiërarchische clustermethode, een kleinste kwadraten methode, volgens de methode van Ward, aangevuld met een re-allocaatiemethode. Met deze clustermethode staat het aantal te formeren clusters niet vast, maar kan afhankelijk van het onderzoeksdoel worden bepaald.

Middels curve-fitting kunnen de gecorrigeerde, geïndexeerde tijdreeksen in curven worden weergegeven. Hiervoor werden vierde of hogere graad polynomen adequaat bevonden. Latten heeft middels dezelfde procedure een nieuwe typologie ontwikkeld, door de gegevens uit te breiden tot 1979.

De hierboven vermelde methode van Van der Weegen voor het corrigeren van demografische gegevens bij gemeentegrenswijzigingen heeft de volgende voordelen: deze is overzichtelijk, eenvoudig, nauwkeurig en voor heel Nederland tegelijk toepasbaar. Er kleven echter ook enkele nadelen aan. Van der Erf heeft deze beschreven.⁷ De kritiekpunten betreffen de veronderstellingen ten aanzien van homogeniteit, gelijkmatige ontwikkeling en migratie. De intensiteit van alle groeifactoren, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek (homogeniteit) worden verondersteld in gelijke mate getroffen te worden door grenscorrecties. Dit is waarschijnlijk niet zo. Ook is er niet altijd een gelijkmatige bevolkingsontwikkeling in de periode vóór en na de grenscorrectie. Van der Erf illustreert dit met het voorbeeld van IJpendam-Purmerend: IJpendam bouwt een nieuwbouwwijk vol, die na grenscorrectie overgaat naar Purmerend. Alle vroegere inwonertallen worden door deze methode dan teveel 'gekort'. Door grenscorrecties zullen het aantal migratiebewegingen minder worden, omdat het aantal gemeenten is afgenomen en de gemeentelijke grondgebieden vergroot zijn. Migratie zal dan voor het begin van de periode te hoog zijn geschat. Ofschoon de kritiekpunten terecht zijn, is toch voor deze methode gekozen in dit onderzoek. In de eerste plaats, omdat deze methode voor alle gemeenten tegelijk gehanteerd kan worden en in de tweede plaats omdat het belangrijkste kritiekpunt, het IJpendam-Purmerend effect, niet in de door ons onderzochte gemeenten optreedt. Dit wordt toegelicht in bijlage 2. De overige punten geven een zo geringe vertekening, dat de resultaten voor het doel van dit onderzoek zeer goed bruikbaar zijn.

3.2.3. De aangepaste methode Guffens-Latten-Van der Weegen ten behoeve van dit onderzoek

De benodigde data voor dit onderzoek vereisen een aanvulling van het reeds op het sociologisch instituut te Nijmegen aanwezige bestand. Voor de periode 1979 tot 1982 werden de gegevens per gemeente betreffende bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging, vertrek alsmede grenscorrecties en aantal overgegene inwoners bij grenscorrecties verkregen uit reeds eerder genoemde bron, de G.D.D., en toegevoegd aan het bestand. Wanneer nodig werden de tijdreeksen gecorrigeerd volgens de hierboven beschreven methode. Voor de curve-fitting is een kleinste kwadratenmethode gebruikt, die op ieder punt in de curve de juiste fit berekent. Hiervoor is gebruik gemaakt van het curve-fitting-programma van SAS. De voordelen hiervan zijn dat de curve dicht bij de oorspronkelijke waarden blijft, terwijl de fase-veranderingen in de groei goed tot uiting komen. Bij de analyse van curven van bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek is gelet op de vorm van de curven, in het bijzonder op de volgende aspecten:

- het algemene beeld van de curve;
- het ritme, afwisselingen tussen de mate van groei (gemeten middels de hellingshoek over iedere wisselende fase te meten – zie bijlage 6);
- het tempo, totale groei in de gehele periode (gemeten middels de hellingshoek van de totale curve);
- het tijdstip, waarop de groei en eventueel de extra groei zich inzet;
- de duur van de groeiperiode.

Met behulp van deze analyse worden de groeifasen van de gemeenten bepaald.

3.2.4. De constructie van typen bevolkingsontwikkelingen

Bij de theoretische groeimodellen, het transitie-model, het cyclus-model (Forrester) en het urbanisatiefasen-model (Klaassen) worden een aantal groeifasen onderscheiden; het exponentieel-groei-model en het nul-groei-model bestaan ieder uit één groeifase. Beide laatstgenoemde groeimodellen worden groeimodel genoemd als een gemeente over de gehele onderzoeksperiode dat groeitype vertoont. Ze worden groeifase genoemd, als ze als fase voorkomen in een van de andere groeimodellen, hetzij als reeds aangegeven fase, hetzij als verstoring van een van de modellen, hetzij als aanvulling. Nul-groei komt bijvoorbeeld voor in het demografisch transitie-model als pré- en post-transitiefase, in het cyclus-model van Forrester als stabilisatiefase en bij het urbanisatiefasenmodel als eerste fase van de omringende gemeenten. De exponentiële groei is meestal een fase als aanvulling op een van de bestaande modellen, zelden een verstoring, maar nooit een reeds aangegeven fase van een model.

De urbanisatie-fasen-theorie van Klaassen kan tot het cyclische groeimodel gerekend worden, waarbij gewezen wordt op het fase-verschil in groei tussen de centrale stad en het omringende gebied. In dit complex geheel krijgt iedere periode een naam volgens het overheersende proces. Niet de fase van groei of niet-groei, maar de fase in de regionale groei krijgt een naam. Voor individuele gemeenten is een dergelijke terminologie verwarrend. De ene keer slaat die naam op de stad, de andere keer op het omringend gebied en een derde keer op het totale gebied. Omdat in dit onderzoek de individuele gemeenten worden benaderd en niet de regio als totaliteit, zullen de verschillende groeifasen uniform worden aangeduid, ongeacht de historische periode waarin deze groeifase heeft plaatsgevonden. Daarvoor is het nodig tot een eenduidige karakterisering van groeifasen en groeimodellen te komen.

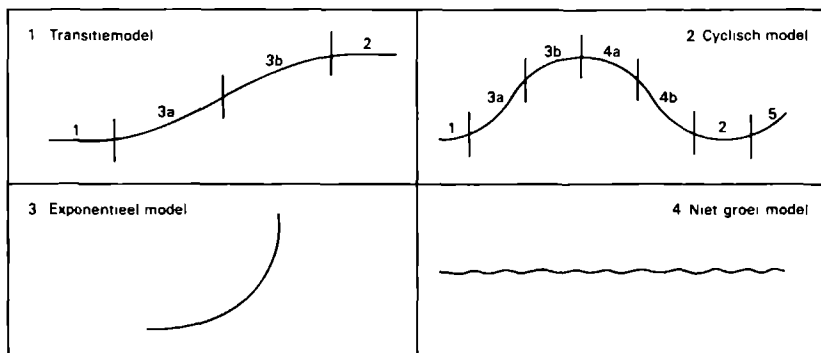
De demografische *transitietheorie* wordt gewoonlijk alleen beschreven in termen van natuurlijke aanwas, dus geboorten- en sterftecijfer. Transitie echter betekent in zijn algemeenheid: overgang van de ene stabiele fase naar een volgende stabiele fase. Zo zal de transitie in deze studie gebruikt worden: als de overgang van een situatie met stabiele bevolkingsontwikkelingen (fase 1) naar een situatie met opnieuw stabiele bevolkingsontwikkelingen (fase 2). Tussen deze fasen in is een instabiele fase (fase 3), die bestaat uit een periode van toenemende groei (fase 3a) en een periode van afnemende groei (fase 3b). In afbeelding 3.2. is dit weergegeven. Die instabiliteit, de groei dus, kan bij deze opvatting zowel door de natuurlijke aanwas, als door een vestigingsoverschot alsook door een combinatie van beide teweeggebracht worden.

Forrester onderscheidt bij zijn *cyclusmodel* een groeifase, een vervalfase en een stabiele fase. Klaassen onderscheidt twee groeifasen, één toenemend, één afnemend, een vervalfase en een herstelfase. Wanneer deze gecombineerd worden kan het volgende cyclisch model worden onderscheiden.

Een cyclusmodel begint met hetzij een stabiele fase (fase 1) hetzij direct met groei (fase 3a en 3b). Daarna vindt een fase van verval plaats (fase 4). Deze kan worden onderscheiden in een fase 4a met toenemende daling van het inwontertal en een fase 4b met afnemende daling. Daarna treedt opnieuw een fase van stabilisatie op (fase 2), of wordt een fase van opleving (fase 5) ingezet. Ook in dit model kan de groei en het verval worden veroorzaakt door alle vier demografische groeifactoren afzonderlijk dan wel gecombineerd.

Tenslotte wordt nog het *exponentiële groeimodel* en het *nul-groei-model* (fase 1 en 2) onderscheiden. De fasen 1 en 2 zijn wat betreft vorm, noch wat betreft de betekenis van de demografische groeifactoren van elkaar te onderscheiden. Het onderscheid heeft alleen betekenis in de zin dat fase 1 een beginfase is en fase 2 een tussen- of eindfase. De genoemde modellen en fasen staan in afbeelding 3.2. weergegeven.

Afbeelding 3.2. Modellen en fasen van bevolkingsgroeytypen

Zoals gezegd worden de onderscheiden fasen primair veroorzaakt door de – al dan niet gecombineerde effecten van – ontwikkelingen in de demografische groeifactoren: geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. Traditioneel worden de natuurlijke groeifactoren toegeschreven aan de demografische transitie en de migratie-groeifactoren aan de urbanisatie. Dat onderscheid is niet volledig juist. Alle vier factoren dragen gelijktijdig bij tot de bevolkingsgroei, zij het niet voortdurend in dezelfde mate. Bovendien beïnvloeden deze factoren elkaar. Wanneer het bij vestiging vooral om jonge mensen gaat, zullen gewoonlijk ook de geboorte-aantallen in de eerste jaren na vestiging stijgen. Wanneer de vestiging vooral bejaarden betreft, stijgen enige jaren later de aantallen overledenen. Als vertrek betekent dat jonge mensen de gemeente verlaten, zullen de geboorte-aantallen dalen. Deze samenhangen zullen in deze studie worden bestudeerd ten behoeve van de constructie van typen bevolkingsontwikkelingen. Schematisch wordt dit in afbeelding 3.3. weergegeven.

De in dit schema aangegeven relaties tussen de demografische groeifactoren zijn gebaseerd op waarnemingen in geboorte, sterfte, vestiging en vertrek en zijn in relatie gebracht met elkaar en met de groeicurve. Deze chronologische samenhang weerspiegelt ten dele ook een causale samenhang. Die groei naar groeikenmerken is in de laatste kolom benoemd als aard van de groei. Met het kenmerk "urbanisatie" wordt tevens suburbanisatie bedoeld: het betreft zowel de groei van steden als van omringende gemeenten. Immers dit wordt als eenzelfde fase van eenzelfde proces beschouwd, zij het met een tijdsverschil in het voorkomen van deze fase.

Afbeelding 33 Groeifasen gekenmerkt naar demografische groeifactoren

fasen	ontwikkeling van de demografische groeifactoren	aard van de groei
1 en 2 stabiele fase	1 vestiging en vertrek nagenoeg in evenwicht Geringe natuurlijke aanwas	1 stabiel (geen groei)
	2 stijgend vertrek, hoge of geringe natuurlijke aanwas	2 matige expulsie
	3 dalende vestiging, eventueel stijgend vertrek, geringe natuurlijke aanwas	3 matige regressie
3, groeifasen a (1 t/m 4) toenemend	1 stijgende vestiging, toenemende natuurlijke aanwas	1 matige (sub)urbanisatie
	2 stijgende vestiging, sterk stijgende geboorte-aantallen	2 sterke (sub)urbanisatie
	3 dalend vertrek, sterk stijgende geboorte-aantallen	3 passieve (sub)urbanisatie
	4 vestiging en vertrek nagenoeg in evenwicht	4 natuurlijke groei
b (5) afzwakkend	5 afzwakking groei	5 afgezwakte (sub)urbanisatie
4, vervalfasen a (1 en 2) toenemend b (3) afzwakkend	1 dalende vestiging, dalende geboorte, stijgende sterfte	1 sterke regressie
	2 stijgend vertrek, dalende geboorte-aantallen	2 sterke expulsie
	3 afzwakking verval	3 afgezwakte regressie en/of expulsie
5 opleving	1 dalend vertrek, eventueel stijgende geboorte-aantallen	1 passieve re-urbanisatie
	2 (opnieuw) stijgende vestiging, eventueel stijgende geboorte-aantallen	2 actieve re-urbanisatie
6 exponentiele groei	zeer sterk stijgende vestiging en geboorte aantallen	exponentieel

Passieve suburbanisatie is een specifiek verschijnsel voor enkele omringende gemeenten. Het is een proces dat niet als een groeifase bij steden voorkomt. Wel treedt een soortgelijk verschijnsel bij steden op in de oplevingsfase en is dan "passieve re-urbanisatie" genoemd.

De toevoegingen matig respectievelijk sterk, betekenen het volgende: bij "sterke" (bijvoorbeeld sterke expulsie, sterke regressie en sterke urbanisatie) werken de natuurlijke groeifactoren in dezelfde richting als de vestiging respectievelijk het vertrek: ze versterken het effect van deze ontwikkelingen. Bij "matig" (bijvoorbeeld matige expulsie, matige regressie of matige urbanisatie) werken de natuurlijke groeifactoren compenserend of slechts in zwakke mate in dezelfde richting. Opgemerkt dient nog te worden, dat in nagenoeg alle gemeenten de sterfte-aantallen sinds de tweede wereldoorlog zijn gestegen. Vanwege het tamelijk uniform verloop van de sterfte, werkt deze factor alleen discriminerend in uitzonderlijke situaties.

Met behulp van deze kenmerken, voortgekomen uit de gecombineerde ontwikkelingen van de groeifactoren en bevolkingsgroei, zijn voor iedere gemeente de verschillende fasen te benoemen. De opeenvolging in de fasen over de gehele periode geeft dan het type bevolkingsontwikkelingen weer.

3.2.5. Samenhang tussen typen bevolkingsontwikkelingen en de leeftijdsstructuur

Bij de analyse van de bevolkingsontwikkelingen heeft de leeftijdsstructuur een zeer centrale positie. De leeftijdsstructuur immers kan gezien worden als de resultante van een eeuw lang bevolkingsontwikkeling of bevolkingsgroei.

In de leeftijdsstructuur worden de effecten weerspiegeld van de groeivariabelen geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. Het profiel van de lokale leeftijdsstructuren komt enerzijds tot stand onder invloed van de algemeen demografische ontwikkelingen in geboorte en sterfte zoals deze zich in Nederland voordoen, bijvoorbeeld de grote daling van de aantallen geboorten van de laatste jaren; anderzijds zijn er de lokale demografische ontwikkelingen.

De onderlinge wisselwerking tussen een specifieke lokale leeftijdsstructuur en lokale groeifactoren kunnen zowel zeer eenduidig maar ook zeer complex zijn. Bovendien kunnen er elkaar opheffende of juist versterkende bewegingen zijn. Een over- respectievelijk ondervertegenwoordiging van zekere leeftijdsgroepen is veelal het gevolg van specifieke ontwikkelingen van geboorte, sterfte, vestiging en vertrek in de betreffende cohort in die gemeente. Maar over- respectievelijk ondervertegenwoordiging van sommige leeftijdsgroepen kan ook het resultaat zijn van demografische ontwikkelingen niet in de eigen cohort, maar juist in de andere cohorten.

Het volgende voorbeeld ter illustratie:

een relatief grote omvang van de 45-55 jarigen in een gemeente zou het gevolg kunnen zijn van veel geboorten 45 tot 55 jaar geleden, of van vestiging zo'n 20 à 30 jaar geleden van deze groep. Misschien was deze plaats destijds een forensenplaats. Maar het zou ook kunnen zijn dat de kinderen van deze cohort – ongeacht of ze allochtonen dan wel autochtonen zijn – wegtrekken, zodat er nu relatief weinig 20-30 jarigen zijn. Het wegtrekken van de tweede generatie gebeurt bijvoorbeeld als een gemeente geen plaats heeft of niet aantrekkelijk is voor jonge gezinnen. Dit zal ook repercussies hebben voor de geboorte-aantallen en daarmee voor de (geringe) omvang van de jongste leeftijden in de leeftijdsstructuur. Zonder dat zich iets bijzonders heeft voorgedaan in het demografische gedrag van de te analyseren leeftijden (45-55 jarigen) krijgt deze groep wel een relatief grotere omvang.

Bij de analyse zal dus na het vaststellen van de typerende leeftijdsstructuur voor een gemeente, voor de afwijkende leeftijden worden nagegaan of er specifieke ontwikkelingen in de curven van geboorte, sterfte, vestiging en vertrek zijn waar te nemen, die ofwel mogelijkwijs aan die cohorten kunnen worden toegeschreven ofwel anderzins verantwoordelijk kunnen zijn voor de over- respectievelijk ondervertegenwoordiging van de betreffende leeftijden. De resultaten hiervan zullen de typen bevolkingsontwikkelingen moeten aanvullen.

3.3. Karakterisering van gemeentelijke bevolkingsgroei naar overige kenmerken

3.3.1. Inleiding

In het theoretisch model over de relaties tussen de bevolkingsontwikkelingen en overige gemeentelijke kenmerken zijn de kenmerken gerangschikt naar drie groepen te weten: de kenmerken die van de bevolking van een gemeente, van het grondgebied van een gemeente en die van de bestuursorganisatie van een gemeente. Van iedere groep zijn een aantal kenmerken (variabelen) geselecteerd ten behoeve van dit onderzoek. Deze kenmerken en hun relaties staan in afbeelding 3.1. aangegeven.

Van de geselecteerde kenmerken zijn statistische data op gemeentelijk niveau beschikbaar in de periode 1975 tot 1982. Voor de meeste kenmerken waren slechts voor één of twee teldata gegevens beschikbaar; voor enkele jaarlijks over een aaneengesloten periode vanaf 1975. Verder terug in de tijd waren ofwel geen gegevens beschikbaar, ofwel waren de gegevens niet vergelijkbaar. Er moest bovendien rekening mee gehouden worden dat de gegevens voor iedere gemeente aan de gemeentelijke indeling van 1-1-1982 konden worden gekoppeld.

Het ligt niet in de bedoeling van dit onderzoek de onderlinge samenhang tussen de variabelen zodanig kwantitatief te benaderen dat kan worden aangegeven welk kenmerk het meest heeft bijgedragen tot bevolkingsgroei, of omgekeerd, welk kenmerk zich het meest door bevolkingsgroei heeft ontwikkeld. De bedoeling van het onderzoek naar de samenhang tussen bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken is enerzijds om de hypothesen over het gelijktijdig voorkomen van bepaalde kenmerken te onderzoeken, anderzijds om de gemeenten met nagenoeg gelijke kenmerken te clusteren. Met de resultaten van deze analyse wordt de typologie van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen aangevuld. De analyse zal worden uitgevoerd met de homogeniteitsanalyse, een techniek die in paragraaf 3.3.3. wordt beschreven.

3.3.2. Benodigde data; beschikbare bronnen en data

1. Structuurkenmerken van de gemeentelijke bevolkingen

Leeftijdsstructuur

Naast de samenhang van de leeftijdsstructuur met de demografische groeifactoren geboorte, sterfte, vestiging en vertrek, wordt er ook samenhang verwacht met

het inkomensniveau, met de soorten woningen, de typen nieuwbouw en met de soorten voorzieningen. Zo wordt ook verondersteld dat leeftijdsstructuur, inkomensniveau en politieke structuur samenhangen.

De bron en de gegevens

De leeftijdsstructuur is per 1 januari 1982 berekend, op basis van CBS-gegevens. Voor iedere gemeente wordt de leeftijdsstructuur vergeleken met die van Nederland. De over- respectievelijk onder-vertegenwoordiging ten opzichte van Nederland komt daarmee tot uiting. Op basis van de oververtegenwoordiging van bepaalde leeftijdsklassen zijn gemeenten ingedeeld naar leeftijdsstructuur. Duidelijk waarneembaar zijn in veel gemeenten een oververtegenwoordiging van bepaalde leeftijdsklassen, zijnde de ouders, gepaard gaande met een oververtegenwoordiging van bepaalde jongere leeftijdsgroepen, de kinderen. Het voorkomen van deze combinaties worden verondersteld samen te hangen met de ouderdom van de gemeenten wat betreft de periode van vestiging, of zo men wil de periode van urbanisatie. De klasse-indeling van de leeftijdsstructuur wordt in tabel 3.1. weergegeven. De genoemde indeling spreekt voor zich. Bij de indeling zeer jong zijn inbegrepen de oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroepen tot 35 jaar, ook wanneer er geen oververtegenwoordiging van kinderen is. Deze situatie doet zich slechts in enkele gemeenten voor. Meestal is dit dan niet het enige kenmerk van de leeftijdsstructuur van de betreffende gemeente; de andere kenmerken zijn dan van dien aard, dat deze gemeente tot een van de andere leeftijdsklassen gerekend wordt. Zo wordt de gemeente Utrecht tot klasse I gerekend, maar heeft daarnaast een sterke oververtegenwoordiging van de 20-29 jarigen.

De indeling van gemeenten naar deze klassen is in bijlage 3.2., tabel 2.1., te vinden. Niet alleen het karakter van de leeftijdsstructuur (oud, jong, midden-oud etc.) is van belang voor de bevolkingsontwikkeling, ook de mate waarin een gemeente afwijkt van de Nederlandse leeftijdsstructuur. Immers, in deze mate van afwijking, de afwijkingsintensiteit, wordt de duur en hevigheid van de vestigingsperiode en van de geboorte weerspiegeld. De mate van afwijking mocht voldoende groot zijn om die aspecten weer te kunnen geven. Op grond van de empirische gegevens is als afwijkingsmaat de bovengrens van de modale klasse zinvol gebleken, nl. per leeftijdsklasse een afwijking van meer dan 1½ % t.o.v. dezelfde Nederlandse leeftijdsklasse.

Het aantal 5-jaarlijkse leeftijdsklassen, dat meer dan 1½ % afwijkt van de Nederlandse leeftijdsstructuur, heeft tot de classificering van de afwijkingsintensiteit geleid (zie tabel 3.2.).

Tabel 3.1. Klassen van leeftijdsstructuur

klasse	omschrijving leeftijdsstructuur	kenmerken: oververtegenwoordiging van de genoemde leeftijdsklassen of combinaties van leeftijdsklassen t.o.v. Nederland (1-1-1982)	
I	zeer oud	80 + 70-79 60-69 50-59	geen oververtegenwoordiging jonge leeftijdsgroepen.
II	oud	50 + 45-54 40-49	15-24 15-24 10-24
III	midden-oud	45-54 40-49 35-44	15-24 10-24 5-19
IV	midden-jong	35-44 25-34	5-19 0-14
V	jong	30-39 25-34	0-14 0-9
VI	zeer jong	25-34 20-29 20-29 30- 35-	0-9 0-9 geen oververtegenwoordiging jonge leeftijdsgroepen.

Tabel 3.2. De klasse-indeling naar afwijkingsintensiteit van leeftijdsstructuur

klasse	kenmerk: aantal leeftijdsklassen, dat (positief of negatief) meer dan 1,5% van de Nederlandse leeftijdsstructuur afwijkt.
1	0
2	1 of 2
3	3
4	4 of 5
5	6 of 7
6	8 of meer

De indeling van gemeenten naar deze klassen is in Bijlage 3.2., tabel 2.2. te vinden.

Inkomen

Migratie is vaak selectief, zowel naar leeftijd als naar inkomen. In de verschillende perioden hebben onderscheiden inkomensgroepen een ander migratiegedrag. Er wordt dus een relatie verondersteld tussen de periode waarin bepaalde gemeenten zijn gaan groeien en het inkomen van hun inwoners. Op grond van de innovatie-diffusie-theorie wordt verwacht dat het inkomen in oude forensengemeenten hoger zal zijn dan in de jong gegroeide woongemeenten. Evenals de leeftijdsstructuur weerspiegelt ook het inkomen de fase van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen. Behalve met de leeftijdsstructuur wordt een samenhang verwacht met de soort woningen, de voorzieningen, de politieke structuur, het grondgebruik en de bebouwingsdichtheid.

De bron en de gegevens

Uit de C.B.S.-Statistiek Personele Inkomens, regionale gegevens, zijn de gegevens per gemeente op tape beschikbaar gesteld voor 1978. Gemeentelijke grenscorrecties in de periode tussen 1978 en 1982 bleken geen problemen voor de vergelijk-

baarheid van de gegevens per gemeente. Aan deze bron zijn de volgende gegevens ontleend:

- aantal inkomenstrekkers;
- totaal inkomen;
- gemiddelde bevolking over het genoemde jaar.

Hieruit is het gemiddelde inkomen per inkomenstrekker en het gemiddelde inkomen per inwoner berekend. Indien de verhouding tussen deze twee uitkomsten scheef is, betekent het, dat een gemeente erg veel afhankelijk heeft o.a. niet-werkende echtgenoten en kinderen. De gemeenten zijn vervolgens in vier klassen inkomens verdeeld: laag, matig, hoog, zeer hoog (zie Bijlage 3.3., tabellen 3.1. en 3.2.).

2. Kenmerken van het grondgebied van gemeenten

Landschap

Volgens de innovatie-diffusie-theorie zullen gemeenten met een zogenaamd "mooi" landschap (zandgronden, bosgebieden) eerder, maar geringere aantallen, forensen te huisvesten hebben gekregen en gemeenten met een minder mooi landschap (veen, klei) meer recent, maar wel grotere aantallen. Landschap is een moeilijk te definiëren begrip. Er bestaan ook vele definities of omschrijvingen voor. Een algemene omschrijving luidt: het totaalbeeld van de aan het oppervlak waarneembare verschijnselen. Deze verschijnselen kunnen van aardwetenschappelijke, biologische en antropogene aard zijn. Voor dit onderzoek is de jongste fysisch-geografische landschappenkaart van Nederland gebruikt als basis voor een indeling van gemeenten naar landschappelijke kenmerken. Deze landschapskaart is gebaseerd op de genese van het fysisch-geografisch landschap.¹⁰ Deze landschapskaart is niet te gedetailleerd in zijn indeling en geeft toch een goed beeld van de verschillen in landschap per gemeente.

De gemeenten in de regio Eindhoven behoren bijna alle tot het Brabants-Limburgs zandlandschap, enkele tot het West-Brabants zandlandschap. Beide landschappen vertonen veel overeenkomsten, alleen de dikte van de dekzandlaag, de beekdal-insnijdingen, de hoogte en de duinvorming verschillen. Volgens de theorie zal het landschap in deze regio dan ook een geringe rol spelen bij het regionale groeipatroon.

In de regio Utrecht komen de volgende landschappen voor: Utrecht-Goois-heuvel-landschap, riviervlakte-landschap, laagveen- en droogmakerijenlandschap, Oude Rijn- en Utrechts Vechtlandschap.

Ook de regio Groningen kent verschillende soorten landschappen: Drents-Fries-plateaulandschap, Hunzelandschap, landschap van de voormalige hoogvenen, land-

schap van Winschoten en Schildwolde, knipkleilandschap, woudlandschap, kwelderwallenlandschap en zeeboezemlandschap.

De indeling per gemeente is in bijlage 3.4., tabel 4 weergegeven.

Bodemgebruik

De dichtheid van bebouwing, de oppervlakte voor sport en recreatie en het agrarisch grondgebruik hangen samen met de groeifase en het groeitype van een gemeente. Ook is er onderling een samenhang. In grote steden zal de bebouwing dicht zijn, het agrarisch grondgebruik zeer laag en de sportoppervlakte matig. In de oudst gegroeide gemeenten zal er ruime bebouwing zijn, veel sport- en weinig agrarische gronden. De laat-gegroeide gemeenten daarentegen zullen een dichte bebouwing kennen, matig tot veel sportoppervlakte en matig veel agrarische gronden. De niet-gegroeide gemeenten zullen vooral plattelandsgemeenten zijn met zeer veel agrarische grond, weinig sportoppervlakte en een wisselende bevolkingsdichtheid. Immers, in sommige dorpen is de bebouwde kern zeer dicht opeengebouwd.

Het bodemgebruik per gemeente is ontleend aan de CBS-bodemstatistiek. Het CBS stelde de gegevens per 1-1-1979 en 1-1-1981 op tape beschikbaar.

Omdat er slechts geringe verschillen tussen de gegevens van beide jaren zijn, zijn de gegevens van het laatste jaar gebruikt voor de analyse.

Hieraan zijn de volgende categorieën ontleend:

1. bebouwingsdichtheid in ha per inwoner:
  - woongebied
  - woon-werken-gemengd;
2. Sport, recreatieve functie en andere voorzieningen in ha per inwoner:
  - sportterreinen
  - volkstuinten
  - parken en plantsoenen
  - verblijfsrecreatie
  - dagrecreatieve hoofdfunctie
  - bos met recreatieve hoofdfunctie
  - sociaal-culturele voorzieningen
  - overige voorzieningen;
3. Agrarische, natuurlijke gronden en bos in ha per inwoner:
  - bos
  - glastuinbouw
  - overig agrarisch gebruik
  - droge natuurlijke gronden
  - natte natuurlijke gronden (w.o. heide).

Gemeenten worden voor ieder van deze drie deelkenmerken van bodemgebruik in vier klassen ingedeeld, te weten: lage, matige, hoge en zeer hoge dichtheid. De resultaten per gemeente zijn in bijlage 3.5., tabellen 5.1., 5.2. en 5.3. weergegeven.

Woningbestand

Wat betreft het woningbestand wordt verondersteld dat mutaties in het woningbestand, met name t.a.v. de gereedgekomen woningen, de leegstand en de sloop, samenhangen met de ontwikkelingen in de bevolkingsgroei, in het bijzonder met de groeifactoren vestiging en vertrek en de leeftijdsstructuur. De soort woningen kan tevens gezien worden als een indicatie voor de categorie bewoners van een gemeente. De soort woningen hangt immers zeer nauw samen met de inkomens- en leeftijdsstructuur van een gemeente.

Aan de CBS-Maandstatistiek voor de Bouwnijverheid zijn de gegevens betreffende het woningbestand ontleend. Deze waren alleen in gelichtdrukte vorm beschikbaar. De doorlopende reeks met bruikbare en vergelijkbare gegevens is beschikbaar vanaf 1 januari 1975 en verstrekt deels jaarlijkse, deels halfjaarlijkse informatie, afhankelijk van het deelkenmerk. Van de vele deelkenmerken van het woningbestand, die in de statistiek zijn vermeld, zijn de woningvoorraad en mutaties, de nieuwbouw en de leegstand relevant voor de analyse.

De volgende gegevens zijn gebruikt:

1. woningvoorraad en mutaties:

voorraad
mutaties;

2. nieuwbouw van woningen:

aantal gereedgekomen woningen
totaal aantal waarvan woningwetwoningen
ongesubsidieerde woningen
gesubsidieerde woningen
aantal woningen in uitvoering
totaal aantal waarvan woningwetwoningen
ongesubsidieerde woningen
gesubsidieerde woningen
eengezinshuizen
meergezinshuizen;

3. leegstand:

totale leegstand
nog nimmer bewoonde woningen.

De gegevens voor de eerste twee groepen (voorraad en nieuwbouw) zijn jaarlijks per gemeente beschikbaar en wel steeds per 1 januari, in casu vanaf 1-1-1975 tot en met 1-1-1982. De gegevens over de leegstand worden tweemaal per jaar verstrekt en wel per 1 april en 1 oktober van ieder jaar, in casu vanaf 1-4-1975 tot en met 1-4-1982. Door de gegevens van 1 oktober van het eerste jaar en die van 1 april van het volgende jaar te middelen, wordt de situatie op 1 januari van dat jaar benaderd.

Het leegstandspercentage wordt verkregen door de totale leegstand en de nog nimmer bewoonde woningen op de woningvoorraad te delen. Op dezelfde wijze wordt het percentage nog nimmer bewoond verkregen. Verdere bewerkingen van deze data en de indeling van gemeenten in klassen zijn in Bijlage 3.6., tabel 6.1. tot en met 6.5. te vinden.

Voorzieningen

Er wordt verondersteld dat de soort en de aard van de voorzieningen samenhangen met het groeiverloop van een gemeente. Eveneens wordt verwacht dat de omvang en aard van de voorzieningen samenhangen met andere sociaal-economische criteria als inkomen, maar ook met de leeftijdsopbouw van een gemeente.

De gegevens over de voorzieningen per gemeente zijn op tape ter beschikking gesteld door het Sociaal en Cultureel Planbureau. De bron is het bestand "Gemeentekennmerken 1980". De gegevens betreffen derhalve de situatie per 1-1-1980.

De volgende gegevens zijn gehanteerd:

1. sociale voorzieningen:
  - aantal sociaal-culturele centra
  - aantal diensten-centra bejaarden
  - aantal fulltime maatschappelijke werkers;
2. culturele voorzieningen:
  - aantal (gesubsidieerde) culturele uitvoeringen
  - aantal bioscopen;
3. sportvoorzieningen:
  - aantal sportvelden
  - aantal gymnastieklokalen
  - aantal sportzalen
  - aantal sportpaleizen
  - aantal tennisvelden.

De totalisering per soort voorziening van deze toch zeer verschillende aspecten is met behulp van een factoranalyse geschied. De bewerkingen van deze gegevens

en de indeling van gemeenten in klassen zijn in Bijlage 3.7., tabellen 7.1., 7.2. en 7.3. opgenomen.

3. Kenmerken van de bestuurlijke organisatie van gemeenten

Politieke structuur

Ook de politieke structuur van een gemeente is een van de kenmerken die in verband staan met de lokale bevolkingsgroei. Immers de politieke structuur kan een aanwijzing geven voor bepaalde beleidsactiviteiten met betrekking tot groei of juist niet-groei van een gemeente. Zo zijn er gemeenten die een stringent selectief vestigingsbeleid volgen voor allochtonen (bijvoorbeeld niet-economisch gebonden en mogen er zich niet vestigen). De meeste van die gemeenten doen dat alleen voor de gesubsidieerde woningbouw, zodat allochtonen met hoge inkomens er wel kunnen gaan wonen. Men zou zich kunnen indenken, dat zo'n gemeente een andere politieke signatuur heeft dan een gemeente, die alle categorieën toelaat (of toe moet laten), zoals in jonge snelgroeiende gemeenten. Ten aanzien van de politieke signatuur dient er rekening mee gehouden te worden, dat eenzelfde politieke structuur niet automatisch in alle gemeenten tot dezelfde beleidsvoornemens leidt. Wel is er samenhang verondersteld tussen de politieke structuur van een gemeente, de leeftijdsstructuur, de soorten woningen en het inkomensniveau.

De politieke samenstelling van een gemeente wordt bepaald door het stemmenaandeel van de twee grootste partijen van die gemeente. Deze gegevens zijn ontleend aan: C.B.S.-Statistiek der verkiezingen, 1979. In Bijlage 3.8., tabellen 8.1 en 8.2. is de verdere uitwerking hiervan opgenomen.

Het lokale beleid

Het lokale beleid wordt ook tot de gemeentelijke organisatie gerekend. Het heeft echter een zodanige positie in de relatie tussen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en gemeentelijke kenmerken, dat een aparte studie hieraan gewijd is. Bovendien zijn hierover geen statistische data beschikbaar.

3.3.3. De homogeniteitsanalyse; HOMALS

Om de mate van overeenstemming tussen de gemeenten te onderzoeken wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een homogeniteitsanalyse, waarvoor het

computerprogramma HOMALS gebruikt wordt. De termen homogeniteitsanalyse en HOMALS worden wel door elkaar gebruikt, ongeacht of het computerprogramma dan wel de analysemethode wordt bedoeld. Homals heeft een aantal eigenschappen, waardoor deze methode voor dit onderzoek uitermate geschikt is. Hierna volgt een korte beschrijving van de eigenschappen van de homogeniteitsanalyse, ontleend aan Gifi,¹² Meerling¹³ en aan Lammers, Peters en Van der Weegen.¹⁴

Homogeniteitsanalyse is een methode en HOMALS het computerprogramma voor de meerdimensionele analyse van categorische gegevens. Die gegevens bestaan meestal uit de antwoorden van een aantal objecten op een aantal nominale variabelen, waarbij de antwoorden zowel dichotoom als polychotoom gescoord mogen zijn. HOMALS staat voor "homogeneity analysis by means of alternating least squares". Met behulp van HOMALS wordt gezocht naar gelijkenissen (homogeniteiten) tussen objecten (dit is de HOMALS-term voor individuen, cases, etcetera, in dit onderzoek de gemeenten). Deze gelijkenissen komen in de datamatrix tot uiting in de mate waarin de antwoordpatronen van objecten (gemeenten) op de verschillende variabelen overeenkomen. HOMALS groepeerd objecten zodanig, dat de groepen intern zo homogeen mogelijk zijn (dus zoveel mogelijk overeenkomst vertonen) en extern zo heterogeen mogelijk. Een zeer prettige eigenschap van HOMALS is, dat deze gelijkenissen kunnen worden weergegeven als afstanden in een euclidische ruimte, waardoor de mate waarop objecten op elkaar gelijken visueel wordt weergegeven. Aangezien er in deze studie gezocht wordt naar overeenkomsten tussen gemeenten en de gegevens grotendeels van het nominale meetniveau zijn is HOMALS een bij uitstek geschikte techniek om die vraagstelling te beantwoorden. Behalve de gelijkenis tussen de objecten wordt door HOMALS ook de mate vastgesteld waarin de antwoordcategorieën van de variabelen overeenkomen. Deze overeenstemming blijkt uit de mate waarin antwoordcategorieën gemeenschappelijk voorkomen bij de objecten. In het HOMALS-programma worden aan de onderscheiden antwoordcategorieën nieuwe waarden toegekend op intervalniveau. Met behulp van deze categoriekwantificaties, zoals die genoemd worden, kunnen ook de antwoordcategorieën afgebeeld worden in dezelfde euclidische ruimte als waarin de objecten zijn afgebeeld.

Uit de grafische representatie van de homogeniteiten kunnen een drietal aspecten afgelezen worden, te weten:

1. welke gemeenten dicht bij elkaar liggen ofwel veel op elkaar gelijken;
2. welke antwoordcategorieën dicht bij elkaar liggen, ofwel welke kenmerken van gemeenten (relatief) vaak samen gaan;
3. welke gemeenten dicht bij welke (groepen van) antwoordcategorieën liggen, ofwel welke eigenschappen het meest kenmerkend voor de gemeenten zijn.

Alvorens te kunnen overgaan tot de interpretatie van de plots zal nagegaan moeten worden of de weergave van de gelijkensissen tussen gemeenten en kenmerken, zoals die door HOMALS wordt opgesteld, een goede weergave is van de gegevens, zoals die in de gegevensmatrix zijn opgenomen. Met andere woorden er zal moeten worden nagegaan of het model dat HOMALS oplegt aan de data voldoende 'fit' met de oorspronkelijke data.

HOMALS creëert enkele maten waarmee vastgesteld kan worden hoe goed de 'fit' van het model is.

In de eerste plaats zijn dat de eigenwaarden die behoren bij de opgevraagde dimensies. De eigenwaarde is een maat voor het gedeelte van de variantie, dat door de betreffende dimensie wordt verklaard. Wanneer een eigenwaarde, zoals die staat afgedrukt in de output van HOMALS, groter is dan één gedeeld door het aantal variabelen, verklaart de dimensie meer dan het gemiddelde van de variantie en kan aan de dimensie belang gehecht worden. Bij het bepalen van het aantal dimensies kan, behalve op theoretische overwegingen, ook afgegaan worden op de grootte van de eigenwaarde.

In de tweede plaats komt uit de HOMALS-analyse per variabele een zogenaamde discriminatiemaat voor elk van de onderscheiden dimensies. Wanneer de discriminatiemaat voor een variabele op een bepaalde dimensie 1.00 is, wil dat zeggen dat de spreiding binnen die variabele geheel verklaard wordt door die dimensie. Wanneer een variabele op geen van de onderscheiden dimensies een redelijke tot goede discriminatiemaat heeft, betekent dat, dat de betreffende variabele niets gemeenschappelijks heeft met de onderscheiden dimensies en dus ook niet met de overige variabelen uit de analyse. Een dergelijk variabele zal uit de analyse verwijderd moeten worden.

Wanneer blijkt dat de homogeniteitsanalyse op beide genoemde aspecten een bevredigend beeld geeft, kan worden overgegaan tot de interpretatie van de plot waarin zowel de objecten als de antwoordcategorieën zijn afgebeeld. Bij deze interpretatie moeten de volgende richtlijnen in acht genomen worden:

1. objecten (i.c. gemeenten), klassen en variabelen worden als punten in de plot (Euclidische ruimte) geplaatst;
2. gemeenten met op elkaar gelijkende antwoordpatronen worden relatief dicht bij elkaar geplaatst;
3. een groep gemeenten, die qua antwoordpatronen veel overeenkomen, wordt homogeen genoemd. Verschillende homogene groepen die weinig overeenkomst met elkaar hebben, zijn ten opzichte van elkaar heterogeen;
4. gemeenten met antwoordpatronen, die zeer weinig overeenkomen met de antwoordpatronen van de meeste andere gemeenten, zijn in zekere zin uniek

en worden aan de buitenkant van de plot geplaatst. (Uniek in deze analyse wordt voortaan "uitzonderlijk" genoemd, om verwarring met "Unieke gemeenten" te voorkomen);

5. gemeenten met antwoordpatronen, die meer gemeen hebben met de antwoordpatronen van de meeste andere, zijn in zekere zin representatief voor de hele groep gemeenten. Zij komen meer centraal in de plot te liggen;
6. een klasse (een antwoordcategorie) wordt tussen gemeente-punten afgebeeld, namelijk in de centroïde (= zwaartepunt) van de gemeenten die op die klasse gescoord hebben. Hoe dichter de gemeente-punten bij het klassepunt liggen (hoe geringer de spreiding van de gemeenten), des te meer waarde (homogeniteit) heeft de betreffende klasse in de analyse. Hoe verder de gemeente-punten uiteenliggen, des te geringer is de betekenis van die klasse in de analyse;
7. als klassepunten (kenmerken) van verschillende variabelen bij elkaar liggen, wijst dit erop dat die klassen vaak tezamen voorkomen. Met andere woorden gemeenten die op een van die klassen scoren, scoren ook vaak op de andere klassen die daar bij elkaar liggen. De klassepunten die dicht bij elkaar in de plot liggen, zijn dus karakteristiek voor de daarbij gelegen objecten (gemeenten);
8. op basis van de spreiding van de klassen van de variabelen worden de discriminatie-maten van de variabelen berekend. De variabelen liggen in het zwaartepunt van hun klassen. Naarmate de verschillende klassepunten van één variabele verder uit elkaar liggen, discrimineert die variabele beter (levert die variabele een grotere bijdrage aan de analyse). Hoe dichter de klassen opeengepakt liggen, des te geringer is de bijdrage van die variabele aan de analyse;
9. naarmate variabelen in de plot van de discriminatie-maten verder van de oorsprong af liggen, discrimineren ze meer (dragen ze meer bij tot het aangebrachte onderscheid tussen gemeenten en klassen).

Data-bewerking

De data voor deze analyse zijn ontleend aan statistische, voornamelijk C.B.S.-bronnen. De genoemde "hoofd" kenmerken zijn bij de bewerking ten behoeve van de analyse uiteengelegd in een aantal deelvariabelen, die verder als variabelen worden aangeduid. Afhankelijk van de aard en de waarden van de betreffende variabele zijn de gemeenten geclassificeerd. De bronnen, de bewerkingen en de classificatie per variabele zijn in bijlage 3 opgenomen.

Het resultaat is een matrix van 80 gemeenten bij 20 variabelen, met in de cellen de bijbehorende klasse. Sommige klassen zijn nominaal van aard, andere ordinaal. Deze matrix is als bijlage 4, tabel 2 weergegeven.

De HOMALS-analyse is van elke regio afzonderlijk uitgevoerd. Bij de analyse van een beperkt aantal objecten, zoals bij de analyse van gemeenten per regio, moet rekening worden gehouden met het volgende:

- niet alle klassen van iedere variabele komen in iedere regio voor, soms ontbreken een of meer klassen. Ten behoeve van de analyse dient dan de classificatie voor die regio herzien te worden om geen lege categorieën te krijgen (bijlage 4, tabellen 2-6);
- niet alle variabelen discrimineren evenveel. Soms wordt wel eens als oplossing voorgesteld de variabelen, die weinig discrimineren, uit de analyse te laten. Eliminatie van een aantal variabelen bleek geen wezenlijke wijziging in de ligging van de gemeenten ten opzichte van elkaar te verwezenlijken, wel soms een ruimere spreiding over het plot. De meer uitzonderlijke gemeenten blijken dan soms buiten de plot te vallen. Daarom zijn in dit onderzoek steeds alle variabelen in de analyse opgenomen. Alleen wanneer alle gemeenten dezelfde klasse hebben en de betreffende variabele totaal niet discrimineert wordt een variabele uit de analyse gelaten. Zo is voor de regio Eindhoven de variabele landschap niet in de analyse betrokken en voor de unieke gemeenten ligging in de regio niet;
- soms neemt een gemeente zo'n uitzonderlijke positie in in een regio, dat daardoor de plot zeer scheef getrokken wordt en er onvoldoende differentiatie (of spreiding) tussen de overige gemeenten valt waar te nemen. In dat geval verdient het soms aanbeveling het betreffende object (gemeente) te elimineren uit de analyse. Een andere mogelijkheid is de plot als het ware te vergroten. De uitzonderlijke gemeente valt dan buiten de grenzen van de plot, maar blijft in de analyse opgenomen. Voor de regio Groningen is deze oplossing gekozen ten behoeve van de stad Groningen.

Per regio worden aldus de gemeenten getypeerd naar type bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken. De hieruit voortvloeiende typologie is een aanvulling op de typologie naar bevolkingsontwikkelingen.

3.4. Karakterisering van gemeentelijk bevolkingsbeleid

3.4.1. Inleiding

Voor het onderdeel bevolkingsbeleid zijn in tegenstelling tot de hiervoor besproken variabelen geen secundaire gegevens beschikbaar. Daarom is aan alle 80 in het onderzoek betrokken gemeenten in de loop van 1985 een enquêteformulier toegezonden (voor het enquêteformulier zie bijlage 5). Een aantal gemeenten is tevens bezocht om zodoende mondeling nadere toelichting op het beleid te verkrijgen. Een aantal andere is daarvoor telefonisch benaderd. Zoveel mogelijk zijn in alle gemeenten zowel een beleidsmaker (burgemeester of wethouder) en een ambtenaar ondervraagd. In totaal hebben 58 gemeenten de gestelde vragen beantwoord. Deze gemeenten waren als volgt verdeeld naar regio en wijze van benadering (tabel 3.3).

Tabel 3.3. Respons van gemeenten op het vragenformulier

regio	mondeling		telefonisch		schriftelijk		totaal	
	bena- derd	beant- woord	bena- derd	beant- woord	bena- derd	beant- woord	bena- derd	beant- woord
Gron.	3	2	6	4	11	9	20	15(75%)
Utr.	3	3	10	6	15	10	28	19(68%)
Eind.	3	3	9	8	11	7	23	18(78%)
Uniek	4	4	5	2	-	-	9	6(67%)
Totaal	13	12	30	20	37	26	80	58(73%)

De regio's Groningen en Eindhoven hebben de hoogste respons, Utrecht en de unieke gemeenten de geringste. Mondelinge, dus persoonlijke, benadering van de gemeenten leverde nagenoeg 100% respons en tevens de meeste achtergrondinformatie. Telefonisch en schriftelijke ondervraging gaven een geringere respons, ca. 65 %.

3.4.2. Concretisering van de analyse-categorieën

1. Typen bevolkingsbeleid

Het typeren van gemeenten naar bevolkingsbeleid geschiedt aan de hand van concrete beleidsbeslissingen. Een beleidsbeslissing bestaat uit: redenen tot beleidsvoering, doeleinden en maatregelen. Op grond van empirische waarnemingen zijn van deze drie aspecten onderstaande karakteristieken te onderscheiden.

Als *beleidsredenen* worden onderscheiden:

1. taak als groeigemeente is gewenst;
2. taak als groeigemeente is ongewenst;
3. taak met beperkte toegestane groei of geen groei is gewenst;
4. taak met beperkte toegestane groei of geen groei is ongewenst;
5. dalend inwonertal;
6. te sterke bevolkingsgroei;
7. onregelmatige bevolkingsontwikkelingen, -groei en/of leeftijdsstructuur;
8. onvoldoende voorzieningen.

Als *beleidsdoelen* worden onderscheiden:

1. bevolkingsgroei stimuleren, bevolkingsdaling tegengaan, suburbanisatie (vertrek) tegengaan;
2. geringe bevolkingsgroei toestaan;
3. bevolkingsgroei afremmen, minder vestiging toestaan;
4. beïnvloeden van de leeftijdsstructuur: (eigen) bejaarden vasthouden of bejaarden aantrekken;
5. toestroom van bejaarden (van elders) tegengaan;
6. beïnvloeden van de leeftijdsstructuur: vestiging van starters en jonge gezinnen bevorderen;
7. voorzieningen ter bevordering van (leeftijds)specifieke categorieën realiseren.

Als *beleidsmaatregelen* worden onderscheiden:

1. extra woningbouw;
2. beperkt bouwen c.q. alleen bouwen voor eigen inwoners;
3. bouwen voor starters en jonge gezinnen;
4. bouwen voor bejaarden;
5. toepassen van groeicriteria en vestigingscriteria ter bevordering van woningtoewijzing en bijvoorbeeld gronduitgifte;
6. zorgen voor goede werkgelegenheid, voldoende voorzieningenniveau en winkelapparaat;

7. (leeftijds)specifieke voorzieningen, onder andere bejaardentehuis;
8. lobbyen bij hogere overheden, voornamelijk om meer woningen en protesteren tegen de opgelegde taak.

De combinaties van redenen tot beleidsvorming, beleidsdoelinden en beleidsmaatregelen worden voor iedere gemeente ingevuld. Hiermede kan het type bevolkingsbeleid worden bepaald.

Op gemeentelijk niveau is bevolkingsbeleid geen apart onderscheiden beleidsterrein. Alle beleidsmaatregelen zijn derhalve indirect van aard. Het onderscheid tussen de begrippenparens sturend - volgend en expliciet - impliciet vloeit uit de hier voorgestelde invulling van beleid voort. Sturend en volgend beleid zijn duidelijk te onderscheiden. Zo zal een combinatie van één van de eerste vier beleidsredenen met een van de eerste zes beleidsdoelen en een van de eerste vijf beleidsmaatregelen alsmede het achtste duiden op een sturend beleid. Een combinatie van beleidsredenen zeven en acht, beleidsdoel zeven en beleidsmaatregelen zes en zeven wijzen op een volgend beleid. Gemeenten die als beleidsredenen een te sterke bevolkingsgroei (nummer zes) hebben genoemd, worden afhankelijk van hun beleidsdoelen en maatregelen getypeerd als sturend dan wel volgend. Wanneer er duidelijk gestelde doelen worden aangegeven, wordt het expliciet beleid genoemd. Bij geen duidelijk aangegeven doelen, bij onverwachte of onbedoelde oorzaken of consequenties wordt beleid als impliciet getypeerd.

Soms is het niet geheel duidelijk of maatregelen alleen genomen worden als gevolg van bevolkingsontwikkelingen in een voorgaande periode, of dat het doel eigenlijk is bevolking vast te houden c.q. aan te trekken. In het eerste geval wordt het als volgend getypeerd, in het tweede geval als sturend.

Wanneer gemeenten als beleidsmaatregelen de zorg voor voorzieningen, voor scholen, voor de leefbaarheid noemen of het aantrekkelijk maken van winkelcentra of het creëren van bejaardenvoorzieningen, moet uit de enquête, met name ook uit de extra- en controle-vragen blijken, met welk doel deze maatregelen zijn genomen. Indien dergelijke beleidsmaatregelen niet alleen met een sociaal en economisch doel lijken te zijn genomen, maar toch ook met de hoop op extra vestiging – al is dat laatste niet zo expliciet uitgesproken – worden de betreffende gemeenten volgens het analyseschema gekenmerkt door impliciet sturend beleid.

Veel gemeenten blijken het vanzelfsprekend te vinden dat er bij bepaalde bevolkingsontwikkelingen specifieke voorzieningen en een specifiek voorzieningenniveau behoren. Andere gemeenten weten dat ze niet alle gewenste voorzieningen kunnen of behoeven te realiseren, omdat de centrale stad of naburige gemeenten daarin voorzien en de inwoners van de betreffende gemeente daarvan gebruik maken. Alleen wanneer gemeenten expliciet vermelden, dat bevolkingsontwikkelingen hen voor de taak stelt extra voorzieningen te treffen, worden die ge-

meenten gekarakteriseerd met expliciet volgend beleid. Impliciet volgend beleid is zo vaag en onduidelijk dat in die situaties gemeenten gekarakteriseerd worden als voeren ze geen bevolkingsbeleid. Ook in onduidelijke situaties worden gemeenten getypeerd met "geen beleid".

In totaal zullen er dus vier beleidstypen worden onderscheiden, te weten expliciet sturend, impliciet sturend, volgend en geen beleid.

2. Perioden van onderzoek

De gegevens over bevolkingsontwikkelingen in dit onderzoek beslaan een periode van ruim 100 jaar; de sociaal-economische gegevens betreffen slechts de laatste jaren. Beleidseffecten worden soms pas laat zichtbaar en werken nog vaak lange tijd door, vooral wanneer deze fysiek-ruimtelijke consequenties hebben (woningen, gebouwen, wegen - zogenaamde inertie van de infrastructuur). Beleidsbeslissingen ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen komen veelal tot uiting in de fysieke morfologie en zullen derhalve vaak langdurige consequenties hebben voor de betreffende gemeenten. Het is daarom van belang na te gaan of het nog bekend is welk beleid in het verleden ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen in de betreffende gemeenten werd gevoerd. Het verleden is daartoe in drie perioden verdeeld: de periode vóór 1945 (de periode van groei van grote steden en oude forensengemeenten), de periode 1945-1975 (de periode van naoorlogse geboortegolf en suburbanisatie) en de periode 1975-1985 (de periode van nul-groei en sterk gereguleerde groei). Deze laatste periode, meest recente, wordt ook wel als het heden aangeduid.

Daar niet de archieven van de betreffende gemeenten zijn bestudeerd, maar de gemeenten uitsluitend via een interview of enquête zijn benaderd, zijn de antwoorden over vroegere perioden afhankelijk van wat degene, die antwoordt, erover weet of wat daarvan algemeen bekend is. Naarmate de onderzoeksperiode verder in het verleden ligt worden dan ook minder gedetailleerde antwoorden verwacht.

Demografische ontwikkelingen zijn vooruit te berekenen. Op basis van prognoses en de taakstelling in het streekplan zou het voor gemeenten goed traceerbaar moeten zijn welke bevolkingsontwikkelingen hen in de nabije toekomst te wachten staan. Het gemeentelijk beleid kan daar nu reeds rekening mee houden. In het onderzoek is dan ook gevraagd naar de verwachtingen daarover, alsmede naar het beleid van gemeenten ten aanzien van de verwachte toekomstige bevolkingsontwikkelingen.

3. Toegestane groei volgens streekplannen

In de streekplannen wordt, zoals eerder gezegd, omschreven welke functie gemeenten in hun regio mochten of mogen vervullen, alsmede hoeveel groei iedere gemeente is toegestaan. Het blijkt dat iedere regio en ieder streekplan hiervoor een aantal termen en begrippen hanteren, die specifiek zijn voor de betreffende regio resp. provincie en in andere regio's en provincies niet bekend en niet toepasbaar zijn. Zo wordt in de Brabantse regio's met groeiklassen gewerkt, waarin nauwkeurig is omschreven met welk percentage van de natuurlijke aanwas en/of overloop gemeenten mogen groeien. In de Utrechtse regio wordt gewerkt met de zogenaamde VVT – vijf vinger theorie – eveneens een indeling in groeಿನiveaus, te vergelijken met de Brabantse groeiklassen. In de Drenthse streekplannen wordt gesproken over stimuleringskernen, steunpunten en overigen; in de Groningse streekplannen over meer of minder groeien dan het provinciaal gemiddelde. Ondanks de verschillen in de benaming en in toegestane groeipercentsages tussen verschillende streekplanregio's, is het mogelijk een voor dit onderzoek uniforme indeling van gemeenten naar toegestane groei op te stellen.

Een gemeente kan zijn aangewezen als:

- een groeigemeente of groeistad;
- een gemeente die meer mag groeien dan alleen de natuurlijke aanwas, die een deel van de overloop mag opvangen;
- een gemeente die uitsluitend haar natuurlijke aanwas mag opvangen, of slechts een deel ervan of in het geheel niet mag groeien.

Met name met het oog op de verwachte en gewenste toelaatbare bevolkingsontwikkelingen en het daarbij te voeren beleid is deze groeitaak van grote betekenis.

3.5. Samenhang tussen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen, overige kenmerken en lokale beleidskenmerken in regionale context

Aan het begin van dit proefschrift is de veronderstelling uitgesproken dat gemeenten met hetzelfde type bevolkingsontwikkelingen en dezelfde sociaal-economische kenmerken ook met dezelfde beleidsproblemen geconfronteerd zullen zijn en dus hetzelfde beleid zullen voeren of gevoerd zullen hebben. Eenzelfde beleidsvoering zal volgens deze hypothese ook dezelfde bevolkingsontwikkelingen en dezelfde overige kenmerken tot gevolg kunnen hebben. Concreet betekent dit dat de uit de HOMALS-analyse voort te komen typologie van gemeenten en de gemeenten naar typen en inhoud van beleidsvoering, voortkomend uit de beleidsanalyse, duidelijk herkenbare relaties zullen hebben. In de laatste paragraaf van hoofdstuk 4, als de typologie van gemeenten naar bevolkingsontwikke-

lingen en overige kenmerken alsmede typen en inhoud van beleidsvoering bekend zijn, wordt een poging ondernomen aan deze veronderstelde relaties inhoud te geven.

Noten

1. Wester F.P.J., *De gefundeerde theorie-benadering*. Een strategie van kwalitatief onderzoek, Nijmegen, 1984, p. 3 (proefschrift).
2. Albinsky M., *Survey research*, Aula 345 Spectrum, Utrecht, 1967, p. 136 en *Onderzoekstypen in de Sociologie*, Van Gorcum, Assen, 1981.
3. Wester F.P.J., op.cit., p. 23
4. Glaser B.G. en A.L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory*, Aldine, Chicago, 1967. Nederlandse vertaling: *De Ontwikkeling van Gefundeerde Theorie*, Samson, Alphen aan de Rijn, 1976.
5. De gegevens tot 1971 waren reeds verzameld t.b.v. de censusmonografie van Guffens en Latten. Deze waren door Latten tot 1979 aangevuld t.b.v. zijn dissertatie. Het betekende voor dit onderzoek een aanvulling voor de jaren 1979 tot 1982.
6. Guffens, Th. en J. Latten, *Typologieën*,.... op.cit.
7. Erf, R. van der, H. Gordijn en K. Prins, Gemeentegrenswijzigingen en demografische statistieken. In: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, januari 1983, pp. 20-25.
8. Van der Weegen, Th.M.C.M., Het vergelijkbaar maken van gemeentegegevens bij annexaties. In: Guffens, Th.M.G. en J.J. Latten, *Typologieën*,.... op.cit. Bijlage B, pp. 249-264.
9. Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in fasen*, op.cit., pp. 37-38.
10. Hof, G.T.A., Toelichting bij de fysisch-geografische landschappenkaart van Nederland, schaal 1 : 600.000. In: *Geografisch Tijdschrift*, 1983, 4, pp. 263-268.
11. Denters, S.A.H., *Volkshuisvestigingsbeleid en bestuurlijke organisatie van gemeenten*, T.H. Twente, 1981.
12. Gift, A., *HOMALS User's Guide*, Department of Data Theory, Rijksuniversiteit Leiden, 1981.
13. Meerling, *Methoden en technieken van psychologisch onderzoek. Deel twee. Data-analyse en psychometrie*, Leiden, 1981.
14. Lammers, J., V. Peters en Th. van der Weegen, *Homogeniteitsanalyse*. Paper van de vakgroep sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, afdeling R.T.A., Nijmegen, 1986, pp. 1 en 22-24.

HOOFDSTUK 4

DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Een aantal tussenliggende resultaten van de bewerkingen van de data zijn in de bijlagen opgenomen.

Allereerst worden in paragraaf 4.2. de typen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen gepresenteerd met behulp van groeicurven en curven van de demografische groeifactoren. De samenhang met de leeftijdsstructuur en het regionale patroon van spreiding en opeenvolging van groeitypen zijn in deze paragraaf eveneens aan de orde gesteld. Hieruit is een classificatie van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingstypen voortgekomen.

In paragraaf 4.3. worden, als resultaten van de Homals-analyse, de gemeenten getypeerd worden naar bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken.

Deze typologie van gemeenten staat niet naast de bovengenoemde classificatie van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingstypen, maar is opgebouwd vanuit die classificatie: zij vormt een aanvulling daarop.

In paragraaf 4.4. worden de resultaten van het onderzoek naar het gemeentelijke beleid gepresenteerd.

Tenslotte wordt in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk, paragraaf 4.5., de vraag beantwoord of er een samenhang is waargenomen tussen gemeenten van hetzelfde type en hun beleidskenmerken.

4.2. Typen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen

4.2.1. De groeicurven, de curven van de demografische groeifactoren en de leeftijdsstructuren van de gemeenten

De curven van bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek zijn geconstrueerd op de in hoofdstuk drie beschreven wijze. De leeftijdsstructuur is in de vorm van een diagram met de Nederlandse leeftijdsstructuur als achtergrond weergegeven. De leeftijden zijn in 5-jarige leeftijdsklassen samengevat. Deze curven en leeftijdsdiagrammen van de gemeenten zijn in de kaarten 1 t/m 13 afgebeeld, waarbij opgemerkt dient te worden dat kaart 13 geen regio-indeling, maar een overzicht van de Unieke gemeenten betreft. Deze kaarten worden in paragraaf 4.2.2. bij de bespreking van de regio's afgebeeld.

Voor de analyse van de curven is gebruik gemaakt van de figuren weergegeven in bijlage 6. De figuren van deze bijlage geven voor alle gemeenten de ontwikkelingen in bevolkingsomvang, vestiging en geboorte weer. De opeenvolging en verschuiving tussen de gemeenten in de loop der tijd wordt daarmee zichtbaar gemaakt. Deze figuren tonen geen momentopname, maar geven het dynamisch verloop van de gemeentelijke ontwikkelingen in de gehele periode weer. De figuren bieden de mogelijkheid voor iedere gewenste periode af te lezen, welke ontwikkelingen zich in de gemeenten voordeden, bijv. ten aanzien van het groeitempo, de mate van vestiging en dergelijke. Verder zijn ze zodanig geconstrueerd, dat de oudst-gegroeide gemeenten onderin de figuur staan en de jongste bovenin. De opeenvolging en opschuiving van de groei is dus van links onder naar rechtsboven. Samenhang tussen groei, geboorte en vestiging is middels deze figuren herkenbaar.

De curven van de demografische groeifactoren vertonen meer fluctuaties dan de groeicurven. Vestiging en vertrek betreffen grotere aantallen dan geboorte en sterfte. Dit lijkt een bevestiging van hetgeen Van Poppel¹ heeft berekend en Latten² heeft vermoed, namelijk dat voor de meeste gemeenten de migratiefactoren een belangrijker bijdrage leveren aan de groei dan de natuurlijke groeifactoren.³

De curven van vestiging en vertrek volgen elkaar nauwgezet, zij het soms met enige vertraging in de tijd, waardoor de curven elkaar kunnen kruisen en het overschot een ander karakter krijgt. Vermoedelijk heeft dit te maken met de algemene ontwikkelingen in mobiliteit. In perioden waarin deze hoog is, stijgen zowel de gemeentelijke vestiging als het vertrek (zij het soms enige tijd later). In perioden met geringe mobiliteit, zoals de tweede wereldoorlog, stagneren of dalen beide. Bij geboorte- en sterfte is een soortgelijke samenhang in het verloop van de curve niet waarneembaar. Wel zijn in veel gemeenten de algemene Nederlandse ontwikkelingen in geboorte en sterfte herkenbaar, zij het met verschillen in fasen en in niveau. Met name de stijging van de geboorte-aantallen na de tweede wereldoorlog en de abrupte daling na 1970 is herkenbaar. In bijna alle gemeenten stijgen de sterfte-aantallen na 1950. In veel gemeenten naderen de geboorte en sterfte-aantallen elkaar na 1980.

Bij een groot aantal gemeenten blijkt een duidelijke relatie tussen de ontwikkelingen in de vestiging en in de geboorte herkenbaar. Veelal gaat toenemende vestiging gepaard met of wordt enige tijd later gevolgd door een stijging van de geboorte-aantallen en een afnemende vestiging met een daling van de geboorte. In deze relatie is wel een verschuiving opgetreden, zoals de figuren van bijlage 6 laten zien. Aanvankelijk zijn gemeenten of door natuurlijke aanwas of door vestiging gegroeid. In de oudste forensengemeenten hebben zich, naar het zich laat aanzien, vooral mensen met voltooide gezinnen gevestigd. Er wordt nagenoeg geen stijging van de geboorte-aantallen waargenomen. In een latere

fase zijn andere gemeenten gegroeid, waar zich jongere gezinnen – gezinnen in opbouw – vestigden. In die gemeenten zijn vestiging en geboorten gelijktijdig toegenomen.

Nog later zijn het weer andere gemeenten, die gegroeid zijn en waar zich de zogenaamde starters hebben gevestigd. Deze groep krijgt pas na enige jaren kinderen. Het tijdstip waarop de stijging van de vestiging inzet en dat waarop de geboorte-aantallen beginnen te stijgen, liggen momenteel circa vijf jaar uit elkaar. De totale gemeentelijke groei wordt daardoor minder hevig en enigszins meer gespreid over een langere periode. Alleen bij de exponentieel groeiende gemeenten versterken vestiging en geboorte elkaar en daarmee de totale groei.

In enkele gemeenten kan worden geconstateerd dat daling van vertrek gepaard gaat met toenemende geboorte. In de grote steden is dit verschijnsel in recente jaren opgetreden: jongeren en starters blijven nu in de steden wonen en krijgen daar kinderen (passieve urbanisatie of re-urbanisatie).

Relaties tussen sterfte en de overige factoren zijn minder goed te herkennen. Wel blijkt dat in gemeenten met exponentiële groei – en dus extreem sterk stijgende vestiging en geboorten – de sterfte-aantallen ook sterk stijgen: immers bij een sterke stijging van het inwonertal zal bij gelijkblijvend sterfteniveau het aantal sterfgevallen ook sterk stijgen. Bij enkele niet-groeiers, gekenmerkt door expulsië, is het omgekeerde waarneembaar: de sterfgevallen nemen af; er zijn minder mensen, dus gaan er minder dood. Een stijging na 1950, zoals in andere gemeenten voorkomt, treedt in die gemeenten niet op.

4.2.2. Typen van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionale samenhang

1. De typen bevolkingsontwikkelingen naar groei modellen en groeifasen

De analyse van de curven van bevolkingsomvang en de groeifactoren naar de criteria, volgens afbeelding 3.3. van hoofdstuk 3, leidt tot een karakterisering van gemeenten naar een van de onderscheiden bevolkingsontwikkelingsmodellen: het cyclische groei-model, het transitie-model, het nul-groei-model of het exponentiële groei-model.

Echter binnen hetzelfde groei model zijn aanzienlijke verschillen geconstateerd. De verschillen betreffen de duur van de eerste stabiele fase, het tijdstip waarop de groei inzet, de duur en intensiteit van de groeiperiode, het tijdstip waarop de afzwakking van de groei begint, alsmede het al dan niet voorkomen van re-urbanisatie. Op basis van de waargenomen verschillen zijn de groei modellen verfijnd en uitgewerkt tot een indeling in acht typen bevolkingsontwikkelingen. De afbeeldingen 4.1. en 4.2. geven een overzicht van deze acht typen. Afbeelding

4.1. geeft een beschrijving van de typen naar groeicurve, curven van groeifactoren en naar de meest voorkomende klasse van leeftijdsstructuur. Afbeelding 4.2. geeft de bij deze typen behorende gemiddelde curven weer.

De classificatie van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingstypen is in tabel 4.1. en in de kaarten 4, 8 en 12 weergegeven.

Beschrijving per regio

Hierna volgt per regio een bespreking van de gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en van de typen gemeenten in hun regionale samenhang en opeenvolging.

Regio Groningen

De kaarten 1 tot en met 3 en bijlage 6 laten zien dat in deze regio in de loop van de gehele onderzoeksperiode nagenoeg geen stijging van de geboorten heeft plaatsgevonden. Slechts bij de korte pieken van suburbanisatie is soms enige stijging van geboorten na vestiging waarneembaar. Ook is er nagenoeg geen daling van de geboorte-aantallen.

Bijna alle gemeenten zijn jarenlang geconfronteerd met aanhoudende expulsie. Toch is de sterke stijging van vestiging in de stad Groningen al vroeg afgeremd, zo rond 1910. Het betekent dus, dat degenen, die uit de omringende gemeenten zijn vertrokken, zich maar ten dele in de stad Groningen vestigden. Vermoedelijk hebben zij de regio verlaten wegens gebrek aan werkgelegenheid. Tezamen met de lage vruchtbaarheid verklaart deze expulsie de geringe bevolkingsgroei in deze regio, ook in de stad en de oudste forensengemeenten.

Over het algemeen is in deze regio minder groei waargenomen (de hellingshoek van de curven is geringer). Ook bij de verschillende typen bevolkingsontwikkelingen is dat te herkennen. De typen 5 en 6 vertonen een duidelijk en kort groei-piekie. Type 7 (nul-groei) komt alleen in deze regio voor, terwijl type 8 (exponentiële groei) ontbreekt.

Ten aanzien van de leeftijdsstructuur in deze regio vallen twee aspecten op. Het eerste is het ontbreken van klasse VI, de zeer jonge gemeenten. Vermoedelijk, omdat er in deze regio geen groeikernen zijn. Het tweede aspect, dat opvalt is, het grote aantal jonge gemeenten, klasse V. Al deze jonge gemeenten liggen aan de noordzijde van de stad Groningen. Het wekt in eerste instantie verbazing, dat deze gemeenten een jonge leeftijdsstructuur hebben, men verwacht juist hier een oude leeftijdsstructuur vanwege de langdurige ontwikkeling van geen of weinig groei, veel expulsie en een geringe natuurlijke aanwas. De verklaring voor deze jonge leeftijdsstructuur moet dan ook gezocht worden in de eenmalige,

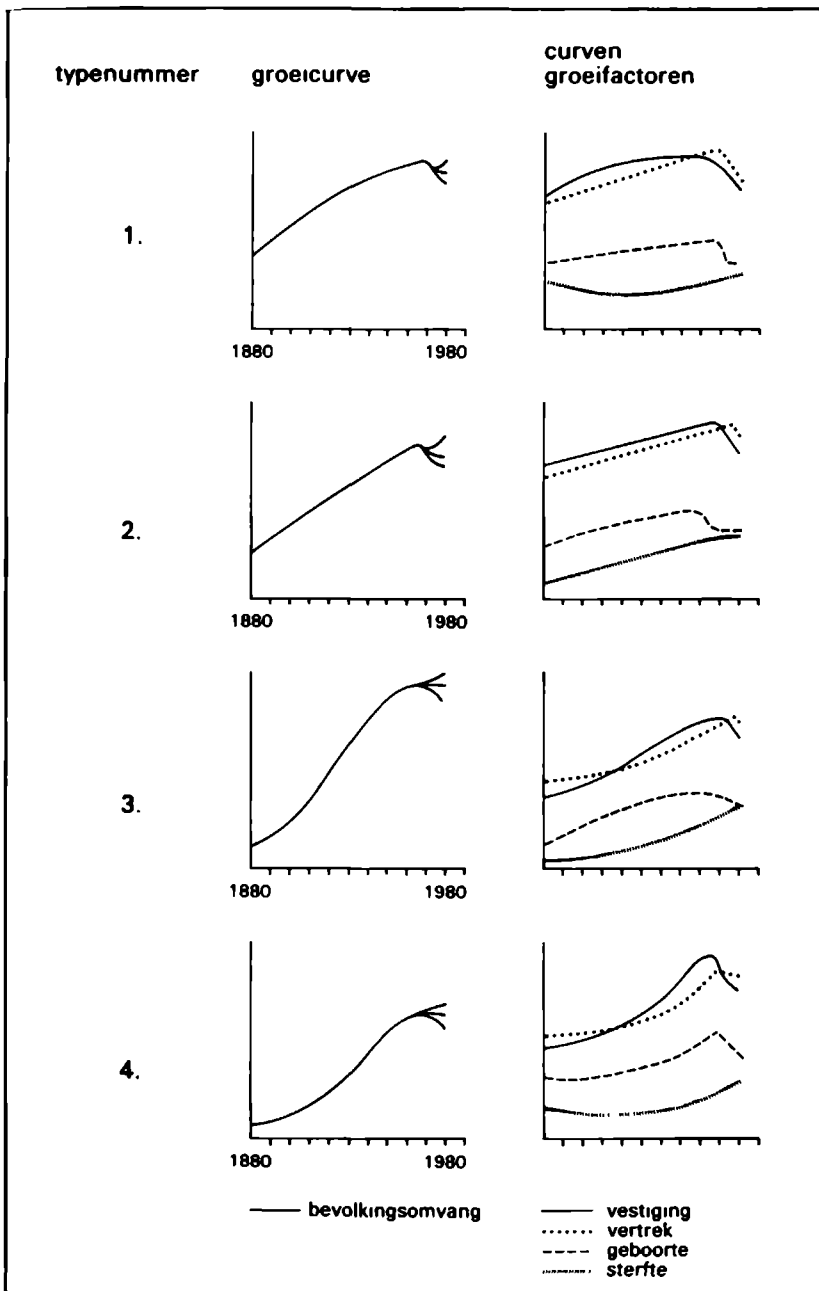
Afbeelding 4 1 Typen bevolkingsontwikkelingen naar groeicurve en curven van de demografische groeifactoren

type nr	groeimodel/kenmerkende periode van sterke groei	beschrijving groeicurve naar groeifase	beschrijving curven groeifactoren/ karakteristiek van de groeifase	meest voorkomende leeftjdsstructuur
1	cyclisch/vroegste groei (tot 1930), steden	1) sterke groei tot $\pm$ 1930 2) afgezwakte groei tot $\pm$ 1970 3) daling tot $\pm$ 1980 4) stabilisatie of opleving of verdere daling	1) sterke stijging vestiging/ sterke urbanisatie 2) afremming stijging vestiging na na WO II + stijging sterfte + na '65 daling gaboorte/ uitgezwakte suburbanisatie 3) toegenomen vertrek/regressie en expulsie 4) daling vertrek + stijging geboorten Natuurlijk overschot nagenoeg nihil/ passieve re-urbanisatie	I zeer oud veel 60-plussers [soms veel 20-24 jaren] zeer geringe afwijkingen [soms grote tot zeer grote afwijkingen]
2	cyclisch/langste groei-periode (tot 1970), in totaal zéér grote groei, oudste forensengemeenten	1) permanente zeer sterke groei tot $\pm$ 1970, (soms enige afzwakking 1920-1940)	1) permanente stijging vestiging/(sub)-urbanisatie gepaard gaande met stijgende geboorte en stijgende sterfte	I en II zeer oud, veel 0-plussers onder inderen, soms kinderen 15-24 jaar
3	transitie/vooroorlogse groei (1900-1945)	1) stabilisatie tot 1900 2) toenemende groei tot 1945 3) afzwakking groei tot 1980 4) stabilisatie of regressie of opleving	1) expulsie en natuurlijke aanwas 2) sterke suburbanisatie 3) geringere vestiging, soms extra piekje 70-75/afgezwakte (sub)-urbanisatie 4) regressie, natuurlijk overschot nagenoeg nihil	II oud, veel 40-45 jaren en kinderen 10-24 jaar geringe afwijkingen
4	transitie/na-oorlogse groei (1945-1970)	1) stabilisatie tot 1920 2) geringe groei tot 1945 3) sterke groei tot 1970	1) expulsie, geringe natuurlijke aanwas 2) sterke daling sterfte/grote natuurlijke aanwas, geringe stijging vestiging 3) sterke stijging vestiging en geboorte/sterke urbanisatie	III midden-oud, veel 35-54 jaren en kinderen 5-24 jaar

type nr	groei-model/kenmerkende periode van sterke groei	beschrijving groeicurve naar groeifase	beschrijving curven groeifactoren/ karakteristiek van de groeifase	meest voorkomende leeftijdsstructuur
		4) afzwakking tot 1980	4) afzwakking vestiging, daling geboorte, stijging sterfte/afgezwakte (sub)urbanisatie 5) geringe natuurlijke aanwas/repressie	matige afwijking (soms zeer grote)
5	transitie/recente groei (1960-1980)	1) stabilisatie tot 1960 (soms geringe groei van 1920 tot 1960) 2) sterke groei tot 1980 3) afgezwakte groei na 1980	1) geringe natuurlijke aanwas, (alleen daling van de sterfte)/expulsie 2) stijging vestiging en geboorte/sterke suburbanisatie 3) daling vestiging en geboorte, nog relatief grote natuurlijke aanwas/repressie	IV midden-jong of soms VI zeer jong veel 25-44-jarigen en kinderen 0-19 jaar grote afwijking
6	cyclisch/zeer recente groei, zeer korte groeiperiode (1970-1980)	1) stabilisatie tot 1970 of geringe groei 2) korte piek van groei tussen 1970 en 1980 3) regressie en opnieuw stabilisatie	1) geboorte nagenoeg constant in gehele periode (in Groningen en Eindhoven stijgend), sterfte voortdurend dalend/indien groei, dan is dit tengevolge van natuurlijke aanwas, verder voortdurende expansie 2) stijging van de vestiging, nagenoeg niet van de geboorten/geringe suburbanisatie 3) regressie en stabilisatie	V jong; veel 25-39 en kinderen 0-14 jaar grote afwijking
7	nul-groei	in totaal nagenoeg geen groei	permanente expansie, rond jaren '75 even tot staan gebracht, permanente daling geboorte- en sterfte-aantallen Betrekkelijk grote natuurlijke aanwas	wisselend, van oud tot jong afhankelijk van al dan niet recente vestiging wisselende afwijkingen
8	exponentiële groei	permanent extreem sterke groei (soms stabilisatie aan begin of aan einde van de periode)	zeer sterke stijging van alle groeifactoren, verschil tussen vestiging en vertrek enerzijds en geboorte en sterfte anderzijds op hetzelfde tijdstip is zeer groot	V jong of VI zeer jong; veel 20-34 en veel 20-34-jarigen en kinderen 0-9 jaar zeer sterke afwijkingen

Afbeelding 4.2. Curven van bevolkingsomvang en van demografische groeifactoren, behorend bij de typen bevolkingsontwikkelingen van afbeelding 4.1.

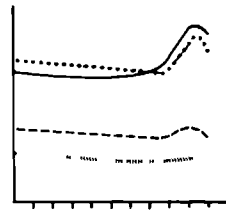
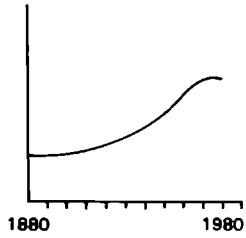

typenummer

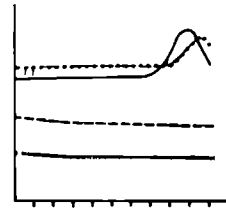
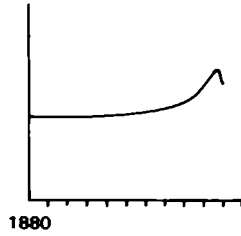
groeicurve

curven
groefactoren

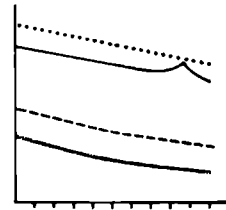
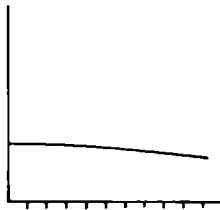
5

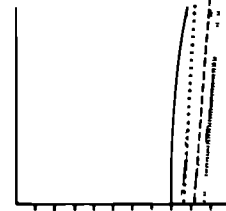
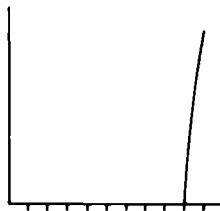
6

7.

8.

— bevolkingsovang

— vestiging

..... vertrek

- - - - - geboorte

- · - · - sterfte

Tabel 4.1. Gemeenten naar typen bevolkingsontwikkeling per regio

bevolkings- ontwikkelings- type (zie af- beelding 4.1.	aantal gemeenten	namen der gemeenten
Regio Groningen		
1	1	Groningen
3	3	Assen, Haren, Zuidlaren
4	2	Eelde, Roden
5	8	Vries, Peize, Leek, Hoogezand-Sappemeer, Bedum, Winsum, Zuidlaren, Anloo
6	3	Ten Boer, Adorp, Aduard
7	3	Norg, Slochteren, Ezinge
totaal aantal gemeenten		20
Regio Utrecht		
1	3	Utrecht, Amersfoort, Hilversum
2	4	Doom, Baarn, Driebergen-Rijsenburg, Zeist
3	4	De Bilt, Soest, Maarn, Maartensdijk
4	5	IJsselstein, Bunnik, Woudenberg, Loosdrecht, Vianen
5	8	Breukelen, Loenen, Cothen, Culemborg, Harmelen, Hagestein, Kockengen, Houten
8	4	Maarssen, Vleuten-De Meern, Leusden, Nieuwegein
totaal aantal gemeenten		44
regio Eindhoven		
2	4	Helmond, Eindhoven, Valkenswaard, Best
3	3	Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Boxtel
4	7	Mierlo, Geldrop, Waalre, Veldhoven, Son en Breugel, Nuenen e.a., Eersel
5	5	Heeze, Lieshout, Veghel, Vessem, Sint-Oedenrode
6	4	Riethoven, Liempde, Oirschot, Erp
totaal aantal gemeenten		23
Unieke gemeenten		
8		Amstelveen
4		Rozendaal
8	2	Zoetermeer, Spijkenisse
4		Wieringermeer
5		N.O.P.
8		Dronten
8		Lelystad
8		ZIIP
totaal aantal gemeenten		9

vrij korte periode van toegenomen vestiging, soms gecombineerd met toegenomen geboorte, waardoor er ineens een oververtegenwoordiging is ontstaan van enkele jonge leeftijdsklassen: groepen ouders met kinderen in bijbehorende leeftijden. De steden Groningen en Assen hebben wel een oude leeftijdsstructuur, evenals Norg en Anloo, die in totaal niet zoveel gegroeid zijn. De twee belangrijkste forensenplaatsen aan de zuidzijde van de stad, Haren en Eelde, vertonen een oude leeftijdsstructuur, die gekenmerkt wordt door oud forensisme. De andere gemeenten aan de zuidrand zijn midden-oud. Dit gebied wordt aan weerszijden geflankeerd door midden-jonge gemeenten (Hoogezand-Sappemeer, Leek en Zuidhorn), die daarmee tevens de overgang vormen naar de jonge gemeenten aan de noordzijde.

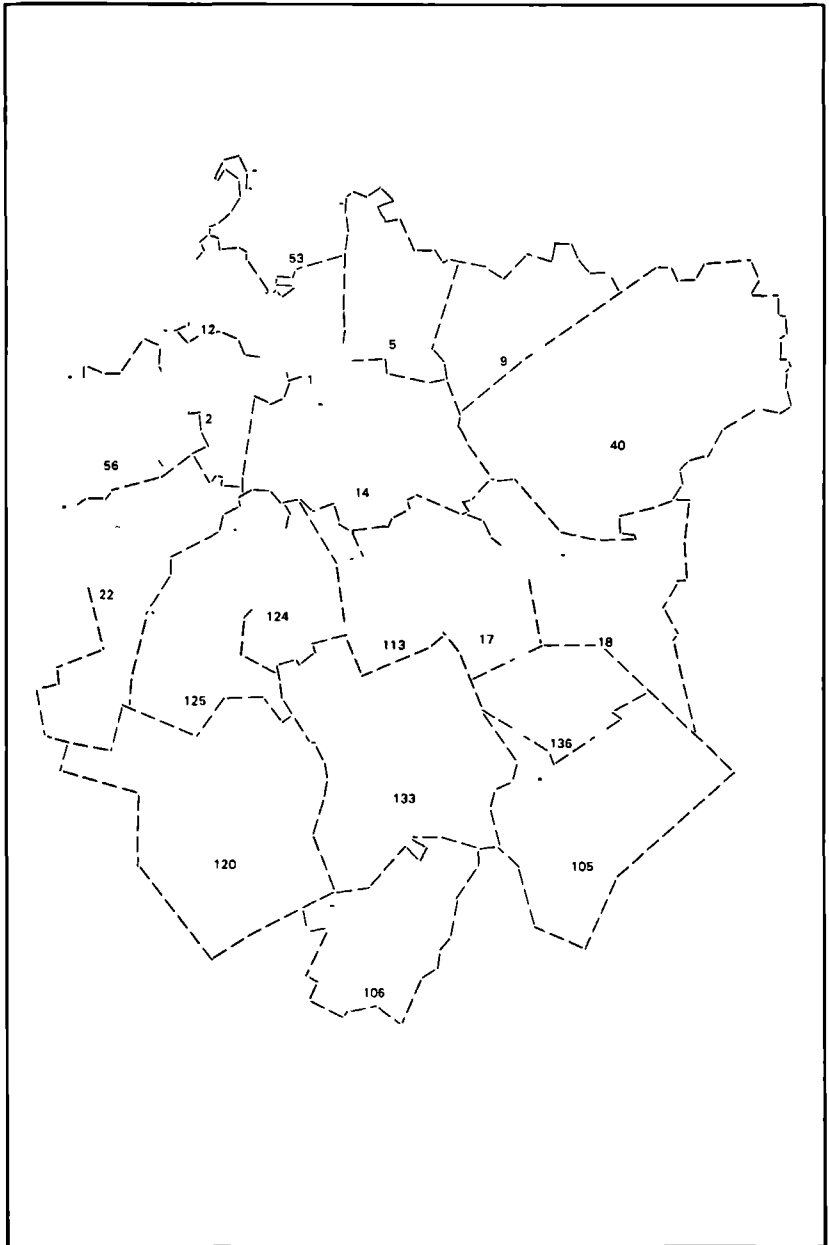
Opvallend is, dat er bijna nergens een zeer sterke over- of ondervertegenwoordiging is. Ten gevolge van de onderwijsvoorzieningen in de stad Groningen en het ontbreken ervan elders, is de leeftijdsgroep 20-24 jaar, de studentenpopulatie, in de stad extreem hoog en elders dientengevolge laag. Verder blijkt, dat er in de leeftijdsgroep 25-30 jaar erg weinig starters zijn, die zich buiten de stad, in de randgemeenten, vestigen. Het dalend vertrek en de stijgende geboorte wijzen erop dat men in de stad Groningen blijft of start en daar kinderen krijgt (re-urbanisatie). In de regio Groningen ontbreken groeikernen. Mogelijk is dat de reden, dat er in deze regio minder extreme afwijkingen van de leeftijdsstructuren voorkomen.

Uit kaart 4 blijkt duidelijk de openvolging in groei tussen de gemeenten van deze regio. Groningen is het eerst gegroeid; zij is de enige, die tot de eerste klasse behoort: sterke groei tot 1940, daarna geleidelijk aan minder wordende groei tot 1970, maar nog wel groei. Tussen 1970 en 1975 daalt het inwonertal, daarna stabiliseert deze zich.

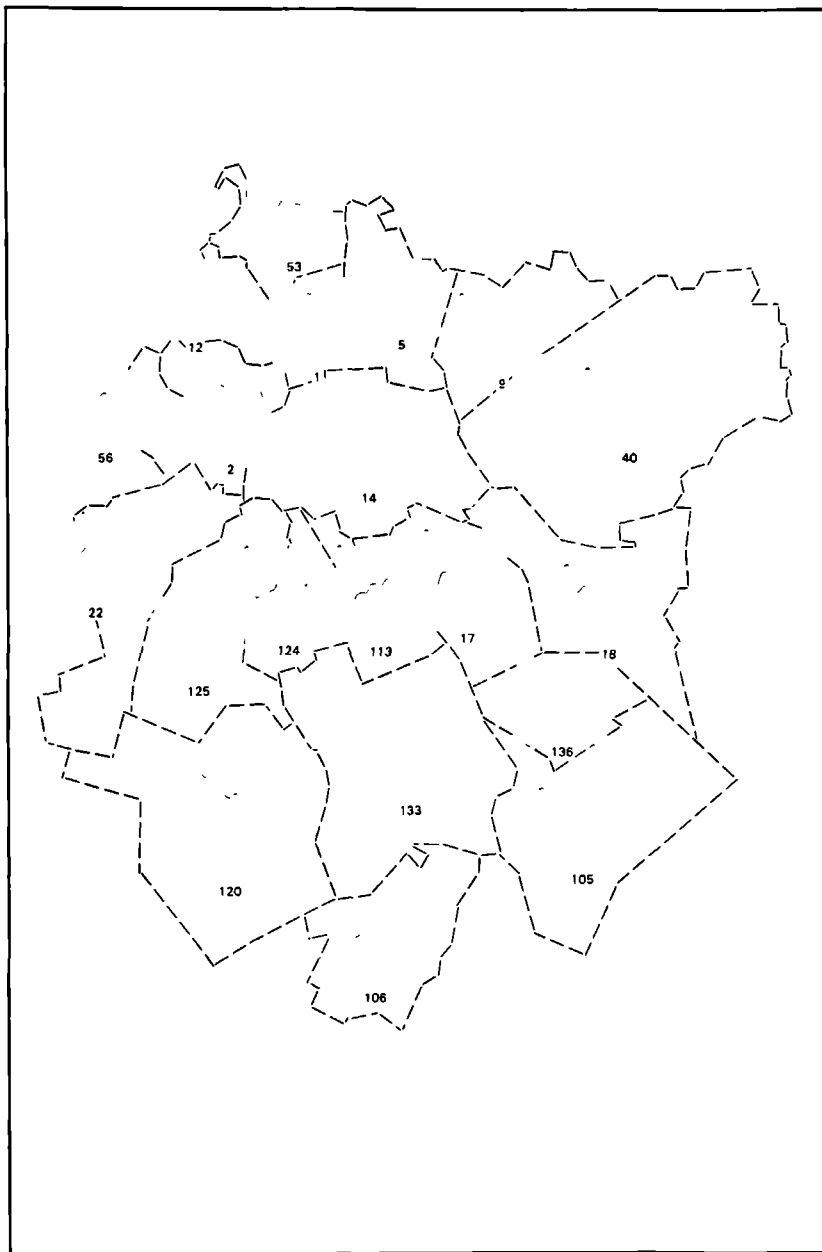
Vanaf het moment dat Groningen minder gaat groeien nemen andere gemeenten die groei over. Naast Assen zijn dat een aantal gemeenten aan de zuidrand van de stad Groningen, die, hoewel ze bijna alle in de provincie Drenthe liggen, toch op Groningen geörienteerd zijn. Vervolgens worden de overige tussen Groningen en Assen liggende gemeenten "opgevuld". Tegelijkertijd beginnen enkele gemeenten aan de noord-, oost- en westzijde van Groningen te groeien. Daarna groeien de overige aangrenzende gemeenten. Tenslotte resteren een paar gemeenten, die eigenlijk nooit bevolkingsgroei hebben gekend.

Voor de gemeenten, die het laatst een sterke stijging van het inwonertal hebben gekend, was die periode van groei zeer kort, voor de eerstgegroeiden langer. Momenteel vindt, behalve in Winsum, nergens meer een sterke stijging van het inwonertal plaats. Nog zes gemeenten hebben een geringe bevolkingstoename. Bij de andere gemeenten stabiliseert het inwonertal. Een daling komt niet voor.

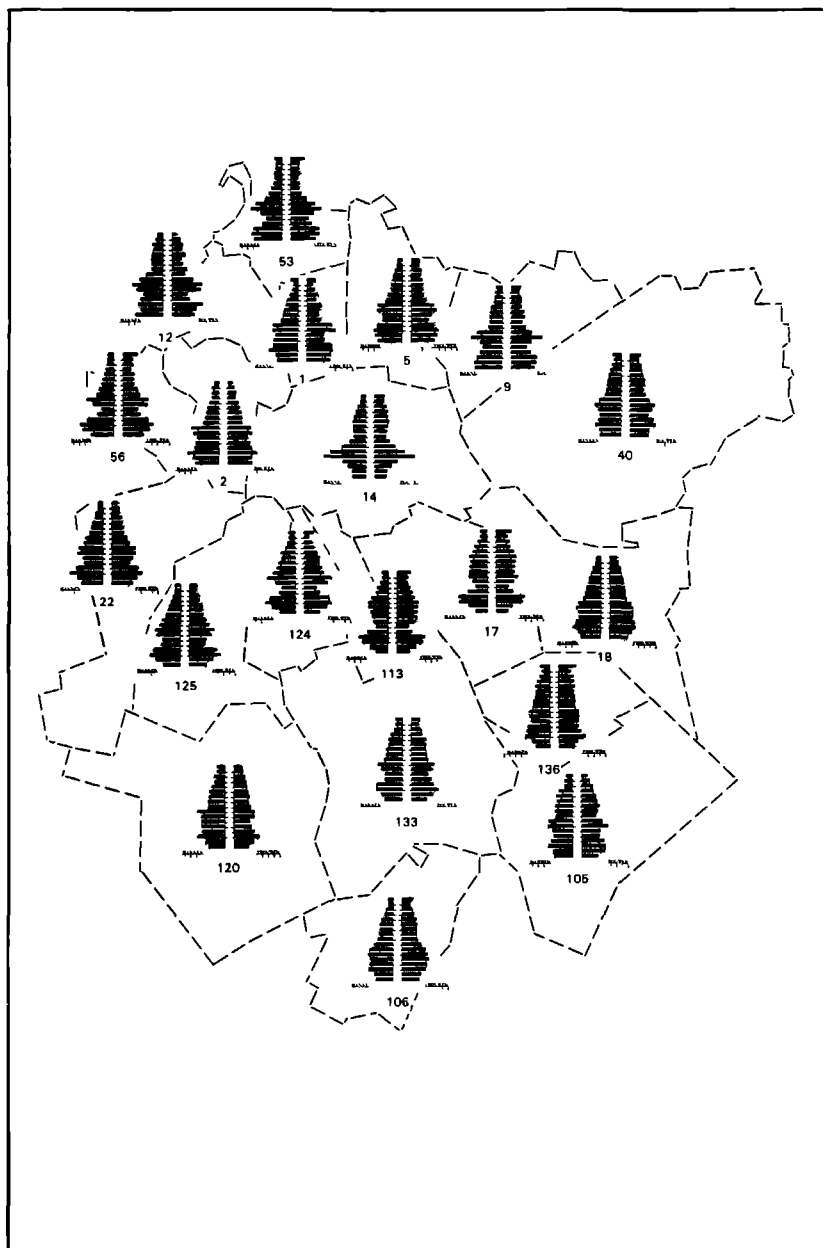
Kaart 1. De curven van de bevolkingsomvang per gemeente, regio Groningen

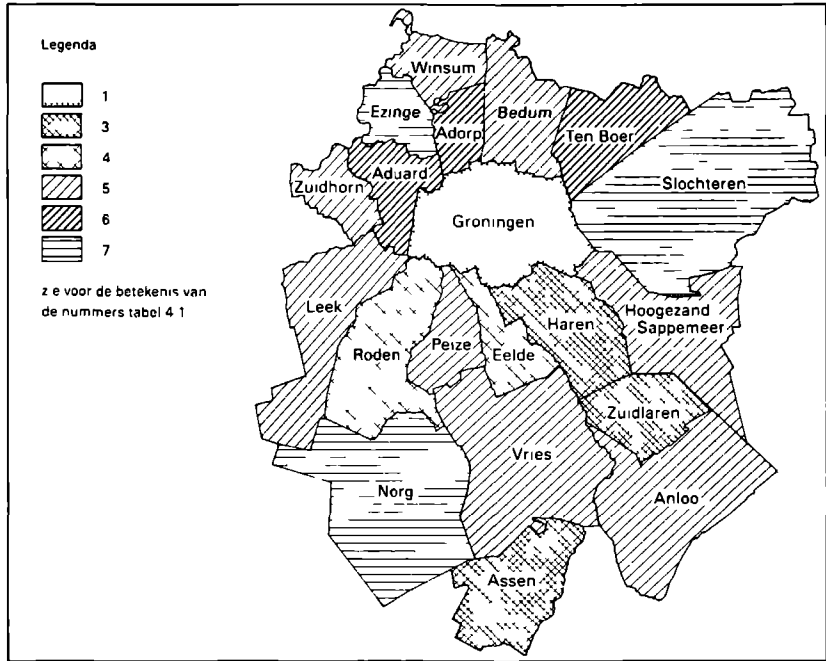
Kaart 2. De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Groningen

Kaart 3. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Groningen

Kaart 4. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Groningen

Nagenoeg alle gemeenten vertonen een zeer sterk stijgende vestiging tussen 1955 en 1970. Daarna treedt er een zeer sterke daling op. Veelal betreft het een kortstondige piek van vestigers. Momenteel hebben alleen de stad Groningen, Zuidlaren en Norg een stijgende vestiging. Deze piek in vestiging is slechts bij een gering aantal gemeenten, namelijk vijf, gepaard gegaan met een (zeer) sterke stijging in de geboorte-aantallen en bij iets meer, namelijk zeven, gemeenten, met een matige stijging. Die geboortestijging is dus ook vaak kortstondig en gering

Deze niet samenvallende vestiging en geboorte hebben een geringer totaaleffect op de groeicurve, dan in het geval dat ze wel zouden samenvallen. Mede daarom vertoont zo'n groot aantal gemeenten in deze regio nagenoeg geen groei

Regio Utrecht

De ontwikkelingen in de regio Utrecht zijn gevarieerder dan die in Groningen. Het totaalbeeld wekt de indruk dat ze tussen de ontwikkelingen in Groningen

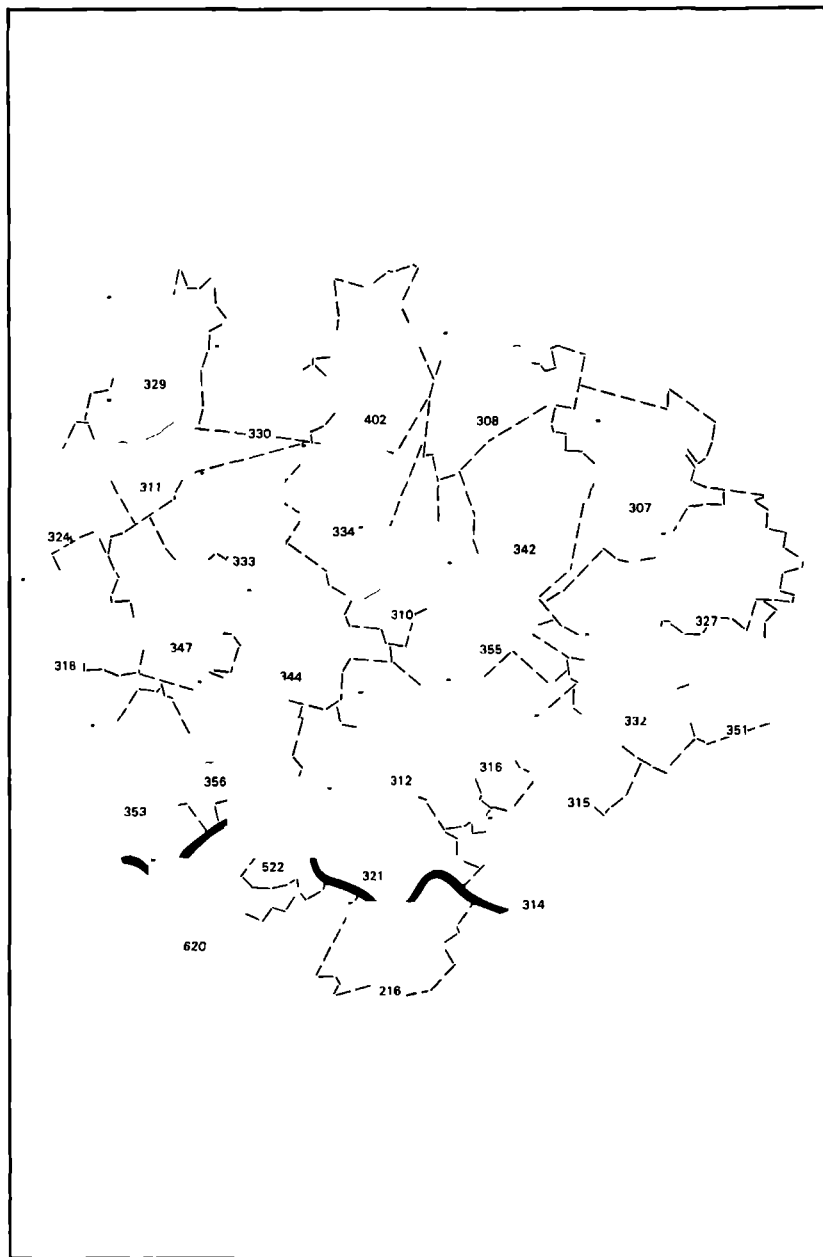
en Eindhoven in liggen. De ontwikkelingen in de geboorte- en sterfteaantallen komen meer overeen met de landelijke. De relatie tussen vestiging en geboorte is ook heel duidelijk herkenbaar. De kaarten 5, 6 en 7 en bijlage 6 laten dit zien.

In deze regio zijn veel gemeenten gekenmerkt door een sterke groei, die al vóór de tweede wereldoorlog (typen 1 tot en met 4) is ingezet. De groeiperiode is ook erg lang. De groei van gemeenten van type 4 en soms ook van 5 is meestal al voor 1940 begonnen, maar net als bij type 8 heeft de sterke bevolkingsgroei na de tweede wereldoorlog plaatsgevonden. Bij gemeenten van type 5 is de groeiperiode soms langer dan volgens de afbeeldingen 4.1. en 4.2. aangegeven. Deze groei is natuurlijke aanwas: vooral een daling van de sterfte-aantallen en in geringe mate een stijging van de geboorte-aantallen. Een extra stijging van de vestiging – dus groei – na 1960 komt ook voor. Er zijn gemeenten van type 5 die zelfs nu nog groeien.

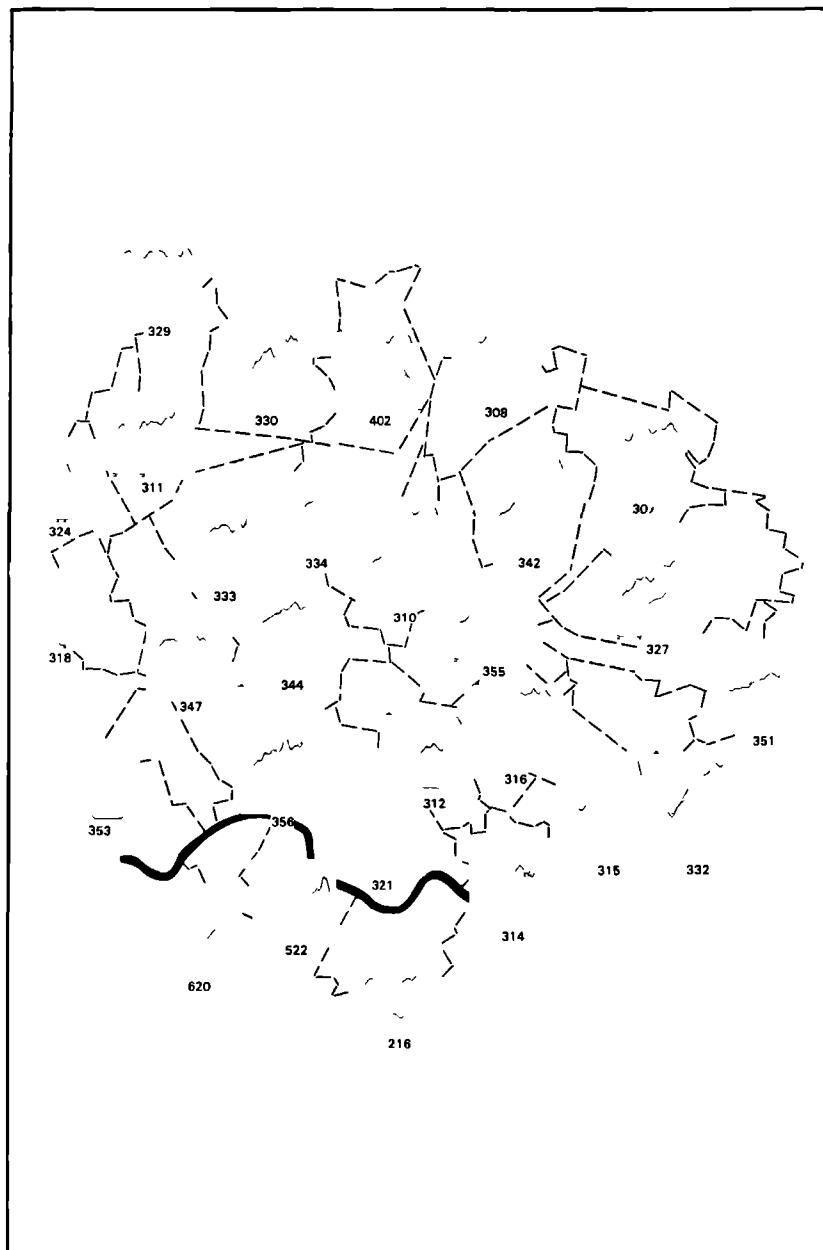
De leeftijdsstructuur vertoont sterke overeenkomst met de groeicurven. Het merendeel van de gemeenten in de regio Utrecht geeft slechts geringe afwijkingen van de leeftijdsstructuur ten opzichte van die van Nederland te zien. Extreme oververtegenwoordiging vertonen de gemeenten Utrecht voor wat betreft de 20-24 jarigen (studenten), Doorn voor wat betreft de hoogbejaarden (80+), Nieuwegein en in mindere mate Maarssen voor wat betreft de jonge vestigers met kinderen. Hoe zijn deze verschillen in leeftijdsstructuur binnen de demografische factoren te verklaren en te interpreteren? De regelmatige, langdurige vestiging in heden of verleden lijkt tot een meer regelmatige leeftijdsstructuur te leiden, zoals bij de gemeenten behorend tot de oudste leeftijdsstructuren. Plotselinge stijging van vestiging of vestiging van speciale leeftijdsklassen, zoals in Utrecht de studentenpopulatie en in Nieuwegein de jonge gezinnen met kinderen, leidt tot onregelmatiger leeftijdsstructuren.

Uit kaart 8 is de opeenvolging in groei van de gemeenten in deze regio duidelijk waarneembaar. De eerste groei vindt plaats in de steden Utrecht, Amersfoort en Hilversum en in een aantal forensengemeenten aan de oostkant van de stad Utrecht. Daarna vindt er geleidelijk aan opvulling plaats aan de oostzijde en noordzijde en beginnen de eerste gemeenten aan de westzijde te groeien. Vervolgens groeien nog de laatste gemeenten aan de oostzijde en daarna aan de westzijde. Tenslotte groeien Nieuwegein en Houten, gelegen aan de zuidzijde: de enige gemeenten die nog ruimte hebben. Dat de overgang tussen de klassen van gemeenten geleidelijk en niet abrupt is wordt uit de figuren van bijlage 6 duidelijk. Men ziet de opschuiving van de groei van linksonder naar rechtsboven in de figuur. De niet-groei en stabilisatie heeft zich verplaatst van rechtsboven naar linksonder in de figuur. In een eeuw tijd is het regionale patroon van de groei van gemeenten nagenoeg volledig omgedraaid.

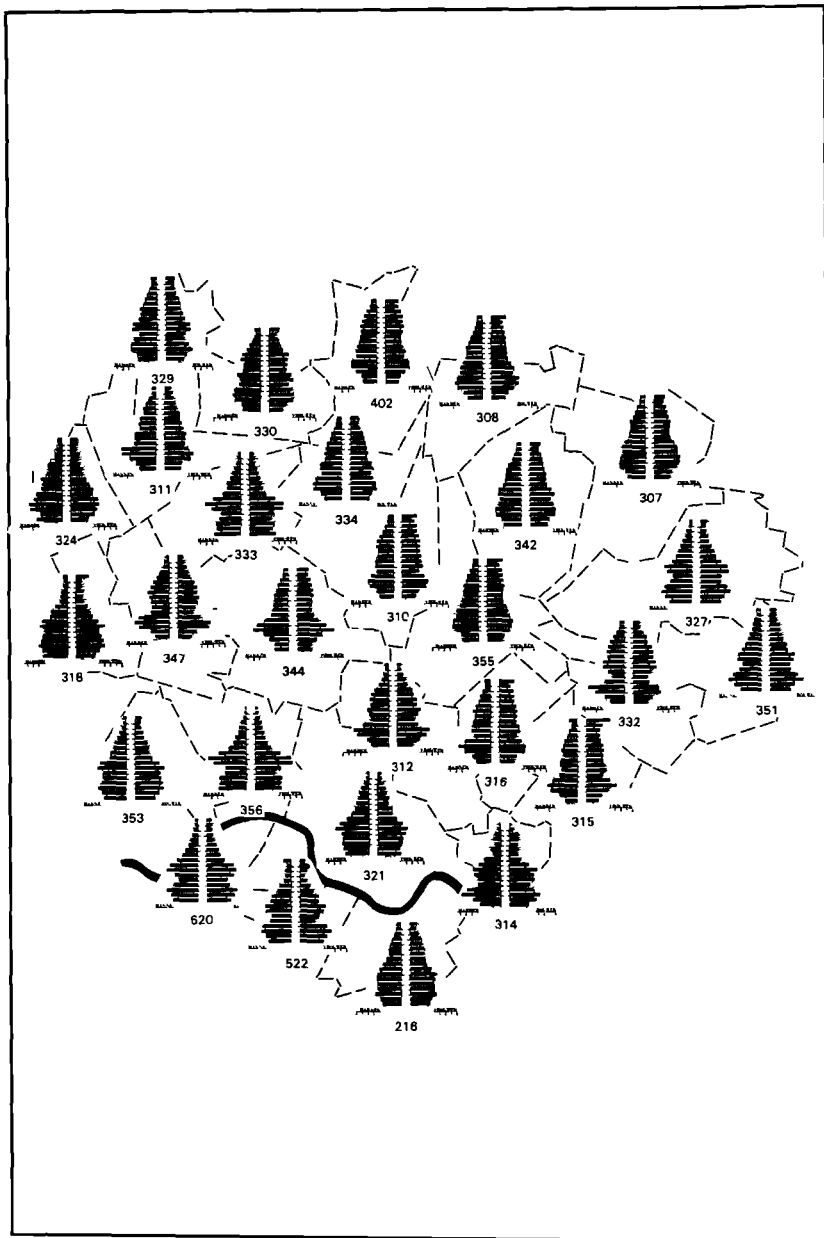
Kaart 5 De curven van de bevolkingsovang per gemeente, regio Utrecht

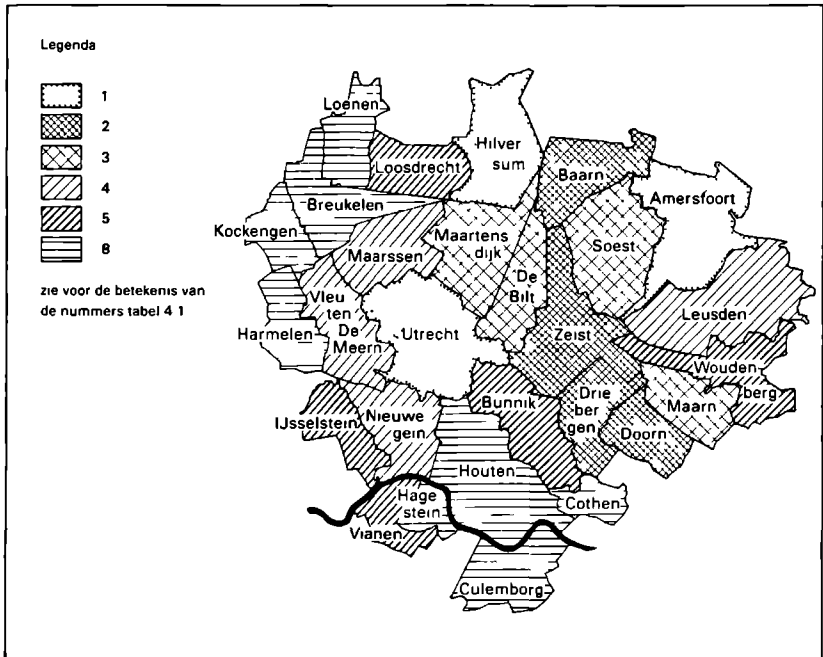
Kaart 6 De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Utrecht

Kaart 7. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Utrecht

Kaart 8. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Utrecht

Er zijn natuurlijk enkele gemeenten, die niet zo precies aan dit beeld beantwoorden, zoals Zeist, Maartensdijk, Maarssen, Leusden en Harmelen, die gedurende het gehele tijdvak een stijgend inwonertal hebben gekend.

De duur van de periode van zeer sterke groei blijkt bij de gemeenten links onder in de figuur langer te zijn dan bij de gemeenten rechtsboven in de afbeelding. Gemeenten die in de eerste helft van de periode een zeer sterke bevolkingsgroei hebben gekend, hebben in de tweede helft ook nog een matige of zelfs sterke groei. De toename van de vestiging was toen ook (zeer) sterk en nog lange tijd matig. Er is een soortgelijke stijging van de geboorte waarneembaar. Dat heeft wellicht met het karakter van de vestigers te maken. In de oudste forensengemeenten (Hilversum, Zeist, Doorn en Baarn) daalt de vestiging al halverwege de vijftiger jaren, elders pas in de zeventiger jaren, maar dan wel zeer snel. De daling van de geboorten valt bij de eerstgenoemde gemeenten pas halverwege de zestiger jaren, bij de rest gelijktijdig met de daling van de vestiging. De gemeenten, die in bijlage 6 bovenin in afbeeldingen zijn weergegeven, zijn tot aan de tweede wereldoorlog bijna niet gegroeid, maar pas erna, aanvankelijk door zeer sterk stijgende geboorte-aantallen. Later kwam er een korte periode

van zeer sterk gestegen vestiging versterkt met stijging van de geboorte-aantallen. Deze vestiging is in tegenstelling tot die van de gemeenten, die voor de tweede wereldoorlog groeiden, van korte duur en wordt niet gevolgd door een geleidelijkaan minder snel stijgende vestiging, maar door een abrupte daling. Het heeft het karakter van een eenmalige piek (10 à 15 jaar). Het is duidelijk dat zo'n korte periode van zeer sterke groei het karakter, met name de leeftijdsstructuur, van de betreffende gemeente aanzienlijk beïnvloedt.

Regio Eindhoven

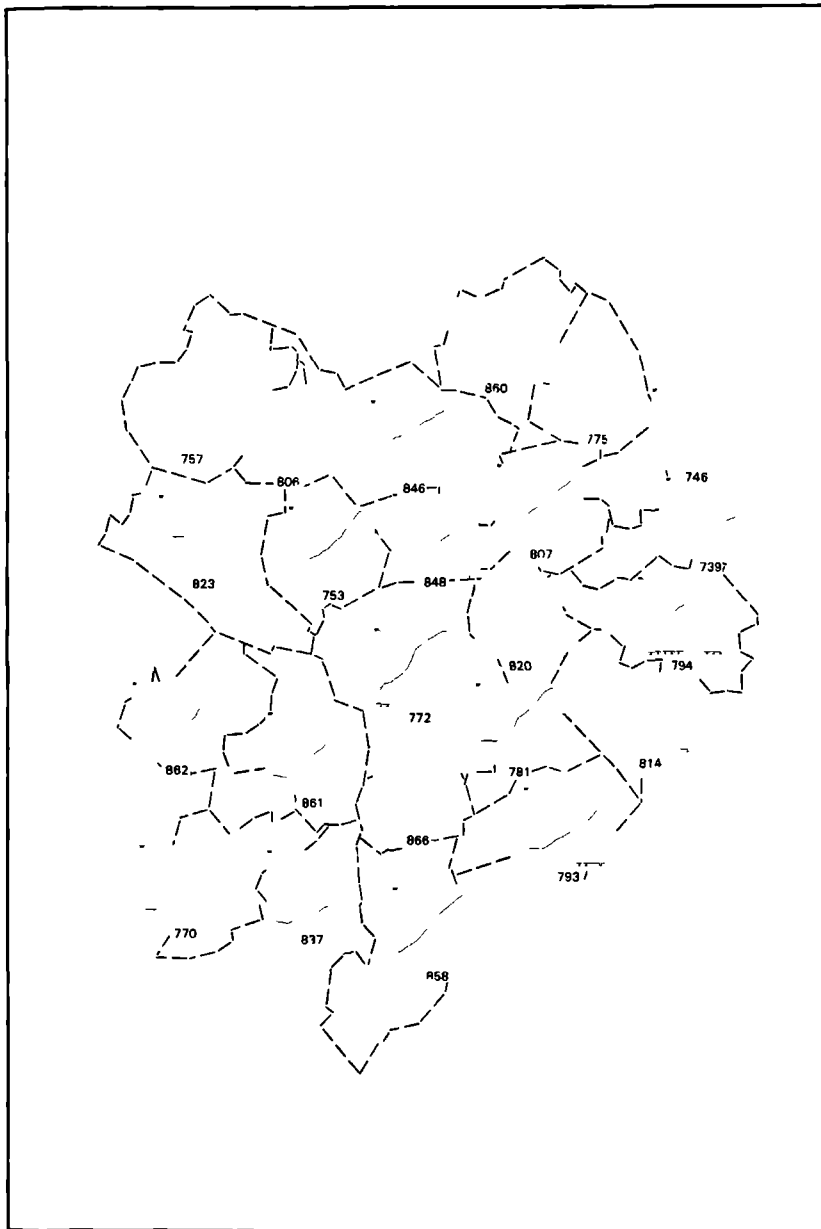
De kaarten 9, 10 en 11 en bijlage 6 laten zien dat sinds 1920 in alle gemeenten van deze regio een zeer sterke stijging van de geboorte is opgetreden. Ook is er nagenoeg overal een grote mobiliteit. Vermoedelijk heeft dat te maken met de huwelijksmigratie in deze regio: grote aantallen jongeren, die in plaats van in Eindhoven te gaan wonen, in een van de gemeenten van afkomst blijven respectievelijk gaan wonen. Zowel Eindhoven, als de buitengemeenten zijn dus gegroeid onder invloed van zowel de hoge vruchtbaarheid, als van de gunstige economische ontwikkeling nl. de werkgelegenheid in Eindhoven, waardoor jongeren in de regio konden blijven wonen. De bromfiets en later de auto maakte het overbruggen van de afstand tussen wonen en werken mogelijk. Naast de eigen aanwas in de regio zijn ook vestigers van buiten de regio aangetrokken, waardoor de groei extra bevorderd werd.

De gemeenten in de regio Eindhoven wijken nagenoeg bij alle typen af van het gemiddelde, vooral in de periode 1920 - 1945; dit wordt veroorzaakt door sterkere groei ten gevolge van de zeer grote geboorte-aantallen in die periode. Vooral bij type 5 is dit waarneembaar.

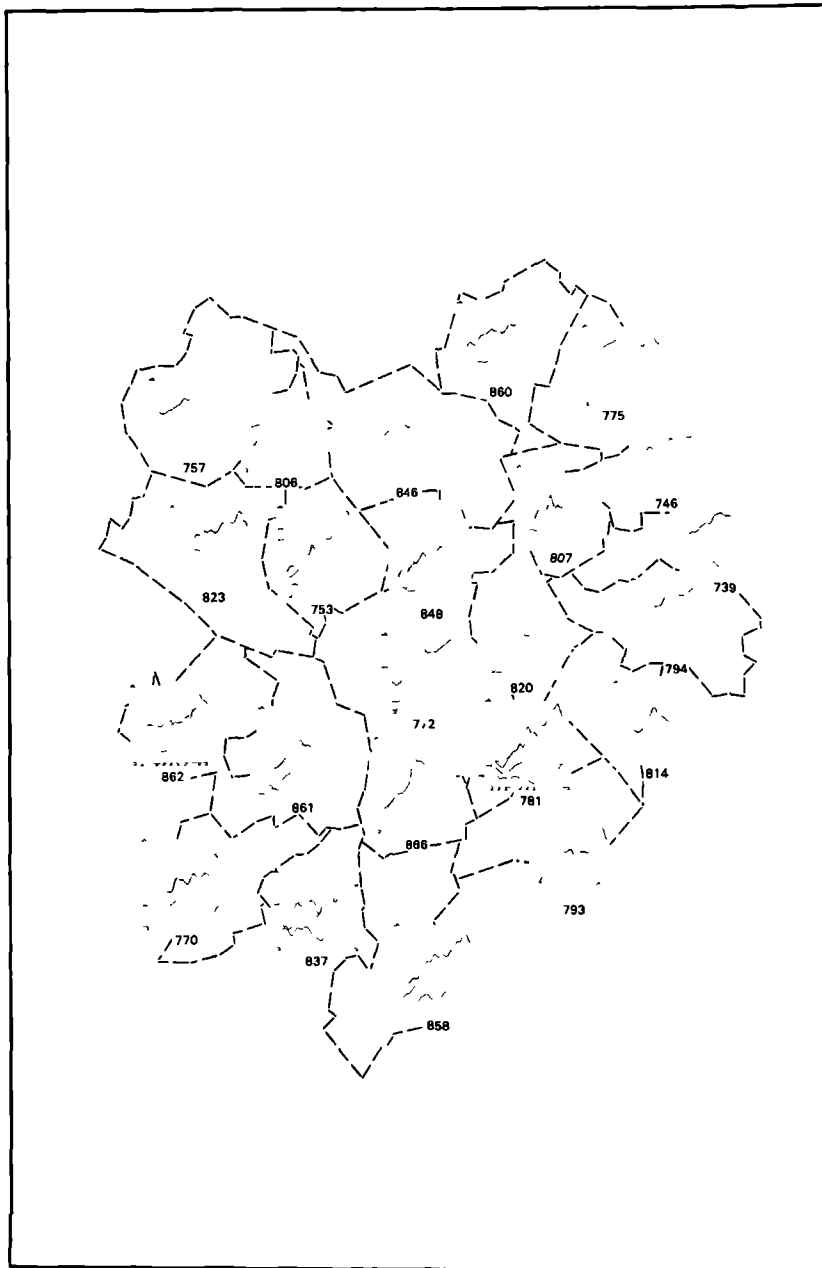
Ten gevolge van de zeer hoge natuurlijke aanwas in deze regio gedurende een lange periode zou men verwachten, dat de meeste gemeenten een jonge leeftijdsstructuur vertonen. De indeling van de gemeenten in klassen van leeftijdsstructuur laat dat maar ten dele zien: de meeste gemeenten bevinden zich in de middengroepen. Deze onverwachte leeftijdsopbouw moet worden toegeschreven aan de reeds sinds het eind van de zestiger, begin zeventiger jaren opgetreden daling van de geboorte. Bovendien is in deze regio eveneens de suburbanisatie na 1975 afgenomen.

Slechts één gemeente heeft een oude leeftijdsstructuur, namelijk Erp. Dit is niet een gemeente die behoort tot de eerste gegroeide gemeenten, maar een van de laatste groeicategorie. Erp wordt gekenmerkt door geringe groei, weinig vestiging en al lange tijd matig stijgende (en vervolgens dalende) geboorte. De eerst gegroeide gemeenten vertonen een leeftijdsstructuur van oud-forensisme: de grote steden Eindhoven en Helmond zijn in vergelijking met de steden van

Kaart 9. De curven van de bevolkingsomvang per gemeente, regio Eindhoven

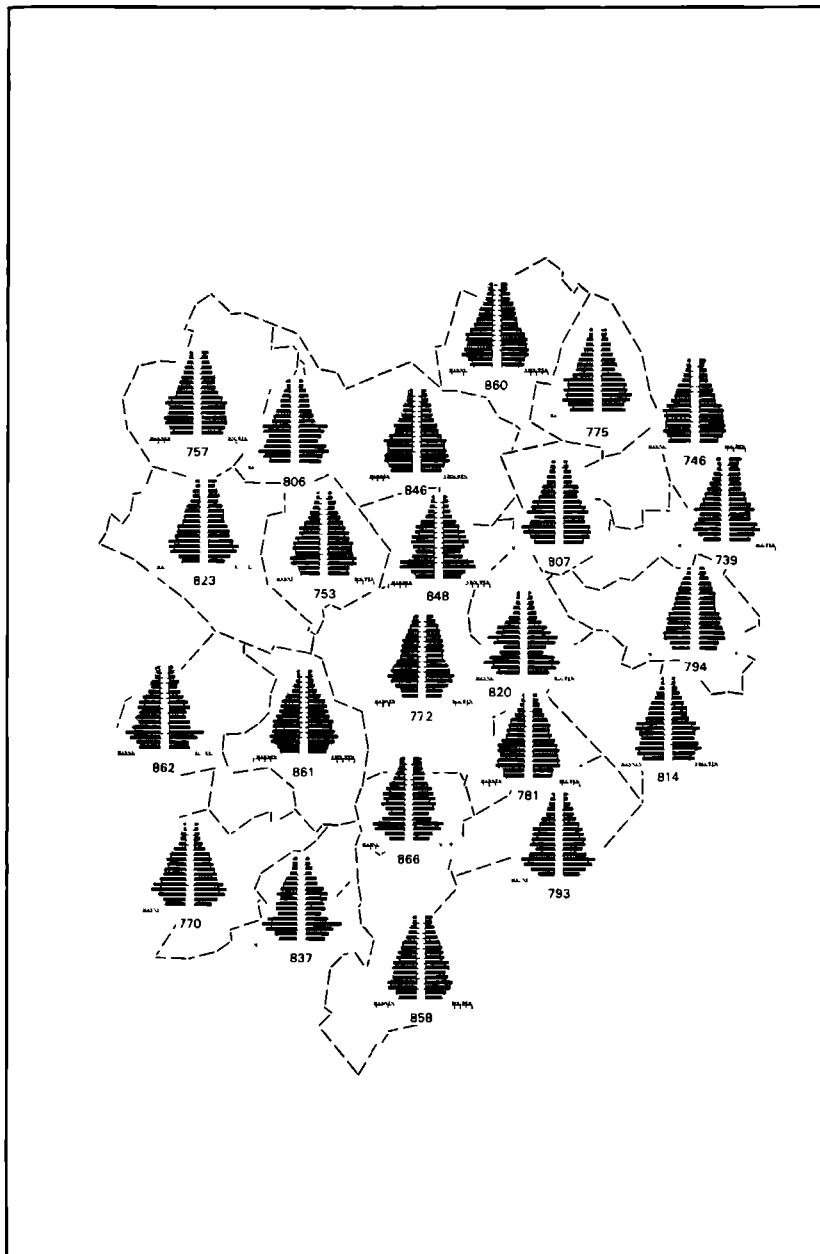

Kaart 10. De curven van de groeifactoren per gemeente, regio Eindhoven

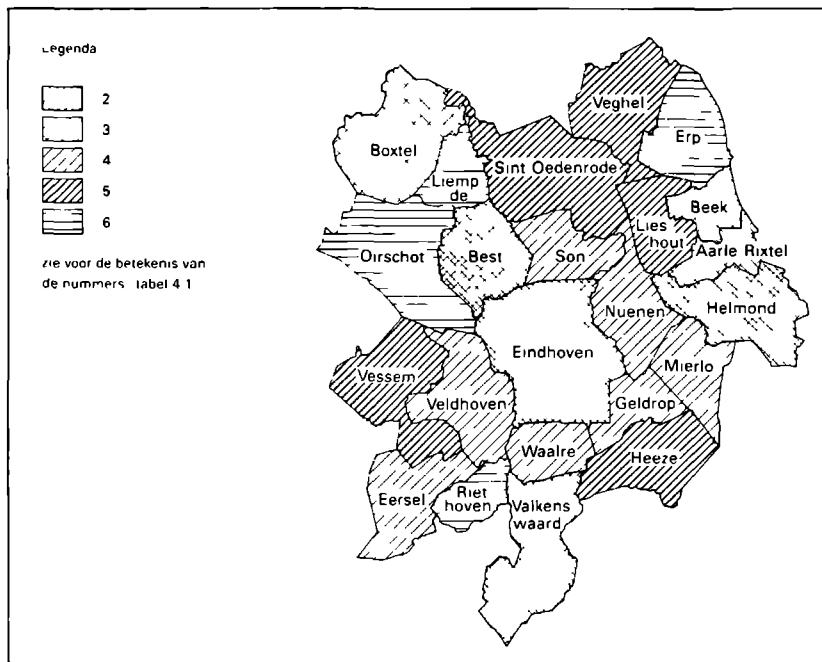

Kaart 11. De leeftijdsdiagrammen per gemeente, regio Eindhoven

Kaart 12. Gemeenten naar type bevolkingsontwikkelingen, regio Eindhoven

de andere regio's later gaan groeien en zijn langer doorgegroeid onder invloed van de hoge geboorte-aantallen. De gemeenten Veghel, Veldhoven en Beek en Donk zijn de jonge en zeer jonge gemeenten.

De verwachting, dat de gemeenten in deze regio een jonge leeftijdsstructuur hebben, wordt bevestigd door de leeftijdsdiagrammen. Alle gemeenten hebben een oververtegenwoordiging in de leeftijdsklassen van 30-55 en 5-20 jaar en een ondervertegenwoordiging van de 55-jarigen en ouderen vergeleken met Nederland. Uitzonderingen vormen vier gemeenten: Aarle-Rixtel met veel 80-plussers, Eindhoven met veel 60-80-jarigen, Helmond en Waalre met een grote groep 55-60-jarigen. De afwijkingen ten opzichte van Nederland zijn overwegend als matig te schetsen (zie bijlage 3.2., tabel 2.2.) In Eindhoven springt de studentenbevolking er nauwelijks uit, zeker niet in vergelijking met Groningen en Utrecht. Of dat nu komt door de totaal jongere bevolking van Eindhoven dan wel (mede) door het feit dat er meer spoorstudenten zijn in Eindhoven, is niet zonder meer duidelijk. Helmond vertoont net als Assen en Amersfoort nagenoeg geen afwijkingen ten opzichte van Nederland.

In kaart 12 staan de gemeenten naar type bevolkingsontwikkeling afgebeeld. De opeenvolging van de groei in deze regio is niet vergelijkbaar met de andere twee, waar wel duidelijk een regionale opeenvolging is waar te nemen. De oudst gegroeide gemeente is niet de centrale stad, maar Helmond. Eindhoven is later gaan groeien, maar heeft wel een zeer sterke groei gekend. De stabilisatie van het inwonertal na 1970 was dan ook abrupt, terwijl die in Helmond meer geleidelijk ging vanaf 1965. Het merendeel van de gemeenten met zeer vroege groei, als Valkenswaard en Best, liggen tussen Eindhoven en Helmond. Deze gemeenten zijn grotendeels gegroeid als zogenaamde forensengemeenten (actieve suburbanisatie). Maar ook hier zal de passieve suburbanisatie een rol hebben gespeeld, zoals in veel gemeenten rondom Eindhoven. De gemeenten, die in groei daarop aansluiten, liggen aangrenzend aan de voornoemde als Eindhoven-Helmond. De laatst-gegroeide liggen aan de rand van de regio, met uitzondering van Oirschot.

In geen van de gemeenten kruisen de geboorte- en sterftelijnen elkaar, hetgeen in de andere regio's wel voorkomt. Een groot aantal gemeenten heeft sinds 1980 opnieuw een stijging van de geboorte-aantallen. Het natuurlijk overschot is dus nog aanzienlijk.

Bij de gemeenten die tot 1940/1950 een vertrekoverschot hadden, is na 1965/1970 plotseling een periode van zeer sterke stijging van de vestiging opgetreden. Gelijktijdig is de stijging van de geboorte-aantallen afgezwakt. Het effect van de vestigingspiek op de totale groei was dus niet zo groot.

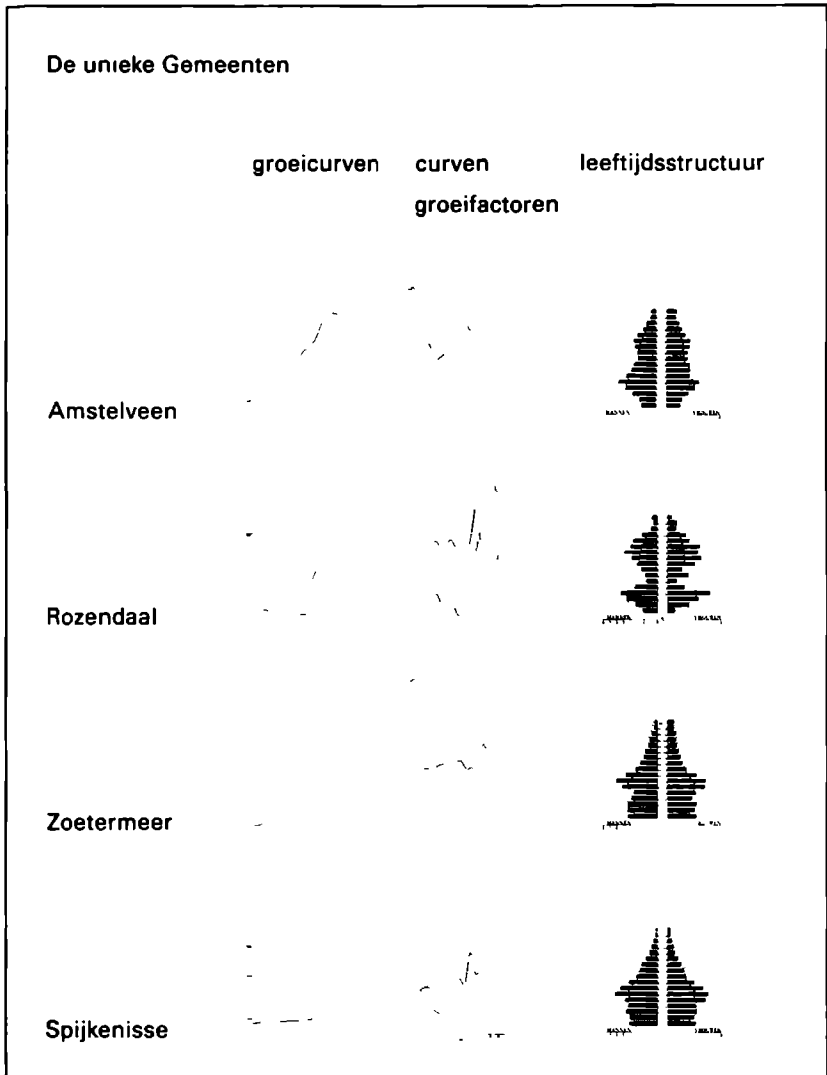
Unieke gemeenten

Al deze gemeenten hebben een kortere of langere periode van zeer extreem snelle bevolkingsgroei gekend. De curven van de groeifactoren laten ook een extreem steil verloop zien. Amstelveen en Zoetermeer zijn over de gehele onderzoeksperiode gegroeid; de andere gemeenten zijn later gegroeid. Bij de gemeenten in nieuw ontgonnen land is de groei uiteraard pas vanaf de stichtingsdatum ingezet. De opeenvolging is in kaart 13 duidelijk waarneembaar. De eerste twee gemeenten kennen nu geleidelijk minder groei; de groei in de Wieringermeer is gestabiliseerd. In al deze gemeenten behalve in Amstelveen, valt de groei steeds samen met een enorme toeneming van de vestiging en van de daarmee samenhangende geboorte. In de andere regio's is voor de recente periode juist minder samenhang tussen vestiging en geboorte gebleken. In Amstelveen heeft de forse stijging van de vestiging al vanaf 1905 plaatsgevonden, de stijging van de geboorte pas vanaf 1915. De toenemende vestiging is onderbroken tijdens de depressie en oorlog, daarna doorgegaan tot 1965. De stijging van de geboorte is al in 1960 gestopt. Amstelveen lijkt ook wel op de oudste forensengemeenten,

zij het dat de groei veel extremer en langduriger was. In de Wieringermeer heeft de stijgende vestiging plus geboorte in de periode 1925-1945 plaats gevonden. In de zeventiger jaren is er een kleine opleving van de vestiging geweest, zonder dat dit ook bij de geboorte-aantallen wordt waargenomen. In de N.O.P. en Dronten zijn in de periode 1975-1980 extra veel geboorten waar te nemen. Dit zijn wellicht de kinderen van de tweede generatie, de bedrijfsopvolgers.⁴ In Lelystad is de stijging van de vestiging reeds afgelopen. Het is logisch te verwachten, dat de daarmee samenhangende stijging van de geboorte-aantallen over enkele jaren ook zal zijn afgelopen, waarna er geen groei meer zal zijn. De gemeente Z.IJ.P. (Almere) zal voorlopig nog blijven groeien. Zoetermeer en Spijkenisse zijn wat betreft hun ontwikkelingen te vergelijken met Lelystad en Almere, maar Zoetermeer vertoont nog geen kenmerken van afgeremde vestiging. Rozendaal heeft een heel aparte ontwikkeling doorgemaakt: een zeer extreme groei in een zeer korte periode. Tussen 1945 en 1965 is het inwonertal gestegen van 120 naar 1500, ingevolge vestiging en daarmee gepaard gaande geboorten. De oudst gegroeide gemeenten Amstelveen en Rozendaal hebben de kenmerken van een oude leeftijdsstructuur. De langdurige groei in Amstelveen heeft tot een regelmatig beeld geleid. Een bijzondere positie neemt de groep 20-24-jarigen in, studenten van de V.U. van Amsterdam, die in Amstelveen in een studentenflat wonen. De korte groeiperiode in Rozendaal heeft tot een eenzijdige leeftijdsopbouw geleid.

In de Wieringermeer, N.O.P. en Dronten heeft een verjonging van de leeftijdsstructuur plaatsgevonden, zoals hierboven bij de bevolkingsontwikkelingen reeds is besproken. In de Wieringermeer is dat al wat langer geleden, zodat deze gemeente dan ook de karakteristiek midden-jong heeft gekregen. Lelystad is ouder dan ZIJP en heeft nog niet zoals Dronten en N.O.P. een verjonging gehad van de tweede generatie.

Kaart 13. De curven van bevolkingsomvang en van de groeifactoren en de leeftijdsdiagrammen, Unieke gemeenten

De unieke Gemeenten

groeicurven

curven

leeftijdsstructuur

groefactoren

Wieringer meer

NOP

Dronten

Lelystad

ZIJP

4.3. Gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken; resultaten van de HOMALS-analyse

Om de samenhang tussen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken te analyseren is gebruik gemaakt van de homogeniteitsanalyse. Het HOMALS-programma genereert drie soorten plots (grafische overzichten): een plot met de discriminatie-maten van de variabelen, een plot met de gemeenten en een plot met een combinatie van de gemeenten en kenmerken. Alleen de eerste en de laatste plots zijn in bijlage 7 afgebeeld. Bij de analyses van alle regio's bleek de fit voldoende nauwkeurig om de resultaten met betrekking tot de getoonde samenhangen betrouwbaar te achten.

Niet alle onderscheiden variabelen blijken in alle regio's even significant te zijn. In alle regio's zijn de demografische variabelen, bevolkingsontwikkelingstypen en leeftijdsstructuur, de meest discriminerende. Ook hoog scoorden de variabelen landschap (behalve in de regio Eindhoven, waar dit kenmerk in alle gemeenten dezelfde was), de onderscheiden soorten voorzieningen en type nieuwbouw. Ligging in de regio was zeer belangrijk in de regio Eindhoven; ook, zij het iets minder in de regio Groningen, maar niet in de regio Utrecht en vanzelfsprekend niet bij de Unieke gemeenten. De variabelen sportoppervlakte en politiek gewicht tonen nagenoeg geen samenhang. De overige variabelen hebben per regio een verschillende betekenis.

Aan de hand van de plots van gemeenten en die van gemeenten in combinatie met hun kenmerken is een clustering van gemeenten met hun specifieke kenmerken gemaakt.

Deze clusters zijn homogeen wat betreft de onderzochte kenmerken. De relaties tussen bevolkingsontwikkelingen en de overige kenmerken komen zowel binnen de regio's alsook tussen de regio's onderling zeer goed overeen. Hierdoor is het mogelijk een typologie van gemeenten te construeren, waarin zowel de onderscheiden typen bevolkingsontwikkelingen alsmede de samenhang met de overige kenmerken tot uiting komen. Een overzicht van deze typologie is opgenomen in afbeelding 4.3.; de daarop gebaseerde indeling van gemeenten in tabel 4.2.

Uit afbeelding 4.3. en tabel 4.2. blijkt, dat centrumgemeenten het eerst gegroeid zijn. Vervolgens kwam buiten-wonen in zwang. De op die wijze eerst gegroeide gemeenten vertonen alle kenmerken van rijkdom, veel voorzieningen en ouderdom (type 1, tweede groep en type 2). De na 1975 gegroeide gemeenten (type 5) daarentegen vertonen kenmerken van jong-zijn en middelmatigheid. Voor de laagste klassen in de samenleving is het 'ideaal' van buiten-wonen niet bereikbaar geworden: de laagste inkomens wonen nog steeds in de centrale stad. Anderzijds zijn er een aantal gemeenten, die niet of slechts heel kortstondig of incidenteel een toeloop van migranten kregen. Daar heeft dus nauwelijke suburbanisatie plaatsgevonden. Veel van deze gemeenten hebben een typisch agrarisch karakter behouden.

1. Oud-stedelijke en oudste forensengemeenten

Groei voor 1880 begonnen, vooral voor WO II; bevolkingsontwikkelingstype 1, 2 en 3; oude leeftijdsstructuur; stuwwallen of dekzand landschap; zeer veel voorzieningen, (zeer) geringe toename van de nieuwbouw en woningvoorraad (de groei is gestopt, soms zelfs negatief). De oude steden hebben als nieuwbouwtype woningwet- en/of gesubsidieerde woningen; verder een matig of laag inkomen, PvdA-stemmers en een dichte bebouwing. De oude forensengemeenten daarentegen: vrije sectorbouw, zeer hoog inkomen, VVD-stemmers, en een zeer ruime bebouwing.

2. Midden-oude (forensen-)gemeenten

Deze gemeenten zijn later gegroeid, meestal is de groei al voor W.O. II begonnen en ging door tot 1965. Verder hebben ze een midden-oud suburbane leeftijdsstructuur; matig tot veel voorzieningen; matig hoog tot hoog inkomen; gesubsidieerde of vrije sector bouw; de bebouwing is ruim. Er zijn gemeenten met langdurige groei en met een kortere groeiperiode. Deze laatste gemeenten hebben dan meestal een dichtere bebouwing en weinig of matig veel voorzieningen

3. Laat gegroeide gemeenten

Deze gemeenten zijn pas laat gegroeid, tussen ca. 1960 en 1975. Vaak was het een kortstondige impuls, waardoor verjonging van de leeftijdsstructuur heeft plaatsgevonden: deze is dan ook middenjong tot jong-suburbaan, met vaak een sterke afwijking ten opzichte van het gemiddelde. Het zijn midden-klasgemeenten: in de onderzochte periode is de woningvoorraad ten gevolge van nieuwbouw vaak sterk toegenomen; het inkomen is matig; de bebouwing dicht tot matig dicht, er is een PvdA/CDA of CDA/PvdA aanhang; een matig voorzieningenpeil, het landschap is veen- of kleiland-schap.

4. Nagenoeg niet gegroeide gemeenten

Gemeenten die niet of nagenoeg niet gegroeid zijn, hebben meestal een midden-oude tot oude leeftijdsstructuur, die weinig tot matig afwijkt van de Nederlandse; vaak liggen ze in de buitenste ring; het inkomen is laag; de politieke structuur is CDA/VVD, waarbij het CDA meer dan de helft van de stemmen heeft; de woningvoorraad en nieuwbouw zijn weinig toegenomen (bij enkele gemeenten wel veel, omdat er net even een heel korte groei was in de onderzochte periode); zo er gebouwd wordt, is dat ofwel veel vrije sector-bouw of veel woningwet. Een hoge bebouwingsdichtheid komt naast de enorme oppervlakte agrarische grond voor (arm dorpskarakter); het inkomen is laag.

5. Extreem sterk gegroeide gemeenten

Deze gemeenten zijn veelal de door de overheid aangewezen groeigemeenten. De leeftijdsstructuur is jong en jong-suburbaan met (zeer) sterke afwijkingen ten opzichte van de Nederlandse, het inkomen is matig; het voorzieningenpeil is matig; de woningvoorraad en nieuwbouw zijn zeer sterk toegenomen; het type woningbouw is gemengd; er zijn veel sportvoorzieningen.

Tabel 4.2 Gemeenten naar de typologie van bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende kenmerken (gemeente-typen)

gemeente-type	gemeenten
1 Oud stedelijke en oudste forensengemeenten	
eerste groep	Groningen - Groningen, Assen
	Utrecht - Utrecht, Amersfoort, Hilversum
tweede groep	Eindhoven - Eindhoven, Helmond
	Uniek - --
	Groningen - Haren, Eelde
	Utrecht - Zeist, Baarn, Doorn, Driebergen-Rijsenburg
	Eindhoven - Son
Uniek - Amstelveen, Rozendaal	
2 Midden-oude forensen-gemeenten	
langgroeiers	Groningen - --
	Utrecht - De Bilt, Maarn, Soest, Loosdrecht
	Eindhoven - Valkenswaard, Best
	Uniek - --
kortgroeiers	Groningen - Hoogezand-Sappemeer, Anloo, Roden, Vries, Zuidlaren, Peize
	Utrecht - Breukelen, Maartensdijk
	Eindhoven - Beek, Waalre, Boxtel, Aarle-Ruxtel
	Uniek - Wieningermeer, N O P
3 Laat gegroeide gemeenten	
Groningen	- Bedum, Leek, Winsum, Zuidlaren
	Utrecht - Bunnik, Loenen, IJsselstein, Vleuten-De Meern, Culemborg
	Eindhoven - Eersel, Geldrop, Heeze, Hagestein, Mierlo, Vesseem, Lieshout, Veldhoven
	Uniek - Dronten
4 Nageoeg niet gegroeide gemeenten	
Groningen	- Adorp, Aduard, Ezinge, Ten Boer, Slochteren, Norg
Utrecht	- Woudenberg, Vianen, Cothen, Harmelen, Kockengen
Eindhoven	- Erp, Liempde, Oirschot, Rethoven
Uniek	- --
5 Extreem sterk gegroeide gemeenten	
Groningen	- --
Utrecht	- Nieuwegein, Leusden, Maarssen, Houten
Eindhoven	- Nuenen, St Oedenrode, Veghel
Uniek	- Spijkensisse, Zoetermeer, Lelystad, Almere

De geconstateerde ontwikkeling van bevolkingsstabilisatie of opnieuw enige bevolkingstoename in de centrale steden wijst op de vernieuwde belangstelling voor het wonen in de centra van steden. Weliswaar zijn het enkele specifieke bevolkingsgroepen die voor deze woonlocatie kunnen kiezen. De Engels-Amerikaanse term "gentrification" verduidelijkt dit: het zijn mensen met een hoog inkomen, vaak nog tamelijk jong, alleenstaand of tweeverdieners zonder kinderen (zgn. yuppies en dinks); maar ook wel ouderen met een hoog inkomen, waarvan de kinderen het huis al uit zijn.

De regionale spreiding en opeenvolging van bevolkingsgroei is in de kaarten 18 tot en met 21 afgebeeld, tezamen met het beleidstype (zie paragraaf 4.5.).

Uit deze kaarten blijkt dat de golfbeweging slechts ten dele concentrisch plaats heeft gehad. In de regio Utrecht is het regionale groeipatroon vooral sectorsgewijs rondom de stad, en tegelijkertijd opvullend wat nog niet was gegroeid. Het concentrisch idee, tot uiting komend in de variabele ligging, speelt hier nagenoeg geen rol. Landschap speelt een veel belangrijker rol bij de groei. Het regionale patroon kan als een spiraalvorm worden gekarakteriseerd.

In de regio Groningen is de groei halve-maanvormig. Het landschap blijkt ook hier een belangrijke factor te zijn. Binnen dit patroon is er enigszins sprake van concentrische groei.

Het patroon in de regio Eindhoven is niet zo systematisch. Ligging heeft in deze regio wel betekenis. De eerste groei heeft in beide grote steden plaatsgevonden, vervolgens in een aantal gemeenten daartussen en daaromheen, daarna in andere verder weg gelegen gemeenten.

4.4. Het gemeentelijke bevolkingsbeleid.

4.4.1. Inleiding

De resultaten van de middels enquêtes en interviews bij gemeenten verzamelde gegevens over de beleidsvoering van gemeenten met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen en de analyse van deze gegevens worden hierna gepresenteerd. Eerst wordt een inventarisatie gegeven van de opvattingen van gemeenten over de mogelijkheden van een te voeren bevolkingsbeleid.

Vervolgens wordt de indeling van gemeenten naar beleidstypen uiteengezet. Aansluitend wordt ingegaan op de inhoud van het gemeentelijk bevolkingsbeleid voor de periode 1975-1985. Dat het bespreken van het gemeentelijk beleid tot deze periode uit het verleden wordt beperkt heeft een aantal redenen. Het is de meest recente periode. Zowel de bevolkingsontwikkelingen als het beleid van die tijd liggen nog vers in het geheugen en zijn het meest uitvoerig beantwoord. In deze periode zijn de bevolkingsontwikkelingen nogal anders geweest dan in de daaraan voorafgaande perioden. Eveneens is in deze periode het rijks- en provinciale beleid met betrekking tot de spreiding van de bevolkingsgroei als zeer stringent ervaren.

Als laatste volgt een uitzetting over de verwachtingen van gemeenten ten aanzien van hun toekomstige bevolkingsontwikkelingen en hun beleid daarbij, zoals deze in de enquêtes en interviews naar voren zijn gekomen.

4.4.2. Opvattingen van gemeenten over een mogelijk te voeren bevolkingsbeleid

De meningen van gemeenten over een mogelijke beleidsvoering met betrekking tot bevolkingsomvang en leeftijdssamenstelling zijn in tabel 4.3. weergegeven.

Bij de antwoordcategorie 'beperkt' werd de meest uitvoerige informatie gegeven, zowel met betrekking tot de beperkingen als tot de mogelijkheden van beleidsvoering. De genoemde beperkingen en mogelijkheden zijn in de tabellen 4.4. en 4.5. samengevat. Bij de antwoordcategorieën 'ja' en 'neen' werden minder, maar geen andere beperkingen of mogelijkheden genoemd dan bij het antwoord 'beperkt'. Tabel 4.4. toont dat gemeenten de belangrijkste beperkingen ondervinden van het ruimtelijke beleid van de hogere overheden, dat zich uit in de beperking van de groeimogelijkheden, vastgelegd in het streekplan en in de jaarlijks toegestane woningbouwcontingenten.

Voor gemeenten blijkt het belangrijkste instrument om de bevolkingsomvang te beïnvloeden de woningbouw te zijn, in het bijzonder die voor specifieke leeftijdscategorieën.

Tabel 4.3. Mening van gemeenten over de mogelijkheid tot beïnvloeding van de bevolkingsomvang

mogelijkheid	aantal gemeenten per regio				Totaal
	Groningen	Utrecht	Eindhoven	Unieke	
ja	2	4	4	1	11
neen	2	3	3	-	8
beperkt	10	10	11	5	36
geen antwoord	1	2	-	-	3
Totaal	15	19	18	6	58

Tabel 4.4. Beperkingen van gemeenten bij een mogelijke beleidsvoering t.a.v. bevolkingsgroei

beperkingen:	Groningen	Utrecht	Eindhoven	Uniek
groei is autonoom taak opgelegd door hogere overheden bv. in streek- plan en woningbouw- contingentering	1	1	1	1
bestaande woningvoorraad	9	9	7	4
bestaande werkgelegenheid en voorzieningen	-	1	2	-
andere, w.o. historische belemmeringen, landschappelijke waarden etc.	-	2	1	-
geen antwoord	-	4	3	-
	1	-	1	1

N.B. Er zijn meer antwoorden dan het totaal in tabel 4.5. bij het antwoord 'beperkt', omdat gemeenten soms meerdere beperkingen opgeven.

Tabel 4.5. Mogelijkheden van gemeenten hebben bij een eventuele beleidsvoering t.a.v. bevolkingsgroei

Beleidsmaatregelen	aantal keren geantwoord			
	Groningen	Utrecht	Eindhoven	Unieke
stimuleren of beperken van woningbouw, uitgifte kavels, volkshuisvestingsplan	3	1	-	-
wijzigen van de omvang en samenstelling bestaande woningvoorraad	3	7	8	4
woningtoewijzing	3	-	7	2
werkgelegenheid/voorzieningen/ leefbaarheid	5	6	3	1
adequate bestemmingsplannen ¹	1	2	3	-
streven naar wijziging functie en taakstelling	-	1	2	-

¹ Adequate bestemmingsplannen worden bij de mogelijkheden tot beleidsvoering vaak genoemd. Bij de concrete beleidsvoering wordt dit ruim begrip gewoonlijk uiteengelegd in een of meerdere van de andere maatregelen.

NB Meerdere antwoorden per gemeente zijn mogelijk.

Wat betreft de mogelijkheid tot het voeren van een beleid met betrekking tot leeftijdsstructuur zien zeer weinig gemeenten mogelijkheden hiertoe. Dezelfde soort beperkingen en mogelijkheden tot beleidsvoering worden daarbij genoemd als bij het beleid ten aanzien van bevolkingsomvang (en -groei). Daarom zijn ze niet nog eens afzonderlijk vermeld. Bij de genoemde beleidsmaatregelen wordt meer nadruk gelegd op woningbouw en voorzieningen ten behoeve van leeftijds-specifieke groepen.

Ondanks de genoemde beperkingen en beperkte mogelijkheden blijkt toch een aanzienlijk aantal gemeenten in hun beleid aandacht te schenken aan de bevolkingsontwikkelingen in hun gemeente en van de genoemde maatregelen gebruik te maken.

4.4.3. Typen bevolkingsbeleid

In tabel 4.6. is een overzicht gegeven van de verschillende typen beleidsvoering in de vier onderscheiden perioden.

Tabel 4.6. Gemeenten naar beleidstype per regio

	Groningen	Utrecht	Eindhoven	Unieke	Totaal
vóór 1945					
expliciet sturend	1	1	-	-	2
impliciet sturend	1	1	2	-	4
volgend	-	-	-	-	-
geen (beleid of antw.)	13	17	16	6	52
1945-1975					
expliciet sturend	3	6	7	1	17
impliciet sturend	4	8	1	2	15
volgend	-	-	1	1	2
geen (beleid of antw.)	8	5	9	2	24
1975-1985					
expliciet sturend	6	10	9	4	29
impliciet sturend	1	2	1	1	5
volgend	2	1	0	1	4
geen (beleid of antw.)	6	6	8	-	20
na 1985					
expliciet sturend	5	5	7	2	19
impliciet sturend	-	3	1	-	4
volgend	2	-	2	1	5
geen (beleid of antw.)	8	11	8	3	30
Totaal aantal gemeenten	15	19	18	6	58

De eerste indruk uit tabel 4.6. is dat gemeenten ofwel geen beleid voeren met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen ofwel een expliciet sturend beleid. Gemeenten worden veel minder getypeerd naar impliciet sturend en volgend beleid. Er zijn aanmerkelijke verschillen in de onderscheiden perioden.

Zoals verwacht geven de gemeenten weinig informatie over de periode vóór 1945; zó weinig dat er nagenoeg geen conclusies uit te trekken zijn. In ieder geval is duidelijk dat bevolkingsontwikkelingen in die tijd geen belangrijk onderwerp voor beleidsvoering waren.

In de periode 1945-1975, de periode van de suburbanisatie, zijn er meer gemeenten, ongeveer de helft, die aangeven dat bevolkingsontwikkelingen een rol hebben gespeeld in de beleidsvoering van de gemeenten. In vergelijking met andere perioden hebben een groot aantal gemeenten in deze periode een impliciet sturend beleid gevoerd.

In de periode 1975-1985 blijkt het onderwerp van bevolkingsontwikkelingen bij het merendeel der gemeenten een rol van betekenis te spelen. Het is de periode van reactie op de ongebreidelde groei van de jaren 60 en 70, zowel door de gemeenten zelf, maar ook door de strakke reglementering in de nota's ruimtelijke ordening en de streekplannen van de nationale en provinciale overheden. Er blijkt dus een groot verschil te bestaan tussen beleidsvoering in het verleden en het heden.

Wat betreft de toekomst: minder gemeenten dan in het heden geven aan een (expliciet) sturend beleid te voeren. Continuïteit in beleidsvoering tussen heden en toekomst is er slechts bij een gering aantal gemeenten aanwezig. Het zijn zelden dezelfde gemeenten die in verleden, heden en toekomst steeds hetzelfde type beleid voeren.

De verschillen in type beleidsvoering tussen de onderscheiden perioden is deels het gevolg van de kennis die de beantwoorder heeft van het verleden van zijn of haar gemeente. Deels ook zijn demografische ontwikkelingen van dien aard geweest dat ze voor gemeenten geen aanleiding hebben gevormd voor beleidsvoering. Dat in het heden, of zo men wil in het zeer recente verleden, meer beleid wordt gevoerd met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen, lijkt vooral te worden veroorzaakt door het feit dat gemeenten de laatste jaren geconfronteerd zijn met andere bevolkingsontwikkelingen dan die men uit het verleden gewend was. Enkele van deze gemeenten zijn zich gaan realiseren, dat de als positief ervaren bevolkingsontwikkelingen uit het verleden niet zullen continueren: andere bevolkingsontwikkelingen vragen om andere voorzieningen, en dus ook om ander beleid. Gemeenten blijken dan pas een bevolkingsbeleid te voeren, als de bevolkingsontwikkelingen zich in een voor de gemeente ongewenste richting begeven. Dit kan als "reactief beleid" gekarakteriseerd worden. Dit beleid komt bij enkele gemeenten voor als er ongewenste sterke groei ten gevolge van suburbanisatie optreedt. Gemeenten stellen dan vestigingscriteria in, zoals economische en/of sociale gebondenheid aan de gemeente. De meeste gemeenten die een reactief beleid voeren, doen dat, als de bevolkingsgroei – al dan niet plotseling – ophoudt; iets, wat als nadelig wordt ervaren en waartegen gemeenten iets trachten te ondernemen. Omdat dergelijke bevolkingsontwikkelingen zich de laatste 10 jaar bij een groot aantal gemeenten hebben voorgedaan, is daarmee ook verklaard, waarom in het recente verleden dit type beleid het meest is gevoerd. Het is opvallend hoe weinig gemeenten prognoses van de bevolkingsomvang en van de leeftijdsstructuur tot het jaar 2000 of later hebben; een derde. De helft van de gemeenten beschikt slechts over schattingen en dan nog alleen met betrekking tot de omvang van de bevolking.

Het gevolg is, dat er geen concrete beleidsplannen bestaan, behalve met betrekking tot bestemmingsplannen en woningbehoefteramingen.

Meer dan de helft van de gemeenten geeft aan het niet nodig te vinden een beleid voor de toekomst te ontwikkelen; de bevolkingsontwikkelingen lijken daartoe geen aanleiding te geven. Wel zijn er enkele gemeenten, die dit onderwerp nog in studie hebben.

4.4.4. Het gemeentelijke bevolkingsbeleid in de periode 1975-1985

In deze paragraaf wordt ingegaan op de inhoudelijke aspecten van het lokale bevolkingsbeleid in de periode 1975-1985. De kaarten 14 tot en met 17 geven de gemeenten weer naar beleidstype en naar beleidsdoel. Uit deze kaarten blijkt, dat in deze periode ruim de helft van de gemeenten een expliciet sturend bevolkingsbeleid heeft gevoerd; bijna de helft van de gemeenten heeft geen beleid gevoerd en slechts enkele een impliciet sturend of volgend beleid. Uit deze kaarten komt eveneens naar voren, dat het beleid van de meeste gemeenten gericht is geweest op bevolkingsomvang of bevolkingsgroei. Enkele gemeenten echter hebben een beleid gevoerd met het oog op specifieke leeftijdscategorieën. Gemeenten met hetzelfde beleidstype vertonen duidelijke overeenkomsten ten aanzien van de inhoud van het beleid (doeleinden, redenen en maatregelen). Zo voeren gemeenten met een expliciet sturend beleid, een beleid gericht op het stimuleren van groei. Het merendeel doet dat om de opgelegde groeitaak te realiseren, een kleiner deel om de beperkte groeitaak te omzeilen. De maatregelen die gemeenten hierbij hanteren zijn; extra woningbouw, vooral gericht op het aantrekken van starters en jonge gezinnen; werkgelegenheid; en leeftijdsspecifieke voorzieningen. Vijf gemeenten trachten hun doel tevens te bereiken door te lobbyen en te protesteren tegen de opgelegde beperking.

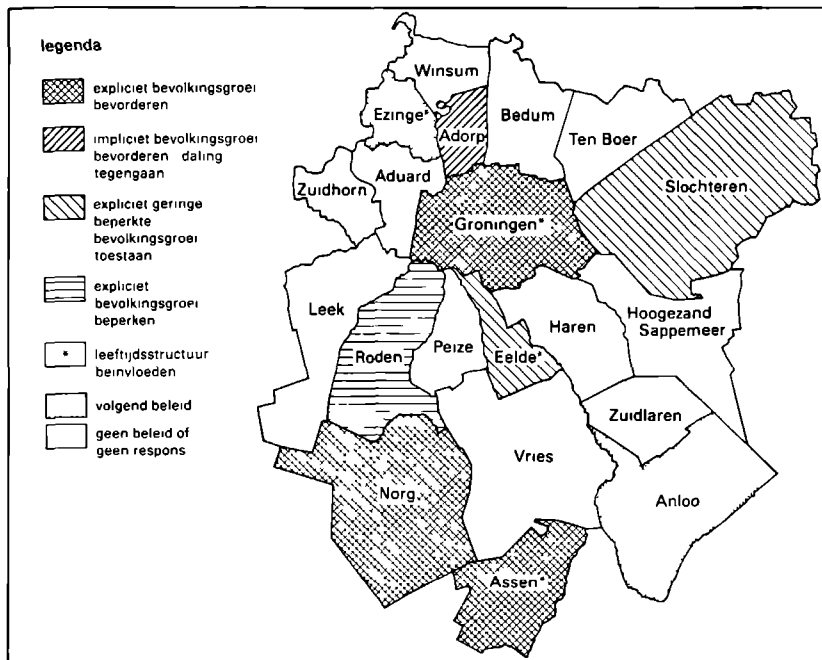
De resterende gemeenten met dit beleidstype beogen een beperkte groei ofwel het afremmen van de groei. Als reden voor de beleidsvoering wordt gewoonlijk de opgelegde taak genoemd; soms ook een te sterke of te onregelmatige groei van de bevolking in het verleden. Slechts één gemeente: Roden, wil minder snel groeien dan het moet volgens de opgelegde groeitaak. De maatregelen die deze groep gemeenten nemen zijn in de eerste plaats het bouwen van een beperkt aantal woningen en tegelijk het toepassen van vestigingscriteria. Hierbij houden ze de toegestane groeicriteria nauwlettend in het oog. Per regio zijn de onderstaande verschillen waarneembaar.

In de regio Groningen is het meeste beleid erop gericht (nog enige) bevolkingsgroei te verkrijgen. Blijkbaar is de vrees – en soms is het ook de realiteit – voor bevolkingsdaling erg groot. De geringe bevolkingsgroei in deze regio kan ook maar mondjesmaat verdeeld worden over de gemeenten.

De gemeenten in de regio Utrecht en de unieke gemeenten streven over het algemeen de opgelegde groeitaak na.

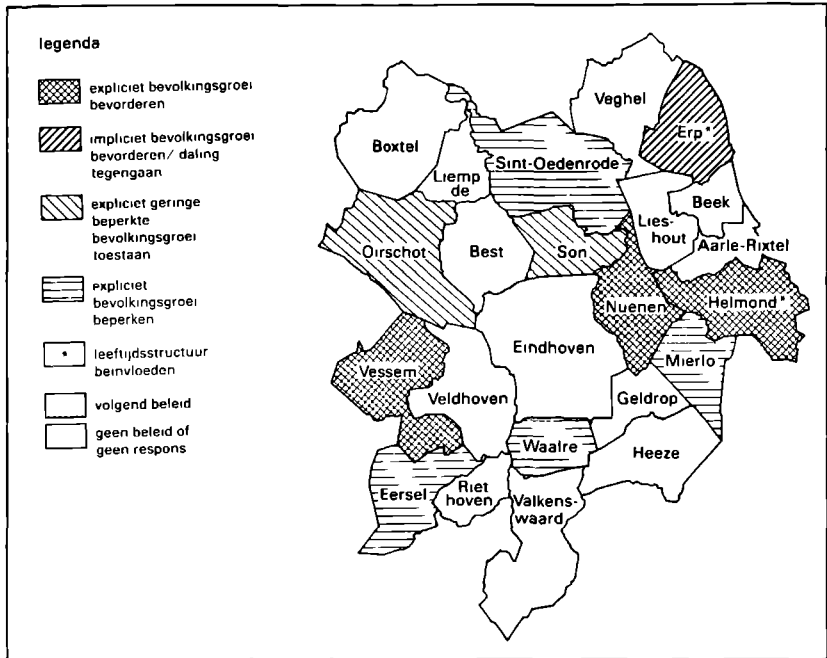
Kaart 14. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, regio Groningen

In de regio Eindhoven daarentegen blijken gemeenten veelvuldiger zeer matige groei na te streven, hetzij omdat men dat altijd al heeft gewild, hetzij – en dat komt vaker voor – omdat de sterke suburbanisatie in het verleden toch niet als gunstig voor de gemeente werd ervaren. In het algemeen nemen betrekkelijk weinig gemeenten maatregelen tegen de hen opgelegde beperkte groeitaak. Er zijn bijna geen gemeenten die een impliciet sturend beleid voeren. Gemeenten met dit beleidstype geven gewoonlijk aan, dat er ten gevolge van bevolkingsontwikkelingen voorzieningen ontbreken. Volgens hun zeggen hebben ze zo adequaat mogelijk hun bestemmingsplannen uitgevoerd. Dit echter heeft bevolkingsgroei tot gevolg gehad, vaak meer dan verwacht. Het blijken starters en jonge gezinnen te zijn, die zich in de nieuwbouw van de uitbreidingsplannen hebben gevestigd. Wanneer deze bevolkingsgroei gerealiseerd is, wordt – soms tot verbazing en verrassing van de gemeenten – hiermede extra druk op het voorzieningenniveau gelegd. Dat laatste wordt dan als het beleidsprobleem gezien. Door deze beleidsvoering heeft de gemeente dan onvoorzien of onbewust (dus niet als beleidsdoel aangegeven) bepaalde bevolkingsontwikkelingen veroorzaakt. Daarmede

Kaart 16. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, regio Eindhoven

Kaart 17. Gemeenten naar type bevolkingsbeleid en beleidsdoel in de periode 1975-1985, Unieke Gemeenten

gemeente	type beleid en beleidsdoel

Amstelveen	- volgend

Rozendaal	- expliciet sturend, bevolkingsgroei beperkend

Spijkenisse	- expliciet sturend, bevolkingsgroei stimulerend
Zoetermeer	
Lelystad	
Z.I.J.P.	

Eelde en Son zich hierop bewust toegelegd. Zij wilden een bepaald inwonertal (12.000 inwoners) niet overschrijden. Er is echter een groot verschil in aanpak tussen beide gemeenten. Eelde meende door middel van een drastische bouwstop dit te kunnen effectueren. Echter, deze bouwstop betekende ook, dat (de eigen) starters zich niet meer konden vestigen in de gemeente. Dat bleek al snel consequenties bleek te hebben voor de geboorte-aantallen (en daarmee voor de scholen). Vervolgens heeft Eelde dit beleid gekeerd: het richt zich nu op een matige groei, vooral op het aantrekken van starters en jonge gezinnen, om in de toekomst verzekerd te zijn van aanwas aan de onderkant van de leeftijdspiramide.

Son daarentegen heeft geen drastische bouwstop ingesteld, maar is heel bewust heel geleidelijkaan, veel minder gaan bouwen. De negatieve gevolgen, die Eelde heeft ervaren, zijn deze gemeente dan ook gespaard gebleven.

Haren toont zich verbolgen over de re-urbanisatiepolitiek, maar lijkt een passieve gelaten houding aan te nemen. Zij ziet het uitsluitend als een financiële strop voor de gemeente. Soest noemt dit financieel aspect ook wel, maar zij maakt duidelijk, dat zij zich binnen haar mogelijkheden zich actief wil aanpassen aan de ontwikkelingen. Door het drastisch stopzetten van de uitbreidingsplannen, door wijziging van andere bestaande plannen en maatregelen, wenst ze tot een zo positief mogelijk oplossing voor de gemeente te komen.

Roden is de enige gemeente, die zegt, dat ze, ondanks de haar toegewezen groeitaak, slechts geleidelijk wil groeien. Oirschot is de enige gemeente in de regio Eindhoven, die zegt steeds gestreefd te hebben naar geleidelijke groei. Enkele kleine gemeenten in deze regio, zoals Liempde en Heeze, zeggen alleen, dat ze een rustig dorp willen blijven.

Kleine dorpen, bijvoorbeeld Ezinge in de regio Groningen, kampen soms met het probleem dat ze geen bejaardentehuis en andere voorzieningen voor hun ouderen hebben. Hun inwonertal is te klein om er zelf voor te zorgen. Voor deze gemeenten is het wel een groot bezwaar, dat bejaarden op hun oude dag naar een andere gemeente moeten verhuizen.

Veel gemeenten kunnen niet zelf beslissen over de woningtoewijzing of de gronduitgifte, omdat de woningen en grond vaak in handen zijn van woningbouwverenigingen, van -corporaties of van bouwondernemingen. Zo vreest Waalre, dat de stukken grond, die in eigendom zijn van een grote onderneming, door dat bedrijf bebouwd gaan worden. Als deze woningen inderdaad gebouwd worden, gaat dat ten koste van het eigen gemeentelijke woningbouwcontingent. Tevens kan dit bouwen door derden het gemeentelijke beleid, gericht op geringe groei ten behoeve van de eigen inwoners, doorkruisen.

4.4.5. Verwachtingen en beleid ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen in de toekomst

Het hiervoor geschetste bevolkingsbeleid in het recente verleden wordt ten aanzien van de toekomst ten dele doorgezet. Het beleid heeft uiteraard te maken met de verwachte bevolkingsontwikkelingen: in de regio Groningen is de verwachte groei heel gering; in de regio Eindhoven groot; in Utrecht gering en in de unieke gemeenten zeer groot.

In de regio Eindhoven zijn de geboorte-aantallen na de tweede wereldoorlog tot 1970 nog sterk gestegen en in veel gemeenten zelfs nog langer. De daling in geboorte-aantallen nadien was wel heel sterk, maar de aantallen bleven toch nog geruime tijd hoog. In 1985 zijn degenen die voor 1965 geboren zijn 20 jaar of ouder; dat wil zeggen dat de grootste aantallen starters de komende jaren op de woningmarkt komen. Het is dus niet verbazingwekkend dat de meeste gemeenten in deze regio de komende jaren nog verwachten aanzienlijk te moeten bouwen, al is dat alleen maar voor de opvang van hun eigen aanwas, hun eigen starters. De mentaliteit van blijven wonen in het geboortedorp is in Noord-Brabant altijd erg sterk geweest; er is altijd veel gependeld. Deze mentaliteit van de bevolking versterkt de verwachtingen van de gemeenten in deze regio over de eigen groei in de toekomst.

Slechts een derde deel van de gemeenten geeft aan dat hun verwachtingen t.a.v. de toekomstige bevolkingsontwikkelingen gebaseerd zijn op prognoses: de helft van de gemeenten noemt hiervoor schattingen. Er zijn ook gemeenten, die het een noch het ander hebben. De toekomstverwachtingen worden eveneens gebaseerd op de groeitaakstelling in het provinciale streekplan. In tabel 4.7. is deze opgelegde groeitaak vergeleken met de mening van de gemeenten dienaangaande. Hieruit blijkt dat bijna 70 % van de gemeenten aangeeft het eens te zijn met de opgelegde groeitaak.

In de regio Groningen is de helft van de gemeenten het niet eens met de opgelegde groeitaak. In de andere regio's zijn de gemeenten minder negatief. De Unieke gemeenten zijn het nagenoeg allemaal eens met de groeitaak. Het niet eens zijn met de opgelegde functie en met de verwachtingen betekent voor de meeste gemeenten, dat ze meer willen groeien dan hen is toegestaan.

Deze toekomstverwachtingen worden in tabel 4.8. vergeleken met het type beleid. De samenhang hiertussen blijkt als volgt te zijn. De meeste gemeenten, die het eens zijn met hun toekomstverwachtingen, geven aan geen beleid te zullen voeren. Van de gemeenten, die de toekomstverwachtingen als ongewenst zien, zeggen de meeste een expliciet sturend beleid te zullen voeren. De andere gemeenten, die hun toekomstverwachtingen als ongewenst zien, zeggen geen beleid te zullen voeren. Zij noemen hiervoor twee redenen. Lokaal bevolkingsbeleid is volgens

Tabel 4.7. Groeitaak van gemeenten en hun mening hierover

groeitaak	Gron.		Utr.		Eindh.		Uniek		Totaal	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee
geen of beperkt % van de natuurlijke aanwas	4	4	8	5	10	3	2	-	24	12
enige groei toegestaan (stimuleringskern/ overloop)	3	1	2	-	2	1	-	-	7	2
groeistad of groeigemeente	-	2*	3	-	2	-	3	1*	8	3*
totaal	7	7	13	5	14	4	5	1	39	17
geen antwoord		1		1		-		-		
Totaal		15		19		18		6		58

ja = eens met de opgelegde groeitaak
nee = niet eens met de opgelegde functie

* Een gemeente is het eens met groeistad zijn, maar vindt desondanks dat ze te weinig mag groeien

Tabel 4.8. Type beleid en gewenste toekomstverwachtingen

type beleid na 1985	Gron.		Utr.		Eindh.		Uniek		Totaal	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee
expliciet sturend	1	4	1	4	5	2	1	1	8	11
impliciet sturend	-	-	1	-	1	-	-	-	3	-
volgend	2	-	-	-	2	-	1	-	5	-
geen	4	3	10	1	6	2	3	-	23	6
totaal	7	7	13	5	14	4	5	1	39	17
geen antwoord		1		1		-		-		-
totaal		15		19		18		6		58

ja = toekomstverwachtingen zijn gewenst
nee = toekomstverwachtingen zijn ongewenst

hen niet mogelijk, omdat bevolkingsontwikkelingen gezien worden als een autonoom proces en omdat rijk en provincie strikte maatregelen uitvaardigen ten aanzien van het ruimtelijke orderingsbeleid. Er blijken grote verschillen per regio te bestaan. In de regio Utrecht is de samenhang tussen de toekomstverwachtingen en het type beleid als volgt: bijna alle gemeenten die het oneens zijn met de toekomstverwachtingen voeren een expliciet sturend beleid: in Groningen en Eindhoven voert ongeveer de helft van de betreffende gemeenten een expliciet sturend beleid, de andere helft geen beleid. De regio Eindhoven neemt in het volgend opzicht een bijzondere plaats in: de helft van de gemeenten, die het eens zijn met de toekomstverwachtingen, voert toch een expliciet sturend beleid. Blijkbaar is het dus niet zo, dat deze gemeenten een sturend beleid zullen voeren, omdat ze de toekomstverwachtingen als ongewenst zien. Deze gemeenten ondersteunen met hun beleid expliciet het beleid van de provincie.

De verwachtingen ten aanzien van de leeftijdsstructuur - vergrijzing en ontgroening

In het gemeentelijke beleid blijkt meer aandacht te zijn voor de leeftijdscategorieën waarin een oververtegenwoordiging wordt verwacht, dan voor de ondervertegenwoordigde categorieën.

Uitzondering is het teruglopend kindertal, dat in de meeste gemeenten leidt tot een herziening van het scholenbeleid: scholensluiting of het geven van een andere bestemming aan de gebouwen.

Over het algemeen nemen gemeenten weinig maatregelen met betrekking tot de te verwachten ontwikkelingen in de leeftijdsstructuur. Dit geldt zowel voor sturende als volgende maatregelen, dus voor maatregelen, die de te verwachten ontwikkeling in de leeftijdsstructuur trachten om te buigen, dan wel voor maatregelen, die de voorzieningen trachten aan te passen aan de te verwachten ontwikkeling. Leeftijdsstructuur is dus een minder belangrijk item in het gemeentelijke beleid dan bevolkingsgroei.

Uit de antwoorden blijkt, dat gemeenten zich nogal terughoudend opstellen ten aanzien van de toekomstige leeftijdsstructuur. Ze geven vaak als antwoord, dat ze niets doen of kunnen doen ten aanzien van deze ontwikkelingen. Het moeilijkste onderdeel vinden zij het kindertal. Voor gemeenten is het niet mogelijk – en ze vinden het zelf ook niet passend – meningen te uiten of maatregelen te nemen ter beïnvloeding van de vruchtbaarheid. Dalend kindertal per gezin betekent minder bevolkingstoename, maar ook een verschuiving in de leeftijdsstructuur naar relatief meer ouderen: vergrijzing. Bovendien beschouwen veel gemeenten demografische ontwikkelingen in het algemeen als iets autonooms.

Verder speelt hierbij, dat gemeenten zeggen niet over een adequaat instrumentarium te kunnen beschikken om iets te ondernemen tegen het beleid van de hogere overheden. Ook blijken gemeenten enige terughoudendheid te betrachten omdat ze geen goed inzicht hebben in de toekomstige leeftijdsstructuur. Het ontbreekt hen vooral aan goede prognoses, waarbij met name kennis over de toekomstige leeftijdsstructuur ontbreekt. De gevolgen van de toekomstige leeftijdsstructuur voor gemeentelijke voorzieningen zijn voor hen dan ook onduidelijk. Daardoor is het niet verwonderlijk, dat bevolkingsontwikkelingen geen belangrijk item zijn in het gemeentelijke beleid.

Bijna alle gemeenten noemen vergrijzing en ontgroening als de toekomstige ontwikkelingen in de leeftijdsstructuur. De term vergrijzing is al wel bij alle gemeenten ingeburgerd; de term ontgroening nog niet. Niet voor alle gemeenten betekent dit, dat ze rond 2000 ook een sterk verouderde leeftijdsstructuur hebben. Soms lijkt het alsof gemeenten de term vergrijzing noemen om aan te geven dat ze bekend zijn met het verschijnsel, dat de Nederlandse bevolking vergrijst. Vergrijzing treedt zeker op in de steden, de oudste forensengemeenten en de meeste gemeenten in Groningen en Utrecht, maar niet in de andere gemeenten. Voor gemeenten zoals Spijkenisse, Zoetermeer, Lelystad en de meeste gemeenten in de regio Eindhoven zal het aantal ouderen en bejaarden wel sterk toenemen. In de regio Eindhoven wordt dit veroorzaakt door het feit, dat de mensen uit de grote geboorte-cohorten oud worden; in de andere gemeenten zijn het vestigers, die dan tot de ouderen gerekend moeten worden. Zodra de fase van minder vestiging zich inzet, daalt ook de fase van de toenemende geboorte-aantallen. Er zal dus tevens ontgroening optreden. In totaal zal het effect van deze twee ontwikkelingen bij de genoemde gemeenten voorlopig slechts gering zijn, zodat de totale leeftijdsstructuur vergeleken met Nederland, voorlopig nog jong zal blijven. In de verdere toekomst, in de periode 2010-2020, moet er wel rekening mee gehouden worden, dat deze gemeenten zeer sterk vergrijsd zullen zijn, omdat dan de mensen uit de babyboom, respectievelijk vestigers, massaal bejaard zijn geworden.

4.5. Samenhang tussen gemeente-typen en beleidstypen

De samenhang tussen gemeente-typen en beleidstypen is onderzocht voor het beleid in het heden en voor de toekomst. In de kaarten 18 tot en met 21 is de samenhang tussen gemeente-typen en beleidstypen voor de toekomst afgebeeld. De samenhang tussen deze twee kenmerken van gemeenten is niet eenduidig. De bevindingen kunnen slechts globaal worden aangeduid. Wanneer er verschillen in beleidsvoering tussen het heden en de toekomst zullen zijn, is dit in de beschrijving aangegeven.

De oudst-gegroeide gemeenten, de grote steden en de oudste forensengemeenten, zullen overwegend een expliciet sturend bevolkingsbeleid voeren, gericht op bevolkingsgroei.

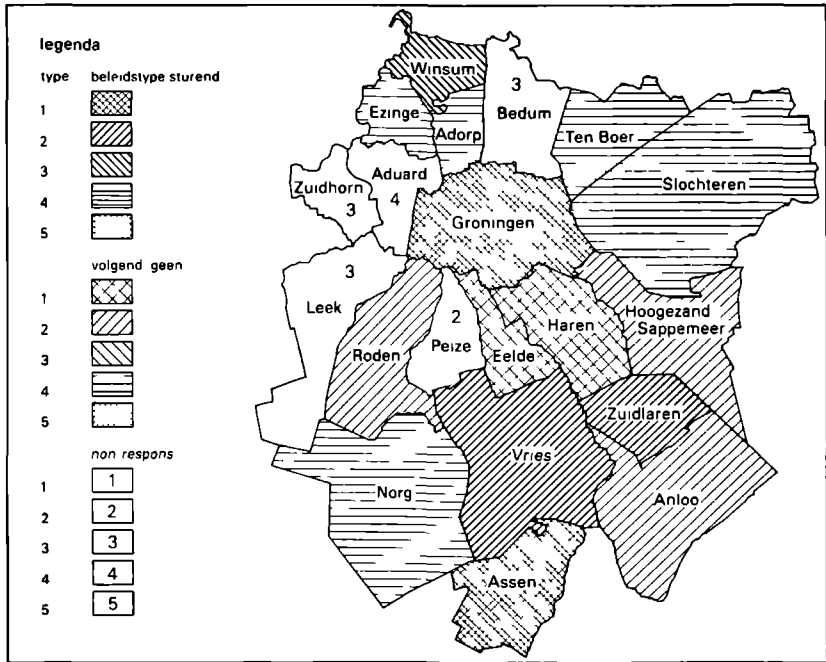
Van de tweede groep gemeenten, de midden-oude (forensen-)gemeenten, zal het merendeel geen beleid voeren. Deze gemeenten zeggen dat de bevolkingsontwikkelingen hiertoe geen aanleiding geven. Slechts enkele gemeenten voeren een expliciet beleid. De non-respons in deze groep is erg hoog.

De derde groep, de jonge (forensen-)gemeenten, voeren hetzij een expliciet sturend, hetzij geen beleid. In deze groep is de non-respons in alle regio's erg hoog. Informatie over concrete beleidsvoering uit deze groep zou bijzonder interessant zijn, want het zijn juist deze gemeenten, die in het midden van de jaren 70 een korte impuls van de suburbanisatie-trend hebben gehad. Veel van deze gemeenten zullen nu geconfronteerd worden met afgenomen vestiging, al dan niet opgelegd en wellicht weer net als voorheen met een vertrekoverschot. Inzicht in het beleid juist van deze gemeenten zou interessant en leerzaam geweest zijn voor andere gemeenten, gezien hun problemen en hun oplossingen voor de problemen ten gevolge van de aanvankelijke groei en vervolgens van de daaropvolgende nulgroei of krimp van de bevolking.

De groep trage groeiers voert overwegend geen beleid ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen. Zij geven aan dat deze ontwikkelingen niet te beïnvloeden zijn.

Het laatste groeitype, de recent groeiende gemeenten, voert in het heden duidelijk een expliciet sturend beleid, gericht op groei, vooral ter ondersteuning van de opgelegde groeitaak. Ten aanzien van de toekomst lijkt dit type vooralsnog geen beleid te voeren omdat de opgelegde groeitaak in hun huidige beleid past.

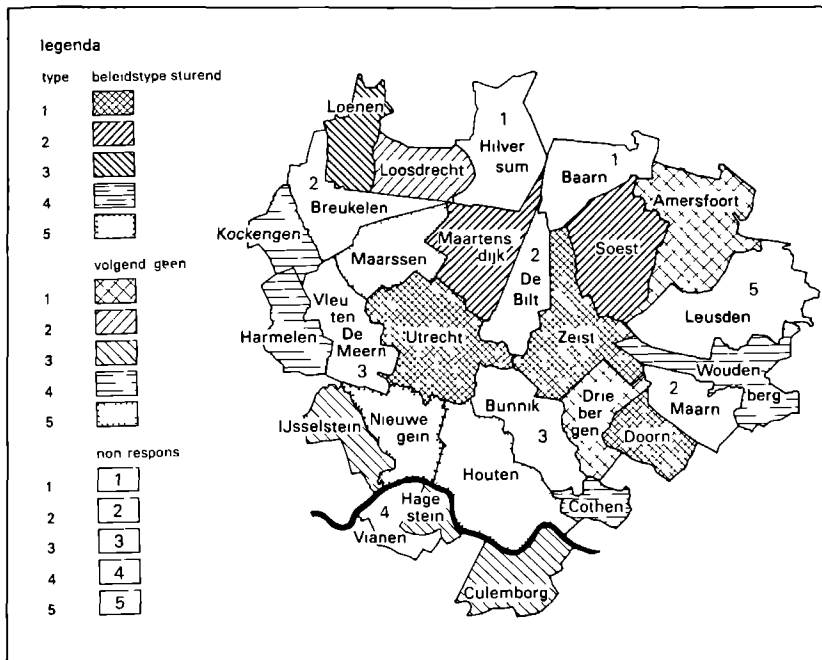
Kaart 18. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, regio Groningen

Concluderend kan gesteld worden dat het de oudst gegroeide gemeenten en de momenteel sterk groeiende gemeenten zijn – en in veel mindere mate de jonge woongemeenten, de jonge suburbs – die een expliciet sturend bevolkingsbeleid voeren. Dit zijn gemeenten, waar in het recente verleden de demografische ontwikkelingen nogal grote wijzigingen ondergingen of zelfs sterk fluctueerden. De overige gemeenten voeren overwegend geen of een volgend beleid met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen.

Er zijn enkele verschillen in beleidsvoering waargenomen tussen het heden en de toekomst. Deze verschillen komen vooral voor bij de midden-oude, de traag gegroeide en de recent gegroeide gemeenten. Bij de laatste twee typen zijn er nu meer gemeenten, die een expliciet bevolkingsbeleid voeren dan die dat in de toekomst zullen doen. Bij het eerstgenoemde type is het net andersom: in de toekomst zeggen meer gemeenten een expliciet bevolkingsbeleid te zullen voeren dan ze nu doen. Een verklaring voor deze verschuivingen bij de traag en recent gegroeide gemeenten zal wellicht gevonden kunnen worden in het feit dat het beleid voor de toekomst nog niet in concrete beleidsplannen is vertaald. Bij de

Kaart 19. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, regio Utrecht

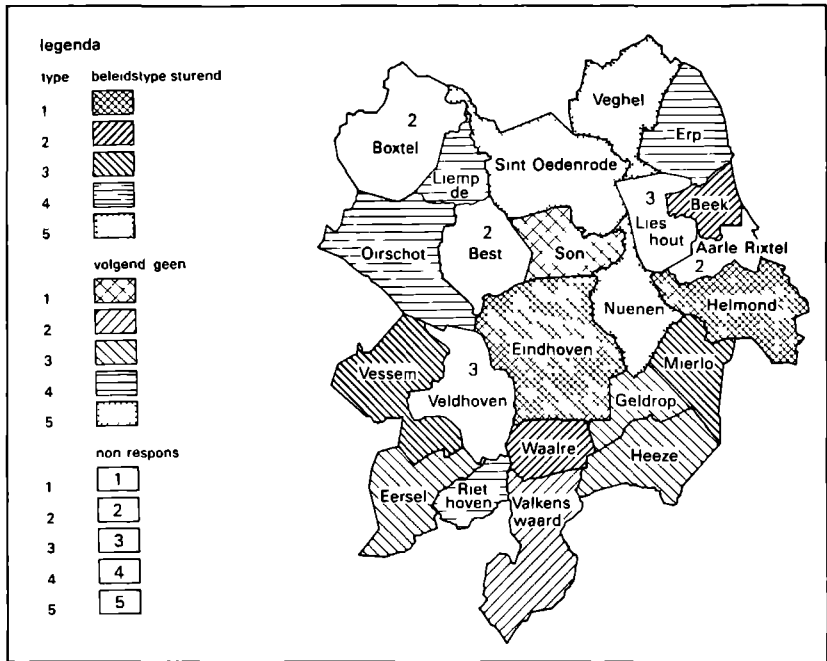

midden-oude gemeenten lijkt het erop, dat deze in navolging van de ontwikkelingen die zich bij de oudst gegroeide gemeenten hebben voorgedaan, dezelfde soort ontwikkelingen verwachten en daarop willen reageren met concrete, expliciet sturende beleidsplannen voor de komende jaren.

Er zijn geen duidelijke regionale patronen te herkennen uit de kaarten 18 t/m 21 voor wat betreft de samenhang tussen type gemeente en type beleid.

In de regio Eindhoven zijn het vooral de gemeenten Helmond, Eindhoven en de daartussen liggende gemeenten, die een sturend beleid voeren; in de regio Groningen zijn dat de gemeenten Groningen, Assen, Vries, Zuidlaren en Winsum. Het is opvallend dat in beide regio's de grote steden wel, maar de oudste forensensteden Son, Haren en Eelde in de toekomst niets lijken te ondernemen. Dit in tegenstelling tot de oudste forensengemeenten zoals Doorn, Zeist en Soest, in de regio Utrecht, die dat wel doen. Ook de stad Utrecht, Maartensdijk en Loenen aan de Vecht voeren een expliciet sturend beleid.

Ter afsluiting kan worden gesteld dat gemeenten van hetzelfde type (naar bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende factoren) slechts zeer ten dele

hetzelfde beleid voert Er zijn grote verschillen tussen de gemeenten onderling. Het is niet duidelijk van welke factoren het afhankelijk is of gemeenten overgaan tot het voeren van een bevolkingsbeleid en tot welk type bevolkingsbeleid. Vermoedelijk zijn dat vooral factoren uit de lokale organisatie.

Te denken valt hierbij aan de prioriteiten, die door verschillende politieke partijen gesteld worden in het totale gemeentelijk beleid. De politieke kleur van een gemeente zou best wel eens van grotere betekenis kunnen zijn voor bevolkingsontwikkelingen dan uit deze studie is gebleken. Vaak ook blijkt de persoonlijke inzet van een van de bestuurders van doorslaggevende betekenis. Meer inzicht in de wijze waarop het gemeentelijk beleid t.a.v. bevolkingsontwikkelingen tot stand komt, is noodzakelijk om het vraagstuk van deze paragraaf te kunnen beantwoorden.

Kaart 21. Gemeenten naar gemeente-type en beleidstype, Unieke gemeenten

gemeente	type volgens HOMALS-typologie	beleidstype		
Amstelveen	oudste forensengemeente	volgend		
Rozendaal	oudste forensengemeente	sturend		
Spijkenisse	extreem sterk gegroeide gemeenten	sturend		
Zoetermeer Lelystad Z.IJ.P.	} extreem sterk gegroeide gemeente	geen		
Wieringermeer N.O.P.			midden-oude gemeenten	non-response
Dronten			laat gegroeide gemeente	non-response

Noten

1. Poppel, F.W.A. van, Veranderende demografische verhoudingen op gemeentelijk niveau. In: *Demografie*, bulletin van het N.I.D.I., nr. 40, sept. 1980.
2. Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in fasen*, op.cit.
3. Bij de interpretatie van de curven van vestiging en vertrek in het verre verleden dient rekening te worden gehouden met de vertekeningen die optreden door de toegepaste methode van grenscorrecties.
4. Zie hiervoor ook:
Heeren, H.J., Bevolkingsgroei in de IJsselmeerpolders. In: Heimeijer, W.F., H.J. Heeren e.a. (red), *Vijftig jaar actief achter de afsluitdijk*. Jubileumnummer ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders, Amsterdam, 1986, pp. 37-50.

HOOFDSTUK 5

CONCLUSIES

5.1. Inleiding

In dit afsluitende hoofdstuk worden de bevindingen van deze studie naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en gemeentelijk beleid in drie paragrafen weergegeven.

In paragraaf 5.2. wordt een samenvatting gegeven van de resultaten van het onderzoek met betrekking tot de theorieën en hypothesen.

Paragraaf 5.3. bevat enkele bespiegelingen over de mogelijke toekomstige demografische ontwikkelingen in gemeenten; tevens enkele kanttekeningen bij de ideeën, die gemeenten er zelf over hebben.

Tenslotte wordt in de laatste paragraaf, 5.4., ingegaan op de mogelijkheden en beperkingen van gemeenten met betrekking tot een lokaal bevolkingsbeleid.

5.2. De resultaten van het onderzoek

In deze paragraaf worden de bevindingen van het onderzoek afgezet tegen de hypothesen betreffende de onderscheiden onderdelen van het onderzoek. De resultaten hebben geleid tot inzicht in de samenhang en opeenvolging van gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen in regionaal verband. De regionale patronen van gemeentelijke groei zijn verduidelijkt, alsmede de daarmee samenhangende factoren en de betekenis van het gemeentelijke beleid daarbij. Om tot deze regionale patronen te komen, zijn de bevolkingsontwikkelingen van de gemeenten onderscheiden naar groeimodellen, te weten het cyclische model, het transitie-model, het exponentiële groei model en het nul-groei-model. De eerste twee modellen zijn nog onderverdeeld. Deze onderverdelingen geven weliswaar dezelfde vorm van de curven weer, maar met een vertraging in de tijd. Op eenzelfde tijdstip verschillen de betreffende gemeenten dus in fase van bevolkingsontwikkeling. De hieruit ontstane typering geeft duidelijk de chronologische opeenvolging in groei weer. Met behulp van deze typering zijn de gemeenten naar groeitype gekarakteriseerd en geclassificeerd.

In alle regio's zijn zeer duidelijk gemeenten herkenbaar met nagenoeg hetzelfde verloop van de curven van bevolkingsomvang en van de curven van de vier groeifactoren geboorte, sterfte, vestiging en vertrek en met daarmee overeenkomende leeftijdsstructuur. Er zijn derhalve in iedere regio groepjes gemeenten met hetzelfde groeitype waar te nemen, zowel als met een volgend groeitype.

Ook de duur van de groeiperiode komt in deze typering tot uiting: de vroeg gegroeide gemeenten hebben een zeer langdurige periode van groei gehad, de later gegroeide een kortere.

Vestiging en vertrek zijn de belangrijkste groeifactoren voor gemeenten; geboorte en sterfte minder. Geboorte en sterfte worden wel op indirecte wijze door vestiging en vertrek bepaald, met name via de leeftijdsstructuur (van de vestigers of vertrekkers).

Bij de onderscheiden typen gemeenten zijn de ontwikkelingen in de groeifactoren verschillend geweest en hebben ze op verschillende wijze bijgedragen aan de periode van sterke bevolkingsgroei.

De groei van de centrale steden heeft plaatsgevonden onder invloed van een gelijktijdige stijging van vestiging en van geboorte; bij de oudste forensengemeenten echter vooral onder invloed van vestiging. Dit duidt op een vestiging van voltooide gezinnen.

De later gegroeide gemeenten zijn door zowel een forse stijging van de vestiging als van de geboorte gegroeid, hetgeen wil zeggen dat zich hier jonge gezinnen, gezinnen in opbouw, hebben gevestigd. De laatst gegroeide gemeenten hebben hun inwonertal in eerste instantie zien toenemen door stijging van alleen de factor vestiging, enkele jaren later ook door een stijging van geboorte. Naarmate gemeenten later zijn gaan groeien, wordt de tijdsspanne tussen het inzetten van de vestigingsstijging en die van de geboorten steeds langer. Momenteel is die ruim 5 jaar, in één gemeente zelfs 8 jaar. Het mag bekend worden verondersteld dat jongeren steeds langer het kinderen krijgen uitstellen. Dit heeft een ruimtelijke neerslag, zoals blijkt uit de groei van deze laatstgegroeide gemeenten. Doordat deze twee groei-impulsen na elkaar optreden, wordt de totale groeiperiode in een gemeente verhoudingsgewijs langer, maar minder hevig.

Bij de extreem groeiende gemeenten is zowel de component van de geboorte als die van de vestiging zeer hoog.

Uit de analyse van gemeenten naar bevolkingsontwikkelingen is voorts gebleken, dat de groei van eerst gegroeide gemeenten langdurig en gelijkmatig was, die van later gegroeide gemeenten korter en heviger, meer in de vorm van een piek. Het transitie- of cyclus-model bestaat in deze laatste gemeenten slechts een zeer korte tijd.

Niet in ieder van de onderzochte regio's worden alle typen van bevolkingsontwikkelingen waargenomen. In de regio Groningen komen niet de oudste forensengemeenten voor. Ook ontbreekt de groep exponentieel groeiende gemeenten. De gehele regio Groningen heeft trouwens, zeer weinig groei getoond. Volgens de berekeningen van de meest recente provinciale bevolkingsprognoses zal de totale bevolking in de provincie Groningen in de nabije toekomst zelfs aanzienlijk dalen.

In de regio Utrecht ontbreken de laat-gegroeide en niet-gegroeide gemeenten. In de regio Eindhoven daarentegen ontbreekt het type van de oudst-gegroeide gemeenten, maar ook het type van de niet-groeiers. In deze regio zijn alle gemeenten zeer sterk gegroeid sinds de jaren 30, hetgeen in deze regio een gevolg is van de zeer hoge vruchtbaarheid. Al is de daling van de geboorteaantallen na 1965 zeer abrupt geweest in deze regio, ze zijn nu nog op een zodanig hoog niveau, dat het verschil met de sterfgevallen nog steeds aanzienlijk is. De natuurlijke aanwas blijft dus nog enige jaren hoog, zeker in vergelijking met de andere regio's. In de andere regio's hebben de curven van de geboorten en sterfte-aantallen in de meeste gemeenten elkaar genaderd en soms al gekruist: de natuurlijke aanwas is in vele gemeenten nagenoeg gelijk aan nul geworden.

De unieke gemeenten zijn alle exponentieel gegroeid. Bij een aantal gemeenten is deze groei kortstondig geweest, zoals bij Rozendaal, de Wieringermeer en de N.O.P. Bij Amstelveen is de groei zeer langdurig geweest, maar is nu tot stilstand gekomen. De overige gemeenten vertonen nog een sterke groei.

Het regionale patroon van de gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen blijkt als volgt te zijn: de centrale steden behoren alle tot dat groeitype, dat in hun regio het eerste is gegroeid. Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat Eindhoven later groeide dan Helmond. De tweede stad in de regio Groningen daarentegen, Assen, is pas veel later gaan groeien, terwijl in Utrecht zowel Amersfoort als Hilversum tot hetzelfde groeitype worden gerekend. Pas nadat deze steden de eerste forse toeneming van het inwonertal al hebben gehad, begint in andere gemeenten het inwonertal toe te nemen, nl. in de gemeenten, die tussen de genoemde steden in liggen. Het verdere regionale patroon is voor ieder van de regio's verschillend. In de regio Groningen is het min of meer een halve maanpatroon: na groei van Groningen, Assen en de tussenliggende Drenthse gemeenten zijn de gemeenten aan weerszijden van de stad Groningen gaan groeien. Het laatst is bevolkingsgroei opgetreden in de gemeenten aan de noordrand van deze regio, als ze al groeiden.

In de regio Utrecht is een min of meer spiraalsvormig patroon rondom de stad Utrecht waargenomen, waarbij de groei zich vanaf de oostkant van de regio, via de noordkant en westkant naar de zuidkant verplaatst. In deze beide regio's vond voortdurend "opvulling" plaats tussen de reeds eerder gegroeide gemeenten. De gemeenten die in de buitenste ring liggen zijn steeds als laatste gegroeid. In de regio Eindhoven blijkt het patroon minder duidelijk, behalve dan het eerder genoemde patroon van groei langs de as Helmond-Eindhoven.

Deze regionale patronen van gemeentelijke bevolkingsgroei, van gelijktijdige en opeenvolgende groei in gemeenten, gelegen in dezelfde regio, kan met de ruim-

telijke innovatie-theorie worden verklaard. Deze theorie houdt in, dat innovaties, of ontwikkelingen zoals bevolkingsgroei, in centrale steden beginnen en zich van daaruit verspreiden over de regio. Het spreidingspatroon hangt samen met specifieke kenmerken van de gemeenten, waardoor de ene gemeente sneller dan de andere de innovatie opneemt resp. de betreffende ontwikkeling meemaakt. Blijkbaar zijn sommige gemeenten aantrekkelijker dan andere of hebben kenmerken die duidelijk voorwaardenscheppend zijn voor vroege bevolkingsgroei. Andere gemeenten daarentegen hebben kenmerken die samenhangen met latere, recente of geen bevolkingsgroei. Het regionale groeipatroon kan alleen worden verduidelijkt als er eveneens andere kenmerken van gemeenten bij het onderzoek worden betrokken. Uit de analyse van bevolkingsontwikkelingen in samenhang met sociaal-economische kenmerken blijkt dat het vooral het landschap is dat in het verleden voorwaardenscheppend was voor de groei, en in de tweede plaats de afstand tot de centrale stad. Wat het landschap betreft zijn het de gemeenten gelegen op zandgronden, zogenaamde mooie gebieden, met goedkope toendertijd waardeloze grond, waar de rijken zich enorme percelen grond konden permitteren. Gaandeweg werd de trek naar gemeenten op minder gunstige grond, klei- en veengrond, groter, omdat de eerstgegroeide gemeenten vol zijn of omdat wonen daar te duur werd. De grond in de laatst gegroeide gemeenten is duur vanwege zijn agrarische waarde maar ook vanwege de hoge bouwkosten op deze slappe ondergrond. Dit dure bouwen leidt dan ook tot een hoge bebouwingsdichtheid. Het wonen in de recent gegroeide gemeenten heeft daarmee alle aantrekkelijke kanten van buiten wonen verloren, die aan de oudste en middeloude forensengemeenten werden toegekend.

Er bestaat niet alleen een ruimtelijke innovatie-diffusie-theorie, er is ook een sociale: volgens de sociale innovatie-diffusie-theorie start innovatie bij een elite-groep en verspreidt zich vervolgens van groepen met een hogere naar groepen met een lagere status. Deze theorie verklaart, dat het de rijkste mensen zijn, die het eerst "buiten" gingen wonen, dat later de hogere sociale groepen dit woongedrag overnamen, daarna de midden-groepen en ten slotte de lage-middengroepen. De allerlaagste groepen blijken niet in de omringende gemeenten te gaan wonen, tot die groep dringt deze innovatie niet door. Dit sociale spreidingsproces heeft zijn neerslag in het ruimtelijke spreidingspatroon: de oudst gegroeide forensengemeenten, niet de steden, zijn de gemeenten met de hoogste inkomens; zij hebben de meeste sociale, culturele en sport-voorzieningen; zij hebben een politieke structuur waarin de VVD overheerst, de bebouwing ruim is, de woningen vooral vrije sector woningen of premie B-woningen zijn. Deze kenmerken nemen geleidelijkaan af naarmate een gemeente later is gaan groeien, zodat de laatst gegroeide gemeenten kenmerken hebben als vrij lage inkomens, veel sociale woningbouw en premie-A-woningen, een vrij dichte bebouwing en een politieke structuur waarin de PvdA overheerst.

De grote steden en de niet-gegroeide gemeenten zijn de arme gemeenten. Dit uit zich in alle kenmerken, zowel inkomen, woningvoorraad, bebouwingsdichtheid, politieke structuur als andere.

Op basis van de resultaten van de analyse naar de samenhang tussen typen bevolkingsontwikkelingen en overige kenmerken is een typologie geconstrueerd. Hierbij zijn de volgende vijf typen onderscheiden:

1. de oudst-gegroeide gemeenten, de grote steden en de oudste forensengemeenten;
2. de midden-oud gegroeide gemeenten;
3. de jonge forensengemeenten;
4. de niet-gegroeide gemeenten;
5. de recente sterk groeiende gemeenten.

Lokaal bevolkingsbeleid blijkt geen zelfstandige beleidssector te zijn. Wel worden in vele andere beleidssectoren aspecten van bevolkingsbeleid gevonden. Bevolkingsontwikkelingen zijn zelden of nooit doel op zich, maar altijd secundair om een ander doel te realiseren (bijv. handhaven van het draagvlak van de voorzieningen). Op gemeentelijk niveau blijkt beleid met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen dus altijd indirect beleid te zijn.

Het begrip bevolkingsbeleid blijkt bij gemeenten een beladen klank te hebben. Het wordt uitsluitend gezien als een vorm van pro- of anti-natalistisch beleid. Gemeenten achten het niet tot hun competentie behoren om op dat terrein bevolkingsbeleid te voeren. Wel kunnen gemeenten vestiging en vertrek beïnvloeden evenals de leeftijdsstructuur van hun gemeente. Indirect worden daardoor de geboorte- en sterfte-aantallen beïnvloed en daarmee de totale bevolkingsgroei en omvang.

Een daadwerkelijke beleidsvoering met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen, groei en leeftijdsstructuur, vindt maar in weinig gemeenten plaats. Gemeenten, die geen beleid voeren, noemen hiervoor de volgende redenen: demografische ontwikkelingen zijn autonoom, niet te beïnvloeden; ze overkomen een gemeente o.i.v. maatschappelijke tendensen, zoals kleinere gezinnen, suburbanisatie of rururbanisatie; ze worden teweeggebracht door plannen van hogere overheden; of ze geven geen aanleiding tot beleidsvoering. Deze gemeenten ontwikkelden deze opvattingen in het verleden, toen er nog flinke groei was. Groei werd toen meestal als gunstig ervaren. Nu er geen of geringe groei is wordt dat eveneens ervaren als een autonome ontwikkeling, als een fait-accompli, maar dan als iets negatiefs. Deze opvattingen worden door gemeenten niet altijd expliciet genoemd, misschien zijn ze zich er ook niet van bewust.

Maar waar ze zich vooral niet bewust van blijken te zijn, is wat bevolkingsontwikkelingen betekenen voor beleidsvoering. Het merendeel van de gemeenten laten de ontwikkelingen over zich heen komen en hollen zo nodig achter de consequenties aan.

Als gemeenten bevolkingsbeleid voeren betreft het meestal expliciet sturend beleid. Het beleid is dan gewoonlijk beleid dat in dit onderzoek "reactief-beleid" is genoemd. Dat wil zeggen dat een gemeente pas in actie komt – een bevolkingsbeleid gaat voeren – als er bevolkingsontwikkelingen optreden of zijn opgetreden, die voor de betreffende gemeente ongewenst zijn. De redenen van die ongewenste bevolkingsontwikkelingen kunnen van verschillende aard zijn: spontane of autonome bevolkingsontwikkelingen, economische ontwikkelingen (zoals het instorten van de woningmarkt, waardoor de mobiliteit geringer wordt), maar ook een "laisser-faire" houding van gemeenten uit het verleden. De stringente plannen voor de ruimtelijke ordening en de strikte toegepaste woningbouwcontingentering zijn maatregelen van hogere overheden die eveneens een ongewenst verloop van de bevolkingsontwikkelingen tot gevolg blijken te hebben.

Ongewenste bevolkingsontwikkelingen, bijvoorbeeld te snelle suburbanisatie, hebben voor de betreffende gemeenten veel consequenties gekregen, zoals te veel allochtonen, dientengevolge sociale problemen voor het gemeenschapsleven zoals o.a. beschreven is door L. Brunt.¹ Deze groei is vaak als bedreigend voor de autochtonen ervaren. Het gemeentelijk apparaat bleek ook vaak niet bij machte gelijke tred te houden met de ontwikkelingen en de vereisten die dit met zich mee brengt.

Ongewenste bevolkingsontwikkelingen houdt nu voor de meeste gemeenten in, dat ze niet of slechts weinig mogen groeien. Vooral wanneer de toegestane groei minder is dan de natuurlijke aanwas, zien gemeenten met lede ogen hun eigen jongeren – starters, met in de toekomst waarschijnlijk kinderen – noodgedwongen vertrekken naar andere gemeenten.

Er blijken maar weinig gemeenten te zijn, die zelf, om redenen gelegen in andere beleidsterreinen, besloten hebben hun bevolkingsontwikkelingen in een bepaalde richting te sturen. De meest bekende gemeente die dat heeft gedaan is Maarssen, die, hoewel niet als groeigemeente aangewezen, toch een soortgelijke groei heeft gekend, gestimuleerd door het lokale beleid. Ook Eelde en Son hebben een beleid gevoerd waarin zij een ombuiging van de bevolkingsontwikkelingen hebben voorgestaan. Eelde zelfs twee keer, omdat het eerstgevoerde beleid onvoorziene en ongewenste neveneffecten heeft gehad. Dat het gevolgde beleid niet altijd evenwichtig is, komt waarschijnlijk omdat de gemeenten niet goed overzien, (kunnen overzien of zich realiseren), hoe de bevolkingsontwikkelingen zullen zijn als een bepaalde trend wordt gevolgd en welke implicaties dit heeft op andere deelterreinen van demografische ontwikkelingen en op andere deelpopulaties.

Daarnaast blijken gemeenten niet goed in te kunnen schatten welke consequenties groei heeft op de korte, middellange en zeker niet op de lange termijn. Laat staan wat betreft de implicaties voor andere facetten van de samenleving en het gemeentelijk beleid.

Het is opvallend dat er gemeenten zijn, die niet eens goed weten welke bevolkingsontwikkelingen recent hebben plaatsgehad, met name in de leeftijdsstructuur. Alle gemeenten weten globaal aan te geven hoe hun toekomstige bevolkingsgroei zal zijn op grond van de taakstelling in de streekplannen. De te verwachten consequenties voor de bevolkingsontwikkelingen in zijn geheel worden echter vaak gebaseerd op summier prognoses of schattingen.

Uit de gegevens van dit onderzoek blijkt dat er maar weinig samenhang bestaat tussen het type gemeente en het type beleid dat er gevoerd wordt met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen. Het zijn de oudst gegroeide gemeenten, in het bijzonder de grote steden en in mindere mate de oudste forensengemeenten, evenals de momenteel zeer sterk groeiende gemeenten, die een expliciet sturend bevolkingsbeleid voeren. De jonge forensengemeenten doen dit in mindere mate. Voor de toekomst zeggen juist de midden-oude forensengemeenten een expliciet sturend beleid te gaan voeren. Het lijkt erop, dat deze gemeenten dezelfde soort ontwikkelingen verwachten als zich momenteel in de oude steden en de oudste forensengemeenten voordoen, nl. bevolkingsterugloop en vergrijzing.

5.3. Toekomstige demografische ontwikkelingen op gemeentelijk niveau

Gemeenten blijken nogal optimistisch te zijn over de te verwachten bevolkingsgroei. Veel optimistischer dan op grond van de CBS-prognoses kan worden verondersteld. Bijna alle gemeenten hebben geantwoord, dat ze in de nabije toekomst dezelfde of zelfs grotere groei verwachten dan ze nu hebben. Deze verwachtingen lijken niet erg realistisch.

De totale bevolkingsgroei is zeer gering geworden. De natuurlijke aanwas leidt tot nul-groei en na 2000 zelfs tot negatieve groei. Het verschil in bevolkingsontwikkelingen tussen gemeenten zal daarom nog meer dan in het verleden bepaald worden door de aanwezige leeftijdsstructuur (die geboorte en sterfte beïnvloedt) en door de migratie. Groei zal steeds meer aan een zeer beperkt aantal gemeenten voorbehouden zijn. Enerzijds zijn dat gemeenten, die uit zichzelf groeien: ten gevolge van hun eigen beleid, de specifieke leeftijdsstructuur, de karakteristieke ligging, de voorzieningen e.d.; anderzijds zijn dat de gemeenten, die door het ruimtelijke ordeningsbeleid van hogere overheden worden aangewezen om in de toekomst de bevolkingsgroei in een regio op te vangen.

Daarnaast zijn er nog andere factoren, die een rol spelen bij de toekomstige differentiële gemeentelijke bevolkingsgroei. De mobiliteit, die sinds het eind der jaren 70 sterk is afgenomen, wordt vooral bepaald door economische ontwikkelingen zoals economische recessie en de situatie op de woningmarkt. Als deze factoren aantrekken, zal ook de verhuisgeneigdheid en dus de mobiliteit groter worden en zullen een groot aantal gemeenten daarvan gevolgen ondervinden voor hun bevolkingsverloop. Op de vraag hoe die migratiepatronen er dan zullen uitzien en welke consequenties dat voor de onderscheiden typen gemeenten zullen hebben is niet zo eenvoudig antwoord te geven; dit vergt nog veel onderzoek.

Als de tendens tot re-urbanisatie zich voortzet, zullen de steden hun inwonertal in lichte mate zien stijgen. Twee processen doen zich hierbij voor: gentrification en verdichting. Gentrification is het weer in het centrum van steden gaan wonen van meer welvarende bevolkingsgroepen, meestal zonder kinderen. Dit zijn zowel mensen van middelbare of oudere leeftijden, waarvan de kinderen het huis uit zijn, als jongeren, meestal tweeverdieners, de zgn. yuppies. Verdichting is het volbouwen van nog onbebouwde ruimten in de stad, of van gebieden waar woningen de plaats innemen van bestaande verouderde gebouwen, zoals fabrieken of scholen. Meestal betreft dit de bouw van goedkope woningen. Daarnaast zullen die gemeenten (blijven) groeien die de overloop uit de steden mochten opvangen, de randgemeenten en de aangewezen groeigemeenten.

De groei van de Nederlandse bevolking zal in de toekomst dus gericht zijn op slechts enkele gemeenten. Het merendeel der gemeenten zal nagenoeg geen bevolkingsaanwas meer kennen. Naarmate de totale groei geringer wordt, of soms negatief, zullen deze gemeenten sterker geconfronteerd worden met geen groei en zelfs met terugloop van het inwonertal.

De geringer wordende bevolkingsgroei heeft ontgroening en vergrijzing tot gevolg. Hoewel nagenoeg alle gemeenten deze ontwikkelingen noemen bij hun toekomstverwachtingen, zullen deze ontwikkelingen in lang niet alle gemeenten binnenkort al aan de orde zijn. Wel zal na 2010 de vergrijzing enorme proporties gaan aannemen.

Daarnaast zal zich in vele gemeenten de kwestie van de tweede generatie aandienen. Dit zal vooral spelen in de kortstondig gegroeide gemeenten, de laat gegroeide gemeenten.

De centrale steden en oude forensengemeenten hebben langdurige perioden van groei gekend. Hun tweede generatie is niet te herkennen in enkele leeftijdsgroepen; deze generaties lopen door elkaar en zijn wellicht al met een derde generatie vermengd. Of een groot, dan wel klein deel van de tweede generatie in hun gemeente is blijven wonen of na een tijdelijke afwezigheid weer terug is

gekomen, is niet duidelijk. In ieder geval zijn die gemeenten blijven groeien: voor vestiging zijn nog geruime tijd mogelijkheden geweest.

In de recent gegroeide gemeenten is de eerste generatie, de vestigers, in een zeer korte periode gekomen. Hun kinderen, de tweede generatie, zijn allen van dezelfde leeftijd. Zij zullen ongeveer tegelijkertijd het huis uit gaan. Het ziet er niet naar uit, dat de betreffende gemeenten in staat zullen zijn deze tweede generatie op te vangen. Immers, er komen nagenoeg nog geen huizen vrij van de eerste generatie en nieuwbouw zal slechts in zeer beperkte mate mogelijk zijn, alleen in de aangewezen groeigemeenten. Het verlies van de tweede generatie zal enorme consequenties voor de betreffende gemeenten hebben. Het zal betekenen, dat de gemeenten in een zeer korte tijd een vrij sterke inwonerdaling tegemoet kunnen zien door vertrek van de tweede generatie. Voor de iets langere termijn betekent dit, dat de generatie die kinderen krijgt, de jonge gezinnen, zal ontbreken, met alle gevolgen vandien zoals voor de scholen. Het zijn dan juist deze gemeenten waar de vergrijzing het sterkst zal zijn.

Het is niet zo, dat deze geschetste ontwikkelingen zich pas ver na 2000 zullen voordoen; dit zal al veel eerder het geval zijn. Immers, de suburbanisatie was het sterkst in de jaren 1960-1980 en in een aantal gemeenten pas tussen 1970-1980. Kinderen gaan op ca. 20-jarige leeftijd het huis uit, dus vóór 2000 zal dit probleem zich aandienen. De zeer extreem gegroeide gemeenten, zoals Lelystad, Almere, Zoetermeer en Nieuwegein zullen in veel heviger mate met dit probleem geconfronteerd worden vanaf het moment dat ze volgebouwd zijn, in de volgende eeuw. Wat de overige gemeenten betreft, is het goed denkbaar dat naarmate gemeenten verder wegliggen van de centrale stad, zij eerder en in hogere mate met dit probleem worden geconfronteerd. Deze gemeenten immers hebben de kortste groeiperiode gehad en beschikken over weinig voorzieningen en woningen in de toekomst. Het lijkt er dus op, dat de ligging in de regio, die in het verleden nauw samenhang met de periode en de duur van de sterke bevolkingsgroei, in de toekomst evenzeer de bevolkingsontwikkelingen in de betreffende gemeenten zal beïnvloeden.

5.4. Mogelijkheden en beperkingen voor lokaal beleid ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen

Wanneer gemeenten aangeven geen, of slechts in beperkte mate, een beleid te kunnen voeren met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen, wordt als belangrijkste redenen genoemd de beperkingen opgelegd door de hogere overheden en de woningbouwcontingentering. Toch zijn er ook gemeenten, die wel een bevolkingsbeleid voeren of gevoerd hebben, zo is uit dit onderzoek gebleken. Dat

betekent de facto dat er wel mogelijkheden zijn. De mogelijkheden worden vooral gevonden in de wijziging van de omvang en samenstelling van de bestaande woningvoorraad (hierover zijn vele studies verschenen, o.a. over appartementsrecht),² woningtoewijzing en vestigingscriteria.³ Werkgelegenheid, het voorzieningenniveau en leefbaarheid worden ook wel, maar minder vaak als mogelijkheid genoemd. Gemeenten kunnen in deze beleidssectoren zodanige maatregelen nemen, dat het benodigde voorzieningenniveau en de benodigde woningen t.g.v. bevolkingsontwikkelingen worden gerealiseerd (volgend beleid). Ook zijn hierin mogelijkheden bepaalde beoogde bevolkingsontwikkelingen te realiseren (sturend beleid). Daarbij is het eigenlijk niet relevant of bevolkingsbeleid een aparte beleidssector is, dan wel is opgenomen in andere beleidssectoren. Het is in wezen ook niet relevant of de beoogde en nagestreefde bevolkingsontwikkelingen doel op zich zijn, dan wel secundair doel ten behoeve van andere zaken. Voorwaarde voor beleidsvoering is, dat gemeenten voldoende inzicht hebben in hun eigen demografische ontwikkelingen en hun beleidsscenario's daarop baseren. In dergelijke scenario's kunnen gemeenten aangeven, welke consequenties toekomstige demografische ontwikkelingen (bevolkingsgroei en leeftijdsamenstelling) zullen hebben voor de te plannen aantallen en soorten woningen en voorzieningen. Zo kunnen de gevolgen voor andere beleidsterreinen worden ingeschat. Eveneens kan, uitgaande van de gegeven situatie van voorzieningen, worden aangegeven, welk bevolkingsbeleid gevoerd zou moeten worden om de betreffende voorzieningen optimaal te blijven benutten en het draagvlak te plannen. Op deze wijze kan een gemeente in haar beleidsscenario's overzichtelijk krijgen, in welke situaties ze bepaalde voorzieningen zal moeten afstoten of aantrekken en wanneer ze de toestroom van bepaalde bevolkings- (leeftijds-)groepen zal moeten beïnvloeden.

Uit het onderzoek is gebleken, dat de kennis van gemeenten over hun demografische ontwikkelingen vooral de periode van het recente verleden en de zeer nabije toekomst betreft. Het geconstateerde gemeentelijke bevolkingsbeleid is meestal korte termijn beleid. Demografische ontwikkelingen echter werken over een zeer lange periode door. Kennis van de eigen lange termijn demografische ontwikkelingen is te beschouwen als een *conditio sine qua non* voor gemeentelijk beleid. Verkeerde prognoses of foutief ingeschatte ontwikkelingen kunnen leiden tot mis-investeringen. Deze investeringen kunnen als molenstenen op de gemeentelijke begrotingen liggen. De eerste ervaringen in dezen van gemeenten met de lasten van grondaankoop en woningbouw, gebaseerd op te optimistische visies over groei, zijn er al. Andere gemeenten hebben de consequenties van in korte tijd veel nieuwbouw niet goed overdacht. Symptomen ervan zijn o.a. de door de gemeente als onverwacht ervaren piek in de vraag naar peuter- en kleutervoorzieningen. Deze zijn het gevolg van de eenzijdige leeftijdsopbouw in de nieuwbouw. Naar alle waarschijnlijkheid zijn deze voorzieningen over 15 jaar groten-

deels overbodig. Dergelijke golfbewegingen in de leeftijdsopbouw zullen in veel gemeenten in de toekomst een grote rol spelen op vele beleidsterreinen.

Nog steeds stellen veel gemeenten in dit onderzoek, dat de gewenste toekomstige bevolkingsontwikkeling overeenkomt met de verwachte, nl. dezelfde of meer groei dan nu. Dit stemt niet overeen met de realiteit. Dit optimisme over de groei dient dan ook met de nodige voorzichtigheid betracht te worden. Immers, de geringe totale Nederlandse bevolkingsgroei kan slechts over enkele gemeenten verdeeld worden. In dit kader zijn er gemeenten die voorzichtig aangeven, dat het huidige stadsvernieuwings- en verdichtingsbeleid in steden wel eens nadelige gevolgen kan hebben voor hun gemeenten, in het bijzonder ten aanzien van de toekomstige leeftijdsopbouw. De genoemde golfbeweging in de leeftijdsopbouw speelt in steden wel op wijkniveau, maar minder in het totaal van de gemeenten. De hernieuwde aantrekkingskracht van steden zal de leeftijdsopbouw daar meer in evenwicht brengen. De (rand-)gemeenten zouden er daarom goed aan doen in groter verband (in streek- of gewestverband) tezamen met de centrale stad oplossingen te zoeken voor een evenwichtiger leeftijdsopbouw voor de lange termijn, in de betrokken gemeenten.

Er vanuit gaande dat beleid ontwikkeld wordt ten behoeve van de mensen in een gemeente, lijkt het in tegenspraak te zijn, dat bevolkingsontwikkelingen in gemeentelijk beleid een ondergeschikte rol zijn toebedeeld. Bevolkingsontwikkelingen zouden juist de basis moeten vormen voor de vele andere gemeentelijke beleidssectoren en zeker voor de lange termijn plannen.

Noten

1. Brunt, L., *Stedeling op het platteland*. Een antropologisch onderzoek naar de verhoudingen tussen autochtonen en nieuwkomers in Stroomkerken, Meppel, 1977, 2de dr.
2. Weesep, J. van, *Condominium*. A new housing sector in The Netherlands, Utrecht, 1976.
3. Bovy, C., *Huisvesting in Nederland*. Nederlandse Gezinsraad, 's Gravenhage, 1987.

Literatuurlijst

- Albinski, M., *Survey research*, Aula 345, Spectrum, Utrecht, 1967.
- Albinsky, M., *Onderzoekstypen in de Sociologie*, Van Gorcum, Assen, 1981.
- Assen, J.G.M., *De demografische ontwikkeling van de bejaardenbevolking tot het jaar 2000. Een regionale vooruitberekening met het oog op de benodigde voorzieningen*, N.P.D.O.-onderzoek 9, Voorburg, 1981.
- Auerbach, F., *Das Gesetz der Bevölkerungskonzentration*. In: *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 1913.
- Berg, L. van den, e.a., *Urban Europe: A study of growth and decline*, Oxford enz., 1982.
- Berry, B.J.L., *The human consequences of urbanization*, Ayslebury, 1973.
- Bloemberg, J.T.M. en J.B. van Zeijl (red.), *De toekomst van groeikernen*, R.P.D., 's-Gravenhage, 1986.
- Borchert, J.G., G.J.J. Egberts en M. de Smidt, *Ruimtelijk beleid in Nederland. Sociaal-geografische beschouwingen over regionale ontwikkeling en ruimtelijke ordening*. In de reeks: *De wereld in stukken*, Haarlem, 1981, 4de druk.
- Bours, A. en G.G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen, 1970.
- Bovy, C., *Huisvesting in Nederland*, Nederlandse Gezinsraad, 's-Gravenhage, 1987.
- Broers, J.M.M. en F.C.H. Kastelijn, Gemeentelijk volkshuisvestingsbeleid: een kwestie van kiezen en verdelen. In: *De Europese gemeente*, jrg. 18, (1983), nr. 2, pp. 43-49.
- Brunt, L., *Stedeling op het platteland*. Een antropologisch onderzoek naar de verhoudingen tussen autochtonen en nieuwkomers in Stroomkerken, Meppel, 1977, 2de druk.
- Buursink, J., *Stad en ruimte. Inleiding in de stadsgeografie*, Assen, 1980.
- C.B.S., *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1980*, 's-Gravenhage, Centraal bureau voor de statistiek, 1980.
- C.B.S., *De groei van de Nederlandse gemeenten 1980 - 1985*. In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987, 4, pp. 8 en 9.
- C.B.S., *Prognose van de bevolking van Nederland na 1980*, 's-Gravenhage, 1981.
- C.B.S., *Bevolkingsprognose 1986*. In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 1987, nr. 1, p. 58 en nr. 2, p. 7.
- Cellula, R.J., *A survey of the literature on the immigration-impact of state and local Government policies*. In: *Public finance*, vol. 34, 1979, nr. 1, pp. 69-84.

- Christaller, W, *Die zentrale Orte in Suddeutschland Eine okonomisch-geografische untersuchung uber die Gesetzmassigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit stadtischen Funktionen*, Jena 1913.
- Clark, G, *Innovation: diffusion: contemporary geographical approaches*, Norwich, 1984.
- Denters, S.A.H., *Volkshuisvestigingsbeleid en bestuurlijke organisatie van gemeenten*, T.H. Twente, 1981.
- Derksen, W, e.a. (red.), *Lokaal bestuur in Nederland; de pluriforme werkelijkheid binnen een wettelijk kader*, Leiden, 1983.
- Deurloo, M.C. en G.A. Hoekveld, De bevolkingsgroei van de steden. In Deurloo, M C, F.M Dieleman, G.A. Hoekveld e.a., *Zicht op de Nederlandse stad* Sociaal-geografische bijdragen over de bevolkingsgroei, stadsgewestvorming en economische ontwikkeling. De wereld in stukken, Haarlem, 1981, pp 46-67
- Deurloo, M C en G A Hoekveld, Statistisch onderzoek van de groei In: Deurloo, M C, F.M Dieleman, G A Hoekveld e a, *Zicht op de Nederlandse stad* Sociaal-geografische bijdragen over de bevolkingsgroei, stadsgewestvorming en economische ontwikkeling. De wereld in stukken, Haarlem, 1981, pp 68-95
- Engelen, Th L M, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit de vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg, 1850-1960*, Nijmegen, 1987 (proefschrift)
- Engelsdorp Gastelaars, R E van, W J M. Ostendorf en S. de Vos, *Typologieen van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad*. Monografieën volkstelling 1971, deel 15B, 's-Gravenhage, 1980
- Erf, R van der, H Gordijn en K Prins, Gemeentegrenswijzigingen en demografische statistieken. In: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, januari 1983, pp 20-25.
- Finkle, J en A McIntish, Political perceptions of population stabilization and decline. In: *Bltcy Studies Journal*, 6, 1977, pp 155-167.
- Freymann, M., What is population policy? In: Glassheim, E. e.a. (eds.), *Key issues in population policy I*, Washington, 1976, pp. 361-375.
- Gifi, A, *HOMALS User's Guide*, Department of Data Theory, Rijksuniversiteit Leiden, 1981.
- Glasbergen, P. en J.B.D. Simonis, *Ruimtelyk beleid in de verzorgingsstaat* Onderzoek naar en beschouwingen over de (on)mogelijkheid van een nationaal ruimtelyk beleid in Nederland, Amsterdam, 1979
- Glaser, B.G en A L Strauss, *The Discovery of Grounded Theory*, Aldine, Chicago, 1967 Nederlandse vertaling De Ontwikkeling van Gefundeerde Theorie, Samson, Alphen aan de Rijn, 1976
- Groot, A D de, *Methodologie*, 's-Gravenhage, 1961.

- Guffens, Th.M.G., *Gemeenten in het spanningsveld van een stad*, Nijmegen, 1968 (dissertatie).
- Guffens, Th.M.G., *Maatschappij onder de microscoop*, Assen, 1971.
- Guffens, Th.M.G. en J.J. Latten, *Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei*. Monografieën volkstelling 1971, deel 15A, 's-Gravenhage, 1979.
- Guffens, Th.M.G. en J.J. Latten, Bevolkingsontwikkeling van de Nederlandse gemeenten (1880-1979). In: *De Europese Gemeente*, 17 (1982), nr. 8, pp. 35-41.
- Hägerstrand, T., *Innovation diffusion as a spatial process*, Chicago, 1953.
- Heeren, H.J., Bevolkingsgroei in de IJsselmeerpolders. In: Heimeijer, W.F., H.J. Heeren e.a. (red.), *Vijftig jaar actief achter de afsluitdijk*. Jubileumnummer ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. Amsterdam, 1986, pp. 37-50.
- Heeren, H.J., Vraagstukken van bevolkingsbeleid in Nederland. In: *Bevolkingsbeleid in Nederland en België*. Inleidingen gezamenlijke studiedag Nederlandse en Vlaamse Verenigingen voor Demografie, 1984.
- Heide, H. ter, *Implications of current demographic trends for population redistribution policies*, 's-Gravenhage, R.P.D., 1979.
- Heide, H. ter, en F.J. Willekens (eds.), *Demographic research and spatial policy: the Dutch experience*, London, 1984.
- Henley, M.S., *Local decision makers, Awareness of population factors in the growth and development of this countries*. Report of a survey pretest, Chapel Hill, Carolina Population Center, 1975.
- Hoekveld, G.A. en M.C. Deurloo, De Nederlandse samenleving in beweging. In: Deurloo, M.C. e.a., *Zicht op de Nederlandse stad*. Sociaal-geografische bijdragen over de bevolkingsgroei, stadsgewestvorming en economische ontwikkeling. De wereld in stukken, Haarlem, 1981, pp. 19-45.
- Hof, G.T.A., Toelichting bij de fysisch-geografische landschappenkaart van Nederland, schaal 1: 600.000. In: *Geografisch Tijdschrift*, 1983, 4, pp. 263-268.
- Hofstee, E.E., *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden*, Fibulae van Dishoeck, Haarlem, 1981.
- Hofstee, E.W., De groei van de Nederlandse bevolking. In: Hollander, A.N.J. den, E.W. Hofstee e.a. (red.), *Drift en koers, een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen, 1962, pp. 13-84.
- Hoogerwerf, A., Inhoud en typen van beleid. In: Hoogerwerf, A. (red.), *Overheidsbeleid*, Alphen aan den Rijn, 1978, pp. 19-40.
- Jefferson, M., The law of the primate city. In: *Geographical Review*, 1939.

- Johnston, R.J., *Spatial structures in introducing the study of spatial systems in human geography*, London, 1973.
- Kaa, D. van de, en K. van der Windt, *Minder mensen, meer welzijn?*, Utrecht, 1979.
- Katholieke Universiteit Nijmegen, *Zwaartepunten Sociologisch Onderzoek*, Sociologisch Instituut, K.U. Nijmegen, 1982.
- Klaassen, L.H., W.T.M. Mollen en J.H.P. Paelinck (red.),
 1. *Dynamics of urban development*, N.E.I., 1979;
 2. *De dynamiek van de stedelijke ontwikkeling in Nederland*, N.E.I., 1979.
- Knaap, G.A. van der, *A spatial analysis of the evolution of an urban system: the case of the Netherlands*, Utrecht, 1970 (proefschrift).
- Kok, J.B., *Sleutelen aan de stedelijke bevolkingssamenstelling*. Planologisch en Demografisch Instituut, U.v.A. Amsterdam, 1982.
- Kok, J.B. en F. van Wijk, *Haalbaarheid compacte stad*. Planologisch en Demografisch Instituut, U.v.A., Amsterdam, 1986.
- Lammers, J., V. Peters en Th. Van der Weegen, *Homogeniteitsanalyse*. Paper van de vakgroep sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, afdeling R.T.A., Nijmegen, 1986.
- Latten, J.J., *Gemeentelijke bevolkingsontwikkeling in fasen*. Een typologie en haar toepassing, Nijmegen, 1986 (proefschrift).
- Latten, J.J., Enkele kanttekeningen betreffende de invloed van migratie op het ontstaan van de proletarische tussenfase. In: *Bevolking en gezin*, 1981, (3), pp. 353-366.
- Latten, J.J., Urbanisatietypologie en bevolkingsontwikkeling. In: Smidt, M. de (red.), *Regionale Statistiek: organisatie en onderzoek*. Bijdragen voor drs. J. Schmitz bij zijn afscheid van het CBS, Nederlandse Geografische Studies, nr. 11, KNAG, Utrecht, 1986.
- Leeuw, F.L., *Overheid en bevolkingsgroei, een evaluatie van beleidstheorieën*, Leiden, 1984 (dissertatie).
- Lesthaege, R., *De ergodiciteit van de leeftijdsstructuur en de demografische transitie*, R.U. Gent, 1970 (dissertatie).
- Masotti, L.H. en J.K. Hadden, *The urbanization of suburbs*, Beverly Hills, 1973.
- Meerling, *Methoden en technieken van psychologisch onderzoek. Deel twee, Data-analyse en psychometrie*, Leiden, 1981.
- Ministerie van Volksgezondheid en Ruimtelijke Ordening, Oriënteringsnota ruimtelijke ordening. Eerste deel van de derde nota over de ruimtelijke ordening, 's-Gravenhage, 1974. Voorts: Deelnota's, Structuurschetsen en Structuurschema's.
- Nas, P.J.M., *Stedenverdelingen, nationale ontwikkeling en afhankelijkheid*. Een komparatief-kwantitatieve benadering, Leiden, 1976 (dissertatie).

- Notestein, F.W., Population, the long view. In: Schulz, Th.W. (ed.), *Food for the World*, Chicago, 1945, pp. 36-57.
- Poppel, F.W.A. van, Veranderende demografische verhoudingen op gemeentelijk niveau. In: *Demografie*, bulletin van het N.I.D.I., nr. 40, sept. 1980.
- Pred, A., Major job-providing organizations and systems of cities. A.A.G. Resource paper 27, Washington D.C., 1974.
- Pred, A., *City systems in advanced economies*, London 1977.
- Rodgers, E.M., *Diffusion of innovations*, New York, London, 1983, 3rd ed.
- Rossem, C. van, De Randstad, overig Nederland en de periferie. In: *ROM-magazine*, 1986, nr. 10, pp. 3-6.
- Rijksdienst voor het Nationale Plan, *Het Westen en Overig Nederland*, 's-Gravenhage, 1986.
- Simmons, J.W., The organization of the urban system. In: Bourne, L.S. en J.W. Simmons (eds.), *Systems of cities; readings on structure, growth and policy*, New York, pp. 61-70.
- Simmons, O. en L. Saunders, *The present and prospective state of policy approaches to fertility*, Paper, the East-West Population Institute, Hawaii, 1975.
- Splunder, L.A. van, *Hoofdlijnen van ruimtelijke ordening en volkshuisvesting*, Deventer, 1976, 5de druk.
- Stand van zaken p.k.b.'s per 1 februari 1987. In: *ROM-bulletin*, april 1987, nr. 4, pp. 109 en 110.
- Steigenga, W., De verstedelijking van Nederland. In: Bours, A. en J.G. Lambooy (red.), *Stad en Stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen, 1970, pp. 7-28.
- Tabors, R.D., Framework for the analysis of state and local population policy. In: Bergman, E. et.al. (eds.), *Population policymaking in the American States*, Lexington etc., Heath, 1974, pp. 43-54.
- Terpstra, P.R.A., *Gemeentelijk werkgelegenheidsbeleid*, Groningen, 1986 (proefschrift).
- Thompson, W.S., Population. In: *American Journal of Sociology*, 34 (mei 1929), pp. 959-975.
- Thompson, W.S., *Plenty of People*, Lancaster, 1944.
- Toonen, Th.R.J., Gemeenten en hogere overheden. In: Derksen, W., A.F.A. Korsten en Th.H.M. de Beer (red.), *Lokaal bestuur in Nederland*, Alphen aan den Rijn, Brussel, 1985, pp. 350-364.
- Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, 's-Gravenhage, 1966.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *De regio gelokaliseerd*, Blauwe reeks, nr. 71, 's-Gravenhage, 1984.
- Voorden, F.W. van, *Schakels in stedenbouw*, Zutphen, 1983.
- Weesep, J. van, *Condominium. A new housing sector in The Netherlands*, Utrecht, 1976 (proefschrift).

- Wester, F.P.J., *De gefundeerde theorie-benadering*. Een strategie van kwalitatief onderzoek, Nijmegen, 1984 (dissertatie).
- Wet op de ruimtelijke ordening en woningwet*, 1962. De laatste herziening is van 1986.
- Whisler, M.W., Population policy implementation: local growth management strategies. In: Kraft e.a. (eds.), *Population Policy Analysis*, Lexington Heath, 1978, pp. 181-194.
- Willekens, F.J. en H. ter Heide, Demographic research and spatial policy: a process report. In: *International population conference*, Florence, I.U.S.S.P.-congres, 1985.
- Zipf, G., *National unity and disunity. The nation as a bio-social organism*, Bloomington, 1941.

Bijlage 1

De geselecteerde gemeenten, naar ligging in de regio

1. Regio Groningen

gemeentecode¹	gemeentenaam
14	Groningen
eerste ring	
17	Haren
18	Hoogezand-Sappemeer
40	Slochteren
9	Ten Boer
5	Bedum
1	Adorp
2	Aduard
22	Leek
125	Roden
124	Peize
113	Eelde
tweede ring	
136	Zuidlaren
56	Zuidhorn
12	Ezinge
53	Winsum
derde ring	
133	Vries
105	Anloo
106	Assen
120	Norg

2. Regio Utrecht

344	Utrecht
eerste ring	
310	De Bilt
334	Maartensdijk
333	Maarssen
347	Vleuten-De Meern
356	Nieuwegein
321	Houten
312	Bunnik
355	Zeist
tweede ring	
315	Doom
316	Driebergen-Rijsenburg
402	Hilversum
330	Loosdrecht
311	Breukelen
324	Kockengen
318	Harmelen

---

1 Gemeente-code volgens de CBS-code per 1 1 1982

353	IJsselstein
342	Soest
308	Baarn
327	Leusden
307	Amersfoort
332	Maarn
351	Woudenberg
329	Loenen

derde ring

314	Cothen
620	Vianen
522	Hagestein
216	Culemborg

3. Regio Eindhoven

772	Eindhoven

eerste ring

781	Geldrop
820	Nuenen c.a.
848	Son en Breugel
753	Best
823	Oirschot
861	Veldhoven
866	Waalre

tweede ring

814	Mierlo
794	Helmond
739	Aarle-Ruxtel
807	Leshout
862	Vessem c.a.
793	Heeze
806	Lierpde
837	Riethoven
770	Eersel
846	Sint-Oedenrode
858	Valkenswaard

derde ring

746	Beek en Donk
775	Erp
860	Veghel
757	Boxtel

4. Gemeenten met unieke bevolkingsontwikkelingen

362	Amstelveen
277	Rozendaal
612	Spijkensse
637	Zoetermeer

5 Gemeenten in nieuw ontgonnen land

463
171
996
303
995

Wieringermeer
Noord-oostpolder (N O P)
Zuidelijke IJsselmeerpolders (Z IJ P)
Dronten
Lelystad

6. Gemeenten uit het vooronderzoek

758
760
777
779
784
799
817
830
831
832
838
840
841
853
854
878

Breda
Chaaam
Etten-Leur
Geertruidenberg
Gilze en Rijen
Hoeven
Nieuw-Ginneken
Oudenbosch
Oud en Nieuw Gastel
Prinsenbeek
Roosendaal en Nispen
Rucphen
Rijsbergen
Terheijden
Teteringen
Zevenbergen

Bijlage 2

Enkele opmerkingen betreffende de methode ter correctie van gemeentegrenswijzigingen

Van der Erf heeft enkele kritiekpunten geuit op de door Van der Weegen ontwikkelde methode ter verdiscontering van gemeentegrenscorrecties.

De beperkingen zijn volgens hem het gevolg van impliciete veronderstellingen, te weten:

1. Homogeniteit

De intensiteit van alle demografische verschijnselen wordt in alle delen van de gemeente gelijk verondersteld. Bv. als 20 % van de bevolking van de ene gemeente overgaat naar een andere, wordt verondersteld dat dit deel van de bevolking dezelfde geboorte, sterfte, vestiging en vertrek (en dus ook leeftijdsopbouw) heeft als de rest van de gemeente.

2. Gelijkmatige ontwikkeling

Hierbij wordt verondersteld dat de verhouding tussen de verschillende andere delen van de gemeente altijd gelijk is geweest aan de verhouding op het moment van de grenswijziging.

Deze veronderstelling is vooral twijfelachtig indien een sterke groei van het inwonertal is opgetreden. Wanneer dit geconcentreerd in één wijk voorkomt en juist deze wijk bij grensherziening betrokken is levert dat slechte resultaten op.

Wanneer zo'n grenswijziging aan het eind van de tijdreeks heeft plaatsgevonden wordt dit tot aan het begin van de periode positief doorberekend. (Als voorbeeld wordt genoemd Ipendam-Purmerend.)

3. Migratieveronderstellingen

Migratie wordt in het verleden te hoog geschat. Zowel vestiging als vertrek.

Immers, een deel van de migratie vond plaats tussen de geannexeerde gemeenten of tussen delen ervan. Na het standaardiseren van de gemeentelijke regionale indeling moet deze vestiging en vertrek als binnengemeentelijke verhuizingen worden gezien en dus niet worden meegeteld. Ze worden wel geteld als vestiging en vertrek. Beide zijn dus te hoog geschat. Hoe verder terug in de tijd des te groter zal de afwijking zijn.

Correcties uitvoeren met betrekking tot gemeentegrenswijzigingen is een complex probleem. Bovendien is het nagenoeg ondoenlijk om m.b.t. de punten 1 en 2 voor alle voorkomende gevallen aangepaste alternatieven in te voeren, extra peildata in te voeren, extra correcties toe te passen etc.

De gestelde alternatieven lijken wel mogelijk wanneer het om een of enkele gemeenten gaat. Maar men kan zich afvragen of dergelijke verbeteringen opwegen tegen de tijdsinvesteringen die ze vragen, wanneer men op grote schaal of voor het gehele land zo'n correctie wil uitvoeren.

Ten aanzien van het eerste punt: homogeniteit, achten we het probleem van de foutieve schattingen vermoedelijk gering. Het zal niet opwegen tegen het gemak en de mogelijkheden om op nationale schaal voor alle gemeenten deze berekeningen door te voeren.

Voor het tweede punt: gelijkmatige ontwikkeling, is bij alle 80 gemeenten in dit onderzoek gecontroleerd of zich een soortgelijke situatie als Purmerend-IJpendam heeft voorgedaan voor de periode vanaf 1960. De periode vóór 1960 is niet onderzocht omdat verondersteld is dat voordien nog minder vaak een hoog percentage inwoners overging. Gemeentegrenscorrecties zullen voordien vaker uitsluitend uit overgegaan land of uit annexaties bestaan hebben.

Bij de geselecteerde gemeenten komt een situatie waarbij een hoog percentage van de inwoners overgaat naar een andere gemeente slechts 4 x voor sinds 1960.

Deze zijn:

- per 1-1-1960: Woudenberg: overgegangene inwoners: 737 = 15 %; naar Scherpenzeel;
- per 1-1-1968: Mierlo: overgegangene inwoners: 5454 = 49 %; naar Helmond;
- per 1-1-1972: Geldrop: overgegangene inwoners: 4212 = 15 %; naar Eindhoven;
- per 1-1-1972: Son en Breugel: overgegangene inwoners: 1248 = 9 %; naar Eindhoven.

Voor deze gemeenten zijn de curven met en zonder gemeentegrenscorrecties vergeleken.

Ofschoon er een groot percentage van de bevolking betrokken was bij gemeentegrenscorrecties bleken bij deze gemeenten geen onjuiste uitkomsten te resulteren uit de correctiemethode, zoals bij IJpendam-Purmerend.

Is het voorbeeld van IJpendam-Purmerend uniek? Om deze vraag te beantwoorden zou men alle gemeenten moeten controleren. Dit wordt achterwege gelaten, omdat dit kritiekpunt op de correctie-methode voor de in ons onderzoek betrokken gemeenten vervalt. Het zal wel vaker voorkomen, maar het lijkt geen algemeen verschijnsel te zijn.

Wat het derde punt: migratie-veronderstellingen betreft, is de door Van der Erf voorgestelde oplossing: het gebruik van migratie-saldi wel voor de hand liggend en juist, maar in ons onderzoek niet bruikbaar. Bij de analyse van groei-curven is het voor ons juist belangrijk om de afzonderlijke ontwikkeling van vestiging en vertrek te bestuderen, met name om processen te zien als: vermindering van de vestiging; bij blijvende vestiging reeds het inzetten van vertrek (van bijvoorbeeld de zgn. tweede generatie: de kinderen van de eerste vestigers). Andere mogelijke oplossingen geven zodanig ruwe correctie-factoren, dat het de vraag is of er middels een grove correctie niet meer fouten ingevoerd worden dan zonder correctie, waarbij men zich er wel van bewust is, dat voor het (verre) verleden systematisch te hoog geschatte waarden voor vestiging en vertrek verkregen worden. Bovendien is niet duidelijk, welke gevolgen annexatie zelf

heeft op migratie. Het is niet ondenkbaar, dat men nu minder verhuist, omdat men na annexatie in de nieuwe gemeente terechtgekomen is, maar het zou ook kunnen zijn, dat men nu meer wegtrekt, om aan de nieuwe gemeente te ontkomen.

Door het CBS is een methode ontwikkeld om de afgenomen migratie en toegenomen binnenverhuizingen voor de regio Zuid-Limburg voor de 2 jaren voorafgaand aan de grote gemeentelijke herindeling van 1 januari 1982 te reconstrueren. De methode is erg gecompliceerd en vereist zoveel voorwaarden waaraan moet worden voldaan, dat het vooralsnog onduidelijk en onzeker is of deze methode met dergelijke parameters ook voor andere jaren bij dezelfde gemeenten in Zuid-Limburg bruikbaar is. Nog onduidelijker is het of deze methode - eventueel met correcties - op andere regio's (en voor andere jaren) kan worden toegepast.

Bijlage 3

Bronnen en bewerkingen van statistische data

1. Bevolkingsomvang, demografische groeifactoren
2. Leeftijdsstructuur
3. Inkomen
4. Landschap
5. Bodemgebruik
6. Woningbestand
7. Voorzieningen
8. Politieke Structuur
9. Ligging in de regio, zie bijlage 1

Bijlage 3.1. Bevolkingsomvang, demografische groeifactoren

1. Bevolkingsomvang 1880-1982

Bron: Gemeentelijke demografische documentatie
van 1880-1950 5-jaarlijkse gegevens
van 1950-1982 jaarlijkse gegevens.

Bewerking: - 5-jaarlijkse gegevens interpoleren;
- correcties voor grenswijzigingen volgens de methode Guffens-Latten-Van der Weegen;
- weergave in curven: volgens een SAS-curve-fittingprogramma: smoothing.

2. Demografische groeifactoren 1880-1982

Bron en bewerking: idem als bevolkingsomvang.

Bijlage 3.2. De leeftijdsstructuur

Bron: CBS-Bevolkingstatistieken – Magneetband –
Bevolking naar leeftijd en geslacht op 1 januari 1982 per gemeente.

Klassificatie: zie hoofdstuk 3.

Resultaten:

Tabel 2.1. Gemeenten naar klassen van leeftijdsstructuur

Tabel 2.2. Gemeenten naar klassen van afwijkingsintensiteit van de leeftijdsstructuur.

Weergave leeftijdsdiagrammen met behulp van Fortran-Display.

Tabel 2.1. De gemeenten naar klassen van leeftijdsstructuur

klasse* Gemeenten

Regio Groningen

klasse	gemeenten
I	Groningen, Assen, Zuidlaren, Norg, Anloo
II	Haren, Eelde
III	Roden, Peize, Vries
IV	Hoogezand-Sappemeer, Zuidhorn, Leek
V	Adorp, Winsum, Ten Boer, Aduard, Ezinge, Slochteren, Bedum
VI	--

Regio Utrecht

klasse	gemeenten
I	Utrecht, Zeist, Hilversum, Amersfoort
II	Baarn, De Bilt, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Vleuten-de Meern, Loosdrecht
III	Soest, Maartensdijk, Bunnik, Breukelen, Maarn, Woudenberg
IV	Harmelen, Leusden, Loenen, Cothen, Hagestein
V	Nieuwegein, Maarssen, Vianen, Culemborg
VI	Houten, Kockengen, IJsselstein

Regio Eindhoven

klasse	gemeenten
I	Erp
II	Eindhoven, Helmond
III	Eersel, Heeze, Oirschot, Riethoven, Son en Breugel, Valkenswaard, Waalre, Vessem
IV	Aarle-Rixtel, Boxtel, Best, Lieshout, Mierlo, Nuenen, Sint-Oedenrode, Geldrop
V	Beek en Donk
VI	Veghel, Veldhoven

Unieke gemeenten

klasse	gemeenten
I	Amstelveen
II	Rozendaal
III	--
IV	Wieringermeer
V	Zoetermeer, Lelystad, Spijkenisse, N.O.P., Dronten, Z.U.P.

---

* voor de klasse-indeling, zie hoofdstuk 3.

Tabel 22. De gemeenten naar klassen van afwijkingssintensiteit van de leeftijdsstructuur

klasse* gemeenten

regio Groningen

1	Assen, Norg, Hoogezand-Sappemeer, Slochteren
2	Zuidlaren, Anloo
3	Vries, Adorp, Leek, Bedum
4	Haren, Roden, Peize, Zuidhorn, Ten Boer, Aduard, Ezinge
5	Groningen, Eelde, Winsum
6	--

Regio Utrecht

1	Zeist, Amersfoort, Baarn, Maartensdijk, Soest, Culemborg
2	Loosdrecht, Driebergen-Rijsenburg, De Bilt, Breukelen, Loenen
3	Hilversum, Bunnik, Woudenberg, Houten, Kockengen, IJsselstein
4	Utrecht, Harmelen, Leusden, Maarn, Doorn, Maarssen
5	Vleuten-De Meern, Cothen, Hagestein
6	Vianen (10 klassen), Nieuwegein (13 klassen)

Regio Eindhoven

1	Veghel, Geldrop, Sint-Oedenrode, Best, Boxtel, Valkenswaard, Oirschot, Helmond, Eindhoven
2	Beek en Donk, Aarle-Rixtel, Erp
3	Mierlo
4	Veldhoven, Leshout, Liempde, Waalre, Heeze, Riethoven, Eersel, Vessem
5	Son en Breugel
6	Nuenen

Unieke gemeenten

1	--
2	Amstelveen, N.O.P.
3	Wieringermeer
4	--
5	Zoetermeer
6	Rozendaal, Spijkenisse, Dronten, Lelystad en ZIJP

* voor de klasse-indeling zie hoofdstuk 3.

Bijlage 3.3. Inkomens

Bron: CBS, Personele inkomens, regionale gegevens, 1978

- totaal inkomen;
- aantal inkomensstrekkers;
- gemiddelde bevolking over 1978.

Klassificatie

	I Inkomen per inwoner	II Inkomen per inkomensstrekker
1. laag	f 10.000 - f 11.300	f 24.000 - f 28.000
2. matig	f 11.301 - f 12.700	f 28.001 - f 30.600
3. hoog	f 12.701 - f 15.000	f 30.601 - f 34.500
4. zeer hoog	f 15.001 - f 21.000	f 34.501 - f 54.000

Resultaten:

Tabel 3.1. Gemeenten naar inkomensklasse per inwoner.

Tabel 3.2. Gemeenten naar inkomensklasse per inkomensstrekker.

Tabel 3.1. Gemeenten naar klasse van gemiddeld inkomen per inwoner

klasse gemeenten

---

regio Groningen

-
1	Adorp, Aduard, Bedum, Ten Boer, Ezinge, Leek, Slochteren
2	Groningen, Hoogezand-Sappemeer, Winsum, Zuidhorn, Anloo, Roden, Vries
3	Assen, Norg, Peize, Zuidlaren
4	Haren, Eelde
-

regio Utrecht

-
1	--
2	IJsselstein, Hagestein, Vianen, Culemborg, Cothen, Kockengen, Woudenberg
3	Utrecht, Vleuten-De Meern, Nieuwegein, Amersfoort, Breukelen, Bunnik, Harmelen, Houten, Leusden, Loenen, Maarssen, Maartensdijk, Soest
4	Baarn, De Bilt, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Loosdrecht, Maarn, Zeist, Hilversum
-

regio Eindhoven

-
1	Beek en Donk, Erp, Liempde, Lieshout
2	Veghel, Veldhoven, Vessem, Aarle-Rixtel, Best, Boxtel, Eersel, Helmond, Mierlo, Nuenen, Oirschot, Riethoven, St.-Oedenrode, Valkenswaard
3	Eindhoven, Geldrop, Heeze, Son
4	Waalre
-

Unieke Gemeenten

-
1	Dronten, Wieringermeer
2	Noord-oost-polder
3	Spijkensisse, Zoetermeer, Lelystad, Z.I.P.
4	Rozendaal, Amstelveen
-

Tabel 3.2. Gemeenten naar klassen van gemiddeld inkomen per inkomentrekker

---

klasse gemeente

---

regio Groningen

- 1 Ten Boer, Ezinge, Groningen, Hoogezand-Sappemeer, Leek, Slochteren, Assen
  - 2 Adorp, Aduard, Bedum, Winsum, Anloo, Norg, Vries, Zuidlaren
  - 3 Zuidhorn, Peize, Roden
  - 4 Haren, Eelde
-

regio Utrecht

- 1 Utrecht
  - 2 Culemborg, Amersfoort, Cothen, Harmelen, Kockengen, IJsselstein, Hagestein
  - 3 Baarn, Breukelen, Driebergen-Rijsenburg, Houten, Loenen, Loosdrecht, Maarssen, Maartensdijk, Soest, Woudenberg, Zeist, Nieuwegein, Hilversum, Vianen
  - 4 De Bilt, Bunnik, Doorn, Leusden, Maarn, Vleuten-De Meern
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Beek, Erp, Helmond, Liempde, Oirschot
  - 2 Best, Boxtel, Eersel, Eindhoven, Geldrop, Lieshout, Sint-Oedenrode, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven
  - 3 Heeze, Mierlo, Riethoven, Vessem
  - 4 Nuenen, Son en Breugel, Waalre
-

Unieke Gemeenten

- 1 Wieringermeer
  - 2 N.O.P., Dronten, Lelystad, ZIJP
  - 3 Spijkenisse, Zoetermeer
  - 4 Rozendaal, Amstelveen
-

Bijlage 3.4. Landschap

Bron: Fysisch-geografische landschappenkaart van Nederland.

Hof, G.T.A. – Toelichting bij de fysisch-geografische landschappenkaart van Nederland, schaal 1:600.000.

in: K.N.A.G., Geografisch Tijdschrift, XVII (1983), nr. 4, pp. 263-268.

Beschrijving van de codering van de fysisch-geografische landschappen van Nederland:

- L08 - Knipkleilandschap
- L06 - Kwelderlandschap
- L07 - Zeeboezemlandschap
- L09 - Woudlandschap
- L13 - IJsselmeerpolderlandschap
- L14 - Zeeklei-inversielandschap van Zuid-West Nederland
- L15 - Landaanwinningslandschap van Zuid-West Nederland
- L18 - Laagveen en droogmakerijen landschap
- L19 - Eemlandschap
- L22 - Riviervlaktelandschap
- L23 - Oude Rijn en Utrechts Vechtlandschap
- H01 - Landschap van Winschoten en Schildwolde
- H03 - Landschap van voormalige hoogvenen
- H04 - Hunze landschap
- H05 - Drents-Fries plateaulandschap
- H12 - Utrechts-Goois heuvellandschap
- H13 - Valleilandschap
- H14 - Veluws heuvellandschap
- H18 - West-Brabants zandlandschap
- H19 - Brabants-Limburgs zandlandschap

Klassificatie van de landschappen:

klasse	omschrijving	codering volgens landschappenkaart
1	zeeklei	L06, L07, L08, L09, L13, L14, L15
2	veenlandschap	L18, L19
3	rivierlandschap	L22, L23
4	hoogveenlandschap, keileem met dekzand	H01, H03, H04
5	dekzandlandschap	H05, H13, H18, H19
6	stuwwallenlandschap	H12, H14
7	combinatie 2 en 3	
8	combinatie 2 en 6	
9	combinatie 5 en 1	
10	combinatie 5 en 4 (en 1 x: 5, 4 en 1)	
11	combinatie 5 en 6	

Bewerking:

Het soort en het aantal landschappen per gemeente zijn bepaald door de landschappenkaart en de kaart met gemeentegrenzen op dezelfde schaal te vergelijken.

Het procentuele aandeel van ieder landschap is geschat. Indien een landschap meer dan 70 % van het oppervlak beslaat, wordt dat landschap als karakteriserend voor de betreffende gemeente gezien en de gemeente tot die klasse gerekend (57 gemeenten).

Indien gemeenten gekarakteriseerd worden door meerdere landschappen, en deze landschappen tot dezelfde landschapsklasse gerekend worden, wordt de gemeente tot die klasse gerekend (12 gemeenten).

Indien de landschappen van gemeenten in meerdere klassen vallen, is een nieuwe klasse bepaald bestaande uit combinaties van klassen (11 gemeenten).

Resultaten: tabel 4

Tabel 4: Gemeenten naar landschapsklassen

---

klassen Gemeenten

Regio Groningen

- 1 Adorp, Aduard, Bedum, Ten Boer, Ezinge, Groningen, Winsum, Zuidhorn
  - 4 Hoogezand-Sappemeer, Slochteren
  - 5 Assen, Eelde, Norg, Roden, Vries
  - 9 Leek, Peize
  - 10 Haren, Anloo, Zuidlaren
-

Regio Utrecht

- 2 Kockengen
  - 3 Culemborg, Breukelen, Bunnik, Cothen, Harmelen, Houten, Loenen, Nieuwegein, Utrecht, Vleuten-De Meern, IJsselstein
  - 5 Amersfoort, Woudenberg
  - 6 Baarn, De Bilt, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Hilversum, Soest, Zeist, Maartensdijk
  - 7 Maarssen, Hagestein, Vianen
  - 8 Loosdrecht
  - 11 Leusden, Maarn
-

Regio Eindhoven

- 5 Alle gemeenten
-

Unieke Gemeenten

- 1 Noord-oost-Polder, Wieringermeer, Spijkenisse, Dronten, Lelystad, ZIJP
  - 2 Amstelveen, Zoetermeer
  - 6 Rozendaal
-

Bijlage 3.5. Bodemgebruik

Bron:

1) CBS - Bodemstatistiek 1981 - Magneetband.

Categorieën bodemgebruik, die gebruikt zijn

Cat.	Omschrijving
07.	sportterreinen
09.	volkstuinten
13.	parken en plantsoenen
15.	dagrecreatie
21.	woongebied
22.	wonen-werken gemengd
25.	bos
26.	bos met recreatieve hoofdfunctie
27.	glastuinbouw
28.	overig agrarisch gebruik
29.	droog natuurlijk terrein
30.	nat natuurlijk terrein

2) CBS-GDD - Bevolkingsomvang per 1-1-1981 en 1-1-1982, ten behoeve van de gemiddelde bevolking 1981.

3) CBS - Bevolking der gemeenten van Nederland op 1-1-1981 en 1-1-1982, ten behoeve van de totale oppervlakte.

Bewerking:

Drie deelvariabelen zijn onderscheiden

1. Bebouwingsdichtheid - aantal m² per inwoner - uit de categorieën 21 en 22.
2. Sportoppervlakte - aantal m² per inwoner - uit de categorieën 7, 9, 13, 15 en 26.
3. Agrarische oppervlakte - als percentage van het totale gemeentelijke grondoppervlakte - uit de categorieën 25, 27, 28, 29 en 30.

Klassificatie:

Klasse	bebouwings- dichtheid m ² /inw.	sportopper- vlakte m ² /inw.	agrarische oppervlakte perc.totaal grondgebied
1	0 - 134	0 - 34	0 - 59,9
2	145 - 184	35 - 54	60,0 - 79,9
3	185 - 224	55 - 104	80,0 - 89,9
4	245 +	105 +	90,0 +

Resultaten:

Tabel 5.1. Gemeenten naar klassen bebouingsdichtheid

Tabel 5.2. Gemeenten naar klassen sportoppervlakte

Tabel 5.3. Gemeenten naar klassen agrarische oppervlakte

Tabel 5.1. Gemeenten naar klassen bebouwendichtheid

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Groningen
  - 2 Aduard, Bedum, Ezinge, Hoogezand-Sappemeer, Leek, Winsum, Assen
  - 3 Adorp, Ten Boer, Zuidhorn, Eelde, Roden, Vries, Zuidlaren
  - 4 Haren, Slochteren, Anloo, Norg, Peize
-

regio Utrecht

- 1 Culemborg, Amersfoort, Breukelen, Bunnik, Cothen, Harmelen, Kockengen, Maarssen, Utrecht, Vleuten-D.M., Woudenberg, IJsselstein, Nieuwegein, Hagestein, Vianen
  - 2 Baarn, Houten, Leusden, Loenen, Hilversum
  - 3 De Bilt, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Maarn, Soest, Zeist
  - 4 Loosdrecht, Maartensdijk
-

regio Eindhoven

- 1 Eindhoven, Veghel,
  - 2 Beek, Best, Boxtel, Geldrop, Helmond, Oirschot, St.-Oedenrode
  - 3 Aarle-Rixtel, Eersel, Erp, Liempde, Mierlo, Nuenen, Son, Valkenswaard, Veldhoven
  - 4 Heeze, Lieshout, Riethoven, Vessem, Waalre
-

Unieke gemeenten

- 1 Amstelveen, Spijkenisse, Zoetermeer
  - 2 N.O.P., Dronten, Wieringermeer, Lelystad
  - 3 ZIJP
  - 4 Rozendaal
-

Tabel 5.2. Gemeenten naar klassen sportoppervlakte

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Bedum, Groningen
  - 2 Adorp, Aduard, Ezinge, Leek, Zuidhorn
  - 3 Ten Boer, Haren, Hoogezand-Sappemeer, Slochteren, Winsum, Assen, Peize, Vries
  - 4 Anloo, Eelde, Norg, Roden, Zuidlaren
-

regio Utrecht

- 1 Culemborg, Bunnik, Cothen, Hagestein, Harmelen, Houten, Kockengen, Maartensdijk, Soest, Utrecht, IJsselstein
  - 2 Amersfoort, De Bilt, Driebergen-R., Leusden, Vleuten-D.M., Vianen
  - 3 Loenen, Maarssen, Woudenberg, Zeist, Nieuwegein, Hilversum
  - 4 Baarn, Breukelen, Doorn, Loosdrecht, Maarn
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Eindhoven, Erp, Liempde, Oirschot, Son, Veghel, Waalre
  - 2 Beek, Best, Boxtel, Geldrop, Lieshout, Nuenen, St.-Oedenrode, Veldhoven
  - 3 Heeze, Helmond, Mierlo, Riethoven, Valkenswaard
  - 4 Eersel, Vessem
-

Unieke Gemeenten

- 1 --
  - 2 Spijkenisse, Zoetermeer
  - 3 N.O.P., Amstelveen
  - 4 Rozendaal, Dronten, Wieringermeer, Lelystad, ZLJP
-

Tabel 5.3. Gemeenten naar klassen agrarische oppervlakte

klasse	gemeenten
regio Groningen	
1	Groningen
2	Haren, Hoogezand-Sappemeer, Assen, Eelde, Zuidlaren
3	Leek, Slochteren, Winsum, Zuidhorn, Roden, Peize
4	Adorp, Aduard, Bedum, Ten Boer, Ezinge, Anloo, Norg, Vries
regio Utrecht	
1	Amersfoort, Loosdrecht, Maarssen, Utrecht, Zeist, Nieuwegein, Hilversum
2	Vianen, Baarn, De Bilt, Breukelen, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Loenen, Soest, Hagestein, Culemborg
3	Bunnik, Harmelen, Houten, Leusden, Maarn, Maartensdijk, Vleuten-D.M., IJsselstein
4	Cothen, Kockengen, Woudenberg
regio Eindhoven	
1	Eindhoven, Helmond
2	Best, Boxtel, Geldrop, Nuenen, Son, Veghel, Veldhoven, Waalre
3	Aarle-Rixtel, Beek, Eersel, Heeze, Liempde, Lieshout, Mierlo, Riethoven, St.-Oedenrode, Valkenswaard
4	Erp, Oirschot, Vessem
Unieke gemeenten	
1	Amstelveen, Spijkensisse
2	ZIJP, Lelystad, Zoetermeer, Dronten
3	Wieringermeer, Rozendaal, N.O.P.
4	--

Bijlage 3.6. Woningbestand

Bron: CBS: Maandstatistiek van de bouwnijverheid, 1975 tot 1982.

Gebruikte gegevens:

Voor ieder jaar (1975-1982)

1. Woningvoorraad op 1 januari
2. Nieuwbouw, op 1 januari gereedgekomen in het voorafgaande jaar
  - woningwetwoningen
  - vrije sector woningen (ongesubsidieerd)
  - gesubsidieerde woningen
  - totaal aantal gereedgekomen woningen
3. Leegstand, op 1 april en 1 oktober
  - woningen, die nog nooit bewoond zijn geweest (leegstand in de nieuwbouw)
  - woningen, wel voor bewoning geschikt, maar nu niet bewoond (totale leegstand).

Bewerking:

1. Woningvoorraad

Geïndexeerd op 1 januari 1975. Index op 1-1-1982 als analyse-eenheid.

2. Nieuwbouw

A. Totaal aantal gereedgekomen woningen tussen 1975 en 1981, als percentage van de woningvoorraad op 1 januari 1975.

B. Type nieuwbouw: per type woning: Het over de 7 jaren gemiddeld aantal gebouwde woningen, als percentage van de woningvoorraad op 1 januari 1975.

Resultaat: 3 percentages (voor ieder type één).

De combinatie van die 3 percentages hebben tot een klasse-indeling geleid.

3. Leegstand

De leegstand per 1 januari wordt benaderd, door de leegstand van 1 oktober van het ene jaar en van 1 april van het daarop volgende jaar te middelen.

A. Totale leegstand: jaarlijks percentage van de woningvoorraad 1975 – gemiddeld over de periode.

B. Leegstand in de nieuwbouw: jaarlijks percentage leegstand per 1 januari in het voorafgaande jaar gereedgekomen nieuwbouw, gemiddeld over de periode.

Klassificatie:

klasse	woningvoorraad 1982 index 1975 = 100		totale nieuwbouw als perc. van de woningvoorraad 1975		
1	weinig toegenomen	- 110	weinig	0	- 11,9
2	matig toegenomen	111 - 119	matig	12,0	- 19,9
2	veel toegenomen	120 - 149	veel	20,0	- 29,9
4	zeer veel toegenomen	150 +	zeer veel	30,0	+

klasse	totale leegstand perc. van de woningvoorraad 1975		nieuwbouw leegstand, ge- middelde perc. van de ge- reedgekomen nieuwbouw		
1	laag	0 - 0,00	geen	0	
2	matig	1,00 - 1,99	weinig	0,01	- 4,99
3	hoog	2,00 - 2,99	veel	5,00	- 19,99
4	zeer hoog	20,00 +	zeer veel	20,00	+

klasse	type nieuwbouw combinaties van typen woningen	woning- wet	vrije sector	gesubsidi- eerde sector
1	relatief veel woningwetwoningen	≥ 32	≥ 46	≤ 38
2	relatief veel vrije sector	≤ 31	≥ 46	≤ 38
3	relatief veel gesubsidieerde woningen	≤ 31	≤ 45	≥ 39
4	midden (alle sectoren)	≤ 31	32-45	26-38
5	restgroep (bijv. veel woningwetwoningen èn veel vrije sector; veel woningwet- wetwoningen èn veel gesubsidicerde sector)			

Resultaten:

Tabel 6.1 Gemeenten naar klassen woningvoorraad

Tabel 6.2 Gemeenten naar klassen totale nieuwbouw

Tabel 6.3 Gemeenten naar klassen leegstand

Tabel 6.4 Gemeenten naar klassen leegstand in de nieuwbouw

Tabel 6.5 Gemeenten naar type nieuwbouw.

Tabel 6.1. Gemeenten naar klassen woningvoorraad

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Aduard, Hoogezand-Sappemeer, Slochteren, Eelde
  - 2 Adorp, Bedum, Ten Boer, Ezinge, Groningen, Haren, Leek, Zuidhorn, Anloo, Norg, Peize, Roden, Zuidlaren
  - 3 Winsum, Assen, Vries
  - 4 --
-

regio Utrecht

- 1 Breukelen, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Loenen, Maarn, Utrecht, Woudenberg, Hilversum
  - 2 Culemborg, Amersfoort, Baarn, De Bilt, Bunnik, Cothen, Loosdrecht, Soest, Vleuten-D.M., Zeist, Hagestein
  - 3 Harmelen, Kockengen, Leusden, Maartensdijk, IJsselstein, Vianen
  - 4 Houten, Maarssen, Nieuwegein
-

regio Eindhoven

- 1 Helmond
  - 2 Eindhoven, Geldrop, Heeze, Liempde, Lieshout, Riethoven, Son, Valkenswaard
  - 3 Aarle-Rixtel, Beek, Best, Boxtel, Eersel, Erp, Mierlo, Nuenen, Oirschot, St.-Oedenrode, Veghel, Veldhoven, Vessen, Waalre
  - 4 --
-

Unieke gemeenten

- 1 Rozendaal, Amstelveen
  - 2 Wieringermeer
  - 3 N.O.P.
  - 4 Dronten, Spijkenisse, Zoetermeer, Lelystad, ZIJP
-

Tabel 6.2. Gemeenten naar klassen totale nieuwbouw

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Aduard, Hoogezand-S., Slochteren, Eelde
  - 2 Adorp, Bedum, Ten Boer, Ezinge, Groningen, Haren, Leek, Zuidhorn, Anloo, Norg, Peize, Roden, Zuidlaren
  - 3 Assen, Vries
  - 4 Winsum
-

regio Utrecht

- 1 Amersfoort, Breukelen, Doorn, Loenen, Maarn, Utrecht, Woudenberg, Hilversum
  - 2 Baarn, De Bilt, Bunnik, Cothen, Driebergen-Rijsenburg, Loosdrecht, Soest, Vleuten-D.M., Zeist, Hagestein
  - 3 Vianen, Kockengen, Maartensdijk, IJsselstein, Culemborg
  - 4 Harmelen, Houten, Leusden, Maarsse, Nieuwegein
-

regio Eindhoven

- 1 --
  - 2 Eindhoven, Geldrop, Heeze, Helmond, Liempde, Lieshout, Riethoven, Son, Valkenswaard
  - 3 Aarle-Rixtel, Beek, Best, Boxtel, Eersel, Erp, Oirschot, Veghel, Vessem, Waalre
  - 4 Mierlo, Nuenen, St.-Oedenrode, Veldhoven
-

Unieke gemeenten

- 1 Amstelveen, Rozendaal
  - 2 Wieringermeer
  - 3 N.O.P.
  - 4 Zoetermeer, Spijkenisse, Lelystad, ZIJP, Dronten
-

Tabel 6.3. Gemeenten naar klassen van leegstand

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 --
  - 2 Adorp, Bedum, Eelde, Peize, Roden, Vries
  - 3 Aduard, Ten Boer, Haren, Leek, Zuidhorn, Anloo, Assen, Norg, Zuidlaren
  - 4 Ezinge, Groningen, Hoogezand-Sappemeer, Slochteren, Winsum
-

regio Utrecht

- 1 --
  - 2 Amersfoort, Bunnik, Cothen, Drieberg-rijnsburg, Kockengen, Loenen, Maarn, Maartensdijk, Vleuten-De Meern, Woudenberg, Hilversum
  - 3 Culemborg, Baarn, De Bilt, Breukelen, Doorn, Leusden, Loosdrecht, Maarsse, Soest, Utrecht, IJsselstein, Vianen.
  - 4 Harmelen, Houten, Zeist, Nieuwegein, Hagestein.
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Boxtel, Erp, Valkenswaard
  - 2 Beek, Best, Eersel, Geldrop, Heeze, Liempde, Lieshout, Mierlo, Oirschot, Riethoven, St.-Oedenrode, Son, Veghel, Vessem, Waalre
  - 3 Eindhoven, Helmond, Nuenen, Veldhoven
  - 4 --
-

Unieke gemeenten

- 1 Dronten
  - 2 Rozendaal, Amstelveen, Wieringermeer
  - 3 --
  - 4 N.O.P., Spijkenisse, Zoetermeer, Lelystad, ZIJP
-

Tabel 6.4. Gemeenten naar klassen leegstand in de nieuwbouw

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Aduard, Bedum, Slochteren, Anloo, Eelde, Vries
  - 2 Ten Boer, Haren, Norg, Peize, Zuidlaren
  - 3 Ezinge, Groningen, Leek, Winsum, Zuidlaren, Roden
  - 4 Adorp, Hoogezand-S., Assen
-

regio Utrecht

- 1 Cothen, Woudenberg, Hagestein
  - 2 Amersfoort, Breukelen, Bunnik, Kochengen, Loenen, Loosdrecht, Maarssen, Maartensdijk, Vleuten-D.M.
  - 3 Hilversum, Culemborg, Vianen, Baarn, De Bilt, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Hamelen, Leusden, Maarn, Soest, Nieuwegein
  - 4 Houten, Utrecht, IJsselstein, Zeist
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Erp, Lieshout, Oirschot, Riethoven, St.-Oedenrode, Veghel, Vessem
  - 2 Beek, Boxtel, Eersel, Heeze, Liempde, Mierlo, Nuenen, Son, Valkenswaard, Waalre
  - 3 Eindhoven, Geldrop, Veldhoven
  - 4 Best, Helmond
-

Unieke gemeenten

- 1 Wieringermeer, Rozendaal
  - 2 Dronten
  - 3 Zoetermeer
  - 4 Lelystad, ZIJP, Amstelveen, Spijkenisse, N.O.P.
-

Tabel 6.5. Gemeenten naar type nieuwbouw

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Ezinge, Hoogezand-Sappemeer, Slochteren, Winsum
  - 2 Aduard, Haren, Eelde, Norg, Peize, Vries
  - 3 Bedum, Zuidhorn, Assen
  - 4 Ten Boer, Leek, Anloo, Roden, Zuidlaren
  - 5 Adorp, Groningen
-

regio Utrecht

- 1 Culemborg, Baarn, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Loenen, Loosdrecht, Utrecht, Hilversum, Hagestein
  - 2 Breukelen, Bunnik, Hamelen, Kockengen, Maarn, Maartensdijk, Vleuten-D.M., Woudenberg
  - 3 Amersfoort, De Bilt, Cothen, IJsselstein
  - 4 Houten, Leusden, Soest, Zeist, Vianen
  - 5 Maarssen, Nieuwegein
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Beek, Helmond, Veghel
  - 2 Erp, Liempde, Lieshout, Mierlo, Nuenen, Riethoven, Son, Vessem, Waalre
  - 3 Boxtel, Eindhoven, Geldrop, Valkenswaard, Veldhoven
  - 4 Eersel, Heeze, Oirschot, St.-Oedenrode
  - 5 Best
-

Unieke gemeenten

- 1 Dronten, Amstelveen
  - 2 Rozendaal
  - 3 Wieringermeer, Lelystad, ZIJP
  - 4 --
  - 5 N.O.P., Spijkenisse, Zoetermeer
-

Bijlage 3.7. Voorzieningen

Bron: S.C.P. – Bestand gemeentekenmerken 1980 (magneetband).

Gebruikte gegevens:

Voor *sociale voorzieningen*

- aantal sociaal-culturele centra;
- aantal dienstencentra voor bejaarden;
- aantal full-time maatschappelijk werkers
- aantal sociale raadsleden;
- aantal m² gebruikte oppervlakte voor sociaal-culturele centra.

Voor *culturele voorzieningen*

- aantal gesubsidieerde culturele uitvoeringen;
- aantal bioscopen.

Voor *sportvoorzieningen*

- totaal aantal sportvelden en banen;
- totaal aantal gymnastieklokalen, sportzalen en sportpaleizen;
- aantal tennisvelden.

Bewerking:

Ter bepaling van een maat voor deze voorzieningen is factor-analyse op de categorieën toegepast. Vervolgens zijn deze deelvariabelen in 4 klassen onderverdeeld.

Klassificatie:

klasse	(soc. voorz.) Sociale voorzieningen factorscore	(cult. voorz.) Culturele voorzieningen factorscore	(sportvoorz.) Sportvoorzieningen factorscore
1	304-420	444 (geen cult.v.)*	290-419
2	421-500	445-500	420-489
3	500-580	501-650	490-559
4	581-833	651-854	560-816

* De helft der gemeenten heeft geen culturele voorzieningen.

Resultaten:

Tabel 7.1. Gemeenten naar klassen sociale voorzieningen

Tabel 7.2. Gemeenten naar klassen culturele voorzieningen

Tabel 7.3. Gemeenten naar klassen sportvoorzieningen

Tabel 7.1. Gemeenten naar klassen sociale voorzieningen

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Adorp, Ezinge, Zuidhorn
  - 2 Aduard, Ten Boer, Winsum, Eelde, Norg, Peize, Vries, Zuidlaren
  - 3 Bedum, Haren, Leek, Slochteren, Anloo, Roden
  - 4 Groningen, Hoogezand-S., Assen
-

regio Utrecht

- 1 Cothen, Houten, Kockengen, Maarn, Hagestein, Vianen
  - 2 De Bilt, Breukelen, Doorn, Harmelen, Leusden, Loenen, Loosdrecht, Maarssen, Maartensdijk, Woudenberg
  - 3 Culemborg, Baarn, Bunnik, Driebergen-R., Vleuten-D.M., IJsselstein, Nieuwegein
  - 4 Amersfoort, Soest, Utrecht, Zeist, Hilversum
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Erp, Liempde, Lieshout, Riethoven
  - 2 Beek, Eersel, Heeze, Mierlo, Son, Vessem, Waalre
  - 3 Best, Boxtel, Nuenen, Oirschot, St.-Oedenrode, Valkenswaard
  - 4 Eindhoven, Geldrop, Helmond, Veghel, Veldhoven
-

Unieke Gemeenten

- 1 Rozendaal
  - 2 Lelystad, ZIJP
  - 3 Dronten, Wieringermeer, Spijkenisse
  - 4 N.O.P., Amstelveen, Zoetermeer
-

Tabel 7.2. Gemeenten naar klassen culturele voorzieningen

klasse gemeenten

---

regio Groningen

-
1	Adorp, Bedum, Ten Boer, Zuidhorn, Anloo, Eelde
2	Ezinge, Haren, Slochteren, Winsum, Norg, Peize, Roden, Vries
3	Aduard, Hoogezand-S., Leek, Zuidlaren
4	Groningen, Assen
-

regio Utrecht

-
1	Vianen, De Bilt, Bunnik, Cothen, Driebergen-R., Loenen, Harmelen, Houten, Kockengen, Loosdrecht, Maarn, Maartensdijk, Soest, Vleuten-D.M., Woudenberg, Nieuwegein, Hagestein
2	Breukelen, Doorn, Leusden, Maarssen, IJsselstein, Culemborg
3	Baarn, Zeist
4	Amersfoort, Utrecht, Hilversum
-

regio Eindhoven

-
1	Aarle-Rixtel, Eersel, Erp, Heeze, Liempde, Lieshout, Mierlo, Nuenen, Oirschot, Riethoven, Son, Vessem, Waalre
2	Beek, Best, Boxtel, St.-Oedenrode, Valkenswaard, Veghel
3	Geldrop, Helmond, Veldhoven
4	Eindhoven
-

Unieke gemeenten

-
1	Rozendaal
2	Wieringermeer, Spijkenisse
3	Zoetermeer, Lelystad, ZIJP, Amstelveen, N.O.P., Dronten
4	--
-

Tabel 7.3. Gemeenten naar klassen sportvoorzieningen

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Adorp, Aduard, Ezinge, Zuidhorn
  - 2 Bedum, Ten Boer, Winsum, Eelde, Norg, Peize, Vries, Zuidlaren
  - 3 Haren, Leek, Slochteren, Anloo, Roden
  - 4 Groningen, Hoogezand-S., Assen
-

regio Utrecht

- 1 Cothen, Kockengen, Loosdrecht, Woudenberg, Hagestein
  - 2 Breukelen, Bunnik, Doorn, Driebergen-R., Harmelen, Houten, Loenen, Maarn, Vleuten-D.M., IJsselstein, Vianen
  - 3 Culemborg, Baarn, Leusden, Maarsse, Maartensdijk, Soest, Nieuwegein
  - 4 Amersfoort, De Bilt, Utrecht, Zeist, Hilversum
-

regio Eindhoven

- 1 Aarle-Rixtel, Erp, Riethoven
  - 2 Beek, Heeze, Liempde, Lieshout, Mierlo, Oirschot, Vessem, Waalre
  - 3 Best, Boxtel, Eersel, Nuenen, St.-Oedenrode, Son
  - 4 Eindhoven, Geldrop, Helmond, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven
-

Unieke gemeenten

- 1 --
  - 2 Rozendaal
  - 3 Dronten, Wieringermeer, Spijkenisse
  - 4 N.O.P., Amstelveen, Zoetermeer, Lelystad, ZIJP
-

Bijlage 3.8. Politieke Structuur

Bron: CBS – Statistiek der Verkiezingen, tweede kamerverkiezingen, 1977.

Gebruikte gegevens:

- voor politieke structuur: combinatie van de twee grootste partijen
- voor politiek gewicht: aandeel van de eerste twee partijen.

Bewerking:

Per gemeente zijn de twee partijen met de hoogste percentages stemmen geselecteerd. Alleen de drie grootste partijen bleken in alle gemeenten tot de twee grootste partijen te behoren. Voor politiek gewicht is de combinatie van percentage stemmers op de eerste twee partijen gebruikt.

Klassificatie:

Politieke structuur

klasse combinatie van partijen

- 1 PvdA, CDA
- 2 PvdA, VVD
- 3 CDA, PvdA
- 4 CDA, VVD
- 5 VVD, PvdA
- 6 VVD, CDA

Politiek gewicht

	perc.stemmers 1e partij	perc.stemmers 1e + 2de partij
1. gemengd	- 34.9	- 64.9
2. eerste partij matig veel; tweede partij weinig; veel voor andere partijen	35.0-49.9	- 64.9
3. eerste partij matig veel, tweede partij matig veel	35.0-49.9	65 +
4. voornamelijk één partij	50 +	65 +

Resultaten:

Tabel 8.1. Gemeenten naar politieke structuur

Tabel 8.2. Gemeenten naar politiek gewicht

Tabel 8.1. Gemeenten naar politieke structuur

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Ezinge, Groningen, Leek, Slochteren, Assen
  - 2 Hoogezand-S., Anloo, Eelde, Norg, Peize, Roden, Vries
  - 3 Adorp, Aduard, Bedum, Ten Boer, Winsum, Zuidhorn
  - 4 --
  - 5 Haren
  - 6 --
-

regio Utrecht

- 1 Culemborg, Amersfoort, Nieuwegein, Hilversum, Vianen
  - 2 --
  - 3 Hagestein, Cothen, Loosdrecht, Maarn, Utrecht, Woudenberg, Zeist
  - 4 Breukelen, Bunnik, Driebergen-R., Harmelen, Houten, Kockengen, Leusden, Maarssen, Maartensdijk, Vleuten-D.M., IJsselstein
  - 5 --
  - 6 Baarn, De Bilt, Doorn, Loenen
-

regio Eindhoven

- 1 Helmond
  - 2 --
  - 3 Aarle-Rixtel, Beek, Best, Boxtel, Eindhoven, Geldrop, Liempde, Lieshout, Mierlo, Oirschot, St.-Oedenrode, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven
  - 4 Eersel, Erp, Heeze, Nuenen Riethoven, Son, Vessem, Waalre
  - 5 --
  - 6 --
-

Unieke gemeenten

- 1 Lelystad, ZIJP
- 2 Amstelveen, Spijkensisse, Zoetermeer
- 3 N.O.P., Dronten, Wieringermeer
- 4 --
- 5 --
- 6 Rozendaal

Tabel 8.2. Gemeenten naar politiek gewicht

---

klasse gemeenten

---

regio Groningen

- 1 Aduard, Ten Boer, Haren, Zuidhorn, Zuidlaren
  - 2 Adorp, Groningen, Slochteren, Assen, Roden
  - 3 Bedum, Ezinge, Leek, Winsum, Anloo, Eelde, Norg, Peize, Vries
  - 4 Hoogezand-S.
-

regio Utrecht

- 1 Vianen, Amersfoort, Baarn, De Bilt, Breukelen, Doorn, Driebergen-R., Maarn, Maarssen, Woudenberg, Zeist
  - 2 Bunnik, Kockengen, Leusden, Loenen, Maartensdijk, Soest, Utrecht, Hagestein, Culemborg, Hilversum
  - 3 Harmelen, Loosdrecht
  - 4 Cothen, Houten, Vleuten-D.M., IJsselstein, Nieuwegein
-

regio Eindhoven

- 1 --
  - 2 --
  - 3 Son, Valkenswaard, Veldhoven, Waalre, Best, Boxtel, Eindhoven, Geldrop, Helmond, Mierlo, Nienen
  - 4 Aarle-Rixtel, Beek, Eersel, Erp, Heeze, Liempde, Lieshout, Oirschot, Riethoven, St.-Oedenrode, Veghel, Vessem
-

Unieke gemeenten

- 1 Zoetermeer
  - 2 Lelystad, ZIJP, Amstelveen, Dronten
  - 3 Wieringermeer, Spijkenisse, N.O.P., Rozendaal
  - 4 --
-

Bijlage 4. Gemeenten naar klassen van variabelen

Tabel 4.1. De variabelen in de analyse

---

	variabele
1	groeytype
2	ligging
3	leeftijdsstructuur
4	leeftijdsintensiteitsafwijking
5	landschap
6	bebouwde oppervlakte
7	sportoppervlakte
8	agrarische oppervlakte
9	sociale voorzieningen
10	culturele voorzieningen
11	sportvoorzieningen
12	woningvoorraad
13	totale nieuwbouw
14	totale leegstand
15	nieuwbouw leegstand
16	type nieuwbouw
17	inkomen per inkomenstrekker
18	inkomen per hoofd
19	politieke structuur 1977
20	gewicht (aandeel) van de eerste twee politieke partijen

Bijlage 4: tabel 2. De gemeenten naar de klassen van variabelen.

object nr.	CBS- code	Gemeentenaam		Variabele nummers*																				
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
1	1	Adorp	(Gr)	6	2	5	2	1	3	2	4	1	1	1	2	2	2	4	5	2	1	3	2	
2	2	Aduard	(Gr)	6	2	5	4	1	2	2	4	2	3	1	1	1	3	1	2	2	1	3	1	
3	5	Bedum	(Gr)	5	2	5	3	1	2	1	4	3	1	2	2	2	2	1	3	2	1	3	3	
4	9	Ten Boer	(Gr)	6	2	5	4	1	3	3	4	2	1	2	2	2	3	2	4	1	1	3	1	
5	12	Ezinge	(Gr)	7	3	5	4	1	2	2	4	1	2	1	2	2	4	3	1	1	1	1	3	
6	14	Groningen	(Gr)	1	1	1	5	1	1	1	1	4	4	4	2	2	4	3	5	1	2	1	2	
7	17	Haren	(Gr)	3	2	2	4	10	4	3	2	3	2	3	2	2	3	2	2	4	4	5	1	
8	18	Hoogezand-Sappemeer	(Gr)	5	2	4	1	4	2	3	2	4	3	4	1	1	4	4	1	1	2	2	4	
9	22	Leek	(Gr)	5	2	4	3	9	2	2	3	3	3	3	2	2	3	3	4	1	1	1	3	
10	40	Slochteren	(Gr)	7	2	5	2	4	4	3	3	3	2	3	1	1	4	1	1	1	1	1	2	
11	53	Winsum	(Gr)	5	3	5	5	1	2	3	3	2	2	2	3	4	4	3	1	2	2	3	2	
12	56	Zuidhorn	(Gr)	5	3	4	4	1	3	2	3	1	1	1	2	2	3	3	3	3	2	3	1	
13	105	Anloo	(Dr)	5	4	1	2	10	4	4	4	3	1	3	2	2	3	1	4	2	2	2	3	
14	106	Assen	(Dr)	3	4	1	1	5	2	3	2	4	4	4	3	3	3	4	3	1	3	1	2	
15	113	Eelde	(Dr)	4	2	2	5	5	3	4	2	2	1	2	1	1	2	1	2	4	4	2	3	
16	120	Norg	(Dr)	7	4	1	2	5	4	4	4	2	2	2	2	2	3	2	2	2	3	2	3	
17	124	Peize	(Dr)	5	2	3	4	9	4	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	2	3	
18	125	Roden	(Dr)	4	2	3	4	5	3	4	3	3	2	3	2	2	2	3	4	3	2	2	2	
19	133	Vries	(Dr)	5	4	3	2	5	3	3	4	2	2	2	3	3	2	1	2	2	2	2	3	
20	136	Zuidlaren	(Dr)	5	3	1	2	10	3	4	2	3	2	2	2	3	2	3	2	4	2	3	2	1
21	171	Noordoortspolder	(Ov)**	5	9	6	2	1	2	3	3	4	3	4	3	3	4	4	5	2	2	3	3	
22	216	Culemborg	(G)	5	4	5	1	3	1	1	2	3	2	3	2	3	3	3	1	2	2	1	2	
23	277	Rozendaal	(G)	4	9	2	6	6	4	4	3	1	1	2	1	1	2	1	2	4	4	6	3	
24	303	Dronten	**	8	9	6	6	1	2	4	2	3	3	3	4	4	1	2	1	2	1	3	2	
25	307	Amersfoort	(Utr)	1	3	1	1	5	1	2	1	4	4	4	2	1	2	2	3	2	3	1	1	

26	308	Baarn	(Utr)	2	3	2	1	6	2	4	2	3	3	3	2	2	3	3	1	3	4	6	1
27	310	De Bilt	(Utr)	3	2	2	2	6	3	2	2	2	1	4	2	2	3	3	3	4	4	6	1
28	311	Breukelen	(Utr)	5	3	3	2	3	1	4	2	2	2	1	1	3	2	2	3	3	4	1	
29	312	Bunnik	(Utr)	4	2	3	3	3	1	1	3	3	1	2	2	2	2	2	4	3	4	2	
30	314	Cothen	(Utr)	5	4	4	5	3	1	1	4	1	1	1	2	2	2	1	3	2	2	3	4
31	315	Doorn	(Utr)	2	3	2	4	6	3	4	2	2	2	2	1	1	3	3	1	4	4	6	1
32	316	Driebergen-Rijsenburg	(Utr)	2	3	2	2	6	3	2	2	3	1	2	1	2	2	3	1	3	4	4	1
33	318	Harmelen	(Utr)	5	3	4	4	3	1	1	3	2	1	2	3	4	4	3	2	2	3	4	3
34	321	Houten	(Utr)	5	2	6	3	3	2	1	3	1	1	2	4	4	4	4	4	3	3	4	4
35	324	Kockengen	(Utr)	5	3	6	3	2	1	1	4	1	1	1	3	3	2	2	2	2	4	2	
36	327	Leusden	(Utr)	8	3	4	4	11	2	2	3	2	2	3	3	4	3	3	4	4	3	4	2
37	329	Loenen	(Utr)	5	3	4	2	3	2	3	2	2	1	2	1	1	2	2	1	3	3	6	2
38	330	Loosdrecht	(Utr)	4	3	2	2	8	4	4	1	2	1	1	2	2	3	2	1	3	4	3	3
39	332	Maarn	(Utr)	3	3	3	4	11	3	4	3	1	1	2	1	1	2	3	2	4	4	3	1
40	333	Maarssen	(Utr)	8	2	5	4	7	1	3	1	2	2	3	4	4	3	2	5	3	3	4	1
41	334	Maartensdijk	(Utr)	3	2	3	1	6	4	1	3	2	1	2	3	3	2	2	2	3	3	4	2
42	342	Soest	(Utr)	3	3	3	1	6	3	1	2	4	1	3	2	2	3	3	4	3	3	1	2
43	344	Utrecht	(Utr)	1	1	1	4	3	1	1	1	4	4	4	1	1	3	4	1	1	3	3	2
44	347	Vleuten-de Meern	(Utr)	5	2	2	5	3	1	2	3	3	1	2	2	2	2	2	4	3	4	4	
45	351	Woudenberg	(Utr)	4	3	3	3	5	1	3	4	2	1	1	1	1	2	1	2	2	3	3	1
46	353	IJsselstein	(Utr)	4	3	6	3	3	1	1	3	3	2	2	3	3	3	4	3	2	2	4	4
47	355	Zeist	(Utr)	2	2	1	1	6	3	3	1	4	3	4	2	2	4	4	4	3	4	3	1
48	356	Nieuwegein	(Utr)	8	2	5	6	3	1	3	1	3	1	3	4	4	4	3	5	3	3	1	4
49	362	Amstelveen	(NH)	8	9	1	2	2	1	3	1	4	3	4	1	1	2	4	1	4	4	2	2
50	402	Hilversum	(NH)	1	3	1	3	6	2	3	1	4	4	4	1	1	2	3	1	3	4	1	2
51	463	Wieringermeer	(NH)	4	9	4	3	1	2	4	3	3	2	3	2	2	2	1	3	1	1	3	3
52	522	Hagestein	(ZH)	5	4	4	5	7	1	1	2	1	1	1	2	2	4	1	1	2	2	3	2
53	612	Spijkenisse	(ZH)	8	9	6	6	1	1	2	1	3	2	3	4	4	4	4	5	3	3	2	3
54	620	Vianen	(ZH)	4	4	5	6	7	1	2	2	1	1	2	3	3	3	3	4	3	2	1	1
55	637	Zoetermeer	(ZH)	8	9	5	5	2	1	2	1	4	3	4	4	4	4	3	5	3	3	2	1

56	739	Aarle-Rixtel	(NB)	3	3	4	2	5	3	1	3	1	1	1	3	3	1	1	1	1	2	3	4
57	746	Beek en Donk	(NB)	3	4	5	2	5	2	2	3	2	2	2	3	3	2	2	1	1	1	3	4
58	753	Best	(NB)	2	2	4	1	5	2	2	2	3	2	3	3	3	2	4	5	2	2	3	3
59	757	Boxtel	(NB)	3	3	3	1	5	2	2	2	3	2	3	3	3	1	2	3	2	2	3	3
60	770	Eersel	(NB)	4	3	3	4	5	3	4	3	2	1	3	3	3	2	2	4	2	2	4	4
61	772	Eindhoven	(NB)	2	1	2	1	5	1	1	1	4	4	4	4	2	2	3	3	3	2	3	3
62	775	Erp	(NB)	6	4	1	2	5	3	1	4	1	1	1	3	3	1	1	2	1	1	3	4
63	781	Geldrop	(NB)	4	2	4	1	5	2	2	2	4	3	4	2	2	2	2	3	3	2	3	3
64	793	Heeze	(NB)	5	3	3	4	5	4	3	3	2	1	2	2	2	2	2	4	3	3	3	4
65	794	Helmond	(NB)	2	3	2	1	5	2	3	1	4	3	4	1	2	3	4	1	1	2	1	3
66	806	Liempde	(NB)	6	3	4	4	5	3	1	3	1	1	2	2	2	2	2	2	1	1	3	4
67	807	Lieshout	(NB)	5	3	4	4	5	4	2	3	1	1	2	2	2	2	1	2	2	1	3	4
68	814	Mierlo	(NB)	4	3	4	3	5	3	3	3	2	1	2	3	4	2	2	2	3	2	3	3
69	820	Nuenen c.a.	(NB)	4	2	4	6	5	3	2	2	3	1	3	3	4	3	2	2	4	2	4	3
70	823	Oirschot	(NB)	6	2	3	1	5	2	1	4	3	1	2	3	3	2	1	4	1	2	3	4
71	837	Riethoven	(NB)	6	3	3	4	5	4	3	3	1	1	1	2	2	2	1	2	3	2	4	4
72	846	Sint-Oedenrode	(NB)	5	3	4	1	5	2	2	3	3	2	3	3	4	2	1	4	2	2	3	4
73	848	Son en Breugel	(NB)	4	2	3	5	5	3	1	2	2	1	3	2	2	2	2	2	4	3	4	3
74	858	Valkenswaard	(NB)	2	3	3	1	5	3	3	3	3	2	4	2	2	1	2	3	2	2	3	3
75	860	Veghel	(NB)	5	4	6	1	5	1	1	2	4	2	4	3	3	2	1	1	2	2	3	4
76	861	Veldhoven	(NB)	4	2	6	4	5	3	2	2	4	3	4	3	4	3	3	3	2	2	3	3
77	862	Vessem c.a.	(NB)	5	3	3	4	5	4	4	4	2	1	2	3	3	2	1	2	3	2	4	4
78	866	Waalre	(NB)	4	2	3	4	5	4	1	2	2	1	2	3	3	2	2	2	4	4	4	3
79	995	Lelystad	**	8	9	5	6	1	2	4	2	2	3	4	4	4	4	4	3	2	3	1	2
80	996	Z.IJ.Polders***	**	8	9	6	6	1	3	4	2	2	3	4	4	4	4	4	3	2	3	1	2

* voor de betekenis van de nummers van de variabelen en klassen, zie bijlage 4, tabel.

** sinds 1 januari 1986 provincie Flevoland.

*** Voor de variabelen 9, 10, 11, 14, 17, 18, 19 en 20 was er ofwel alleen voor Lelystad, ofwel alleen voor Z.IJ.P. data beschikbaar. Aan beide zijn dan dezelfde waarden toegekend.

Bijlage 4: Tabel 3. Gecorrigeerde klassen van variabelen - regio Groningen

object nr.	CBS-code	Gemeentenaam		Variabele nummer*																			
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	1	Adorp	(Gr)	4	2	5	2	1	3	2	4	1	1	1	2	2	1	4	5	2	1	3	2
2	2	Aduard	(Gr)	4	2	5	4	1	2	2	4	2	3	1	1	1	2	1	2	2	1	3	1
3	5	Bedum	(Gr)	3	2	5	3	1	2	1	4	3	1	2	2	2	1	1	3	2	1	3	3
4	9	Ten Boer	(Gr)	4	2	5	4	1	3	3	4	2	1	2	2	2	2	4	1	1	3	1	
5	12	Ezinge	(Gr)	5	3	5	4	1	2	2	4	1	2	1	2	2	3	3	1	1	1	1	3
6	14	Groningen	(Gr)	1	1	1	5	1	1	1	1	4	4	4	2	2	3	3	5	1	2	1	2
7	17	Haren	(Gr)	2	2	2	4	5	4	3	2	3	2	3	2	2	2	2	4	4	4	1	
8	18	Hoogezand-Sappemeer	(Gr)	3	2	4	1	2	2	3	2	4	3	4	1	1	3	4	1	1	2	2	4
9	22	Leek	(Gr)	3	2	4	3	4	2	2	3	3	3	3	2	2	2	3	4	1	1	1	3
10	40	Slochteren	(Gr)	5	2	5	2	2	4	3	3	3	2	3	1	1	3	1	1	1	1	1	2
11	53	Winsum	(Gr)	3	3	5	5	1	2	3	3	2	2	2	3	4	3	3	1	2	2	3	3
12	56	Zuidhorn	(Gr)	3	3	4	4	1	3	2	3	1	1	1	2	2	2	3	3	3	2	3	1
13	105	Anloo	(Dr)	3	4	1	2	5	4	4	4	3	1	3	2	2	2	1	4	2	2	2	3
14	106	Assen	(Dr)	2	4	1	1	3	2	3	2	4	4	4	3	3	2	4	3	1	3	1	2
15	113	Eelde	(Dr)	2	2	2	5	3	3	4	2	2	1	2	1	1	1	1	2	4	4	2	3
16	120	Norg	(Dr)	5	4	1	2	3	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	3
17	124	Peize	(Dr)	3	2	3	4	4	4	3	3	2	2	2	2	2	1	2	2	3	3	2	3
18	125	Roden	(Dr)	2	2	3	4	3	3	4	3	3	2	3	2	2	1	3	4	3	2	2	2
19	133	Vries	(Dr)	3	4	3	2	3	3	3	4	2	2	2	3	3	1	1	2	2	2	2	3
20	136	Zuidlaren	(Dr)	2	3	1	2	5	3	4	2	2	3	2	2	2	2	2	4	2	3	2	1

* voor de betekenis van de nummers van de variabelen en klassen, zie bijlage 3.

Bijlage 4: tabel 3. Gecorrigeerde klassen van variabelen - regio Utrecht

object nr.	CBS-code	Gemeentenaam		Variabele nummers*																			
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	216	Culemborg	(G)	5	4	5	1	2	1	1	2	3	2	3	2	3	2	3	1	2	1	1	2
2	307	Amersfoort	(Utr)	1	2	1	1	2	1	2	1	4	4	4	2	1	1	2	3	2	2	1	1
3	308	Baarn	(Utr)	1	3	2	1	4	2	4	2	3	3	3	2	2	2	3	1	3	3	4	1
4	310	De Bilt	(Utr)	2	2	2	2	4	3	2	2	2	1	4	2	2	2	3	3	4	3	4	1
5	311	Breukelen	(Utr)	5	3	3	2	2	1	4	2	2	2	2	1	1	2	2	2	3	2	3	1
6	312	Bunnik	(Utr)	4	2	3	3	2	1	1	3	3	1	2	2	2	1	2	2	4	2	3	2
7	314	Cothen	(Utr)	5	4	4	5	2	1	1	4	1	1	1	2	2	1	1	3	2	1	3	4
8	315	Doorn	(Utr)	1	3	2	4	4	3	4	2	2	2	2	1	1	2	3	1	4	3	4	1
9	316	Driebergen-Rijsenburg	(Utr)	1	3	2	2	4	3	2	2	3	1	2	1	2	1	3	1	3	3	3	1
10	318	Harmelen	(Utr)	5	3	4	4	2	1	1	3	2	1	2	3	4	3	3	2	2	2	3	1
11	321	Houten	(Utr)	5	2	6	3	2	2	1	3	1	1	2	4	4	3	4	4	3	2	3	4
12	324	Kockengen	(Utr)	5	3	6	3	1	1	1	4	1	1	1	3	3	1	2	2	2	1	3	2
13	327	Leusden	(Utr)	3	3	4	4	7	2	2	3	2	2	3	3	4	2	3	4	4	2	3	2
14	329	Loenen	(Utr)	5	3	4	2	2	2	3	2	2	1	2	1	1	1	2	1	3	2	4	2
15	330	Loosdrecht	(Utr)	4	3	2	2	6	4	4	1	2	1	1	2	2	2	2	1	3	3	2	3
16	332	Maarn	(Utr)	2	3	3	4	7	3	4	3	1	1	2	1	1	1	3	2	4	3	2	1
17	333	Maarssen	(Utr)	3	2	5	4	5	1	3	1	2	2	3	4	4	2	2	5	3	2	3	1
18	334	Maartensdijk	(Utr)	2	2	3	1	4	4	1	3	2	1	2	3	3	1	2	2	3	2	2	2
19	342	Soest	(Utr)	2	3	3	1	4	3	1	2	4	1	3	2	2	2	3	4	3	2	1	2
20	344	Utrecht	(Utr)	1	1	1	4	2	1	1	1	4	4	4	1	1	2	4	1	1	2	2	2
21	347	Vleuten en De Meern	(Utr)	3	2	2	5	2	1	2	3	3	1	2	2	2	1	2	2	4	2	3	4
22	351	Woudenberg	(Utr)	4	3	3	3	3	1	3	4	2	1	1	1	1	1	1	2	3	1	2	1
23	353	IJsselstein	(Utr)	4	3	6	3	2	1	1	3	3	2	2	3	3	2	4	3	2	1	3	4

24	355	Zeist	(Utr)	1	2	1	1	4	3	3	1	4	3	4	2	2	3	4	4	3	3	2	1
25	356	Nieuwegein	(Utr)	3	2	5	6	2	1	3	1	3	1	3	4	4	3	3	5	3	2	1	4
26	402	Hilversum	(NH)	1	3	1	3	4	2	3	1	4	4	4	1	1	1	3	1	3	3	1	2
27	522	Hagestein	(ZH)	5	4	4	5	5	1	1	2	1	1	1	2	2	3	1	1	2	1	2	2
28	620	Vianen	(ZH)	4	4	5	6	5	1	2	2	1	1	2	3	3	2	3	4	3	1	1	1

* voor de betekenis van de nummers van de variabelen en klassen, zie bijlage 4, tabel 1.

Bijlage 4: tabel 5. Gecorrigeerde klassen van variabelen - regio Eindhoven

object nr.	CBS-code	Gemeentenaam		Variabele nummers*																			
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	739	Aarle-Rixtel	(NB)	2	3	4	2	5	3	1	3	1	1	1	3	2	1	1	1	1	2	2	2
2	746	Beek en Donk	(NB)	2	4	5	2	5	2	2	3	2	2	2	3	2	2	2	1	1	1	2	2
3	753	Best	(NB)	1	2	4	1	5	2	2	2	3	2	3	3	2	2	4	5	2	2	2	1
4	757	Boxtel	(NB)	2	4	4	1	5	2	2	2	3	2	3	3	2	1	2	3	2	2	2	1
5	770	Eersel	(NB)	3	3	3	4	5	3	4	3	2	1	3	3	2	2	2	4	2	2	3	2
6	772	Eindhoven	(NB)	1	1	2	1	5	1	1	1	4	4	4	2	1	3	3	3	2	3	2	1
7	775	Erp	(NB)	5	4	1	2	5	3	1	4	1	1	1	3	2	1	1	2	1	1	2	2
8	781	Geldrop	(NB)	3	2	4	1	5	2	2	2	4	3	4	2	1	2	3	3	2	3	2	1
9	793	Heeze	(NB)	4	3	3	4	5	4	3	3	2	1	2	2	1	2	2	4	3	3	2	2
10	794	Helmond	(NB)	1	3	2	1	5	2	3	1	4	3	4	1	1	3	4	1	1	2	1	1
11	806	Liempde	(NB)	5	3	4	4	5	3	1	3	1	1	2	2	1	2	2	1	1	2	2	2
12	807	Lieshout	(NB)	4	3	4	4	5	4	2	3	1	1	2	2	1	2	1	2	2	1	2	2
13	814	Mierlo	(NB)	3	3	4	3	5	3	3	3	2	1	2	3	3	2	2	2	3	2	2	1
14	820	Nuenen c.a.	(NB)	3	2	4	6	5	3	2	2	3	1	3	3	3	3	2	2	4	2	3	1
15	823	Oirschot	(NB)	5	2	3	1	5	2	1	4	3	1	2	3	2	2	1	4	1	2	2	2
16	837	Riethoven	(NB)	5	3	3	4	5	4	3	3	1	1	1	2	1	2	1	2	3	2	3	2
17	846	Sint-Oedenrode	(NB)	4	3	4	1	5	2	2	3	3	2	3	3	3	2	1	4	2	2	2	2
18	848	Son en Breugel	(NB)	3	2	3	5	5	3	1	2	2	1	3	2	1	2	2	2	4	3	3	1
19	858	Valkenswaard	(NB)	1	3	3	1	5	3	3	3	3	2	4	2	1	1	2	3	2	2	2	1
20	860	Veghel	(NB)	4	4	6	1	5	1	1	2	4	2	4	3	2	2	1	1	2	2	2	2
21	861	Veldhoven	(NB)	3	2	6	4	5	3	2	2	4	3	4	3	3	3	3	3	2	2	2	1
22	862	Vessem c.a.	(NB)	4	3	3	4	5	4	4	4	2	1	2	3	2	2	1	2	3	2	3	2
23	866	Waalre	(NB)	3	2	3	4	5	4	1	2	2	1	2	3	2	2	2	2	4	4	3	1

* voor de betekenis van de nummers van de variabelen en klassen, zie bijlage 4, tabel 1.

Bijlage 4: tabel 6. Gecorrigeerde klassen van variabelen - Unieke gemeenten

object nr.	CBS- code	Gemeentenaam		Variabele nummers*																			
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	171	Noordoostpolder	**	2	9	5	1	1	2	2	3	4	3	3	3	3	3	4	4	2	2	3	3
2	277	Rozendaal	(G)	2	9	2	4	3	4	3	3	1	1	1	1	1	2	1	2	4	4	4	3
3	303	Dronten	**	3	9	5	4	1	2	3	2	3	3	3	4	4	1	2	1	2	1	3	2
4	362	Amstelveen	(NH)	1	9	1	1	2	1	2	1	4	3	3	1	1	2	4	1	4	4	2	2
5	463	Wieringermeer	(NH)	2	9	3	2	1	2	3	3	3	2	2	2	2	2	1	3	1	1	3	3
6	612	Spijkenisse	(ZH)	4	9	5	4	1	1	1	1	3	2	2	4	4	3	4	4	3	3	2	3
7	637	Zoetermeer	(ZH)	4	9	4	3	2	1	1	1	4	3	3	4	4	3	3	4	3	3	2	1
8	995	Lelystad	**	4	9	4	4	1	2	3	2	2	3	3	4	4	3	4	3	2	3	1	2
9	996	Z.IJ.Polders	**	4	9	5	4	1	3	3	2	2	3	3	4	4	3	4	3	2	3	1	2

* voor de betekenis van de nummers van de variabelen en klassen, zie bijlage 3.

** sinds 1 januari 1986 provincie Flevoland.

*** zie noot, ***, bijlage 4, tabel 2.

Enquête over lokale bevolkingsontwikkelingen en beleid in gemeenten

1a. Hoe is de samenstelling van de gemeenteraad naar politieke partijen op dit moment?

	partij	aantal zetels
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		

1b. Welke type college van B & W kent uw gemeente?

- 0 afspiegelingscollege
- 0 meerderheidscollege
- 0 minderheidscollege
- 0 anderszins, nl. ....

1c. Is er in uw gemeente sprake van een portefeuillevindeling in het college van B & W?

0 neen

0 ja; hoe is de verdeling?

Tot welke landelijke politieke partij behoren of rekenen zich deze personen?

Burgemeester.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

Wethouder van.....

..... zaken

.....

2a. Denkt uw college, dat het voor een gemeente in het algemeen (afgezien van uw eigen situatie) mogelijk is een beleid te voeren, waarmee de bevolkingsomvang beïnvloed kan worden?

0 neen; waarom niet?

0 in beperkte mate mogelijk; welke zijn die beperkingen?

welke maatregelen zijn wel mogelijk?

0 ja; welke maatregelen zijn mogelijk?

2b. Denkt uw college, dat het voor een gemeente in het algemeen (afgezien van uw eigen situatie) mogelijk is een beleid te voeren waarmee de leeftijdsopbouw van de bevolking beïnvloed kan worden?

0 neen; waarom niet?

0 in beperkte mate mogelijk; welke zijn die beperkingen?

welke maatregelen zijn wel mogelijk?

0 ja; welke maatregelen zijn mogelijk?

	<u>periode 1975-1985</u>	<u>periode 1945-1975</u>	<u>vóór 1945</u>
3a Zijn er belangrijke wijzigingen opgetreden in de <u>bevolkingssomvang</u> in uw gemeente?	0 neen 0 ja, welke wijzigingen?	0 neen 0 ja, welke wijzigingen?	0 neen 0 ja, welke wijzigingen?
3b Kunt u redenen aangeven voor de onder 3a genoemde ontwikkelingen?	0 neen 0 ja, welke redenen?	0 neen 0 ja, welke redenen?	0 neen 0 ja, welke redenen?
3c Hebben deze ontwikkelingen in de <u>bevolkingssomvang</u> gevolgen gehad voor het gemeentelijk beleid?	0 neen 0 ja, welke gevolgen?	0 neen 0 ja, welke gevolgen?	0 neen 0 ja, welke gevolgen?
3d Heeft uw gemeente naar aanleiding van de ontwikkelingen in de <u>bevolkingssomvang</u> beleidsmaatregelen getroffen?	0 neen, waarom niet? 0 ja, zie de vragen 3d 1 en 3d 2	0 neen, waarom niet? 0 ja, zie de vragen 3d 1 en 3d 2	0 neen, waarom niet? 0 ja, zie de vragen 3d 1 en 3d 2
3d 1 Zo ja, welke maatregelen en welke doeleinden?			
3d 2 Heeft uw gemeente de beoogde doeleinden bereikt?	0 neen, waarom niet? 0 in beperkte mate, kunt u dit toelichten? 0 ja, wat zijn hiervan de redenen?	0 neen, waarom niet? 0 in beperkte mate, kunt u dit toelichten? 0 ja, wat zijn hiervan de redenen?	0 neen, waarom niet? 0 in beperkte mate, kunt u dit toelichten? 0 ja, wat zijn hiervan de redenen?

	<u>periode 1975-1985</u>	<u>periode 1945-1975</u>	<u>vóór 1945</u>
4a Zijn er belangrijke wijzigingen opgetreden in de <u>leeftijdsopbouw</u> van de bevolking in uw gemeente?	0 neen 0 ja; welke wijzigingen?	0 neen 0 ja; welke wijzigingen?	0 neen 0 ja; welke wijzigingen?
4b Kunt u redenen aangeven voor de onder 4a genoemde ontwikkeling(en)?	0 neen 0 ja; welke redenen?	0 neen 0 ja; welke redenen?	0 neen 0 ja; welke redenen?
4c Hebben deze ontwikkelingen in de <u>leeftijdsopbouw</u> van de bevolking gevolgen gehad voor het gemeentelijk beleid?	0 neen 0 ja; welke gevolgen?	0 neen 0 ja; welke gevolgen?	0 neen 0 ja; welke gevolgen?
4d Heeft uw gemeente naar aanleiding van de ontwikkelingen in de <u>leeftijdsopbouw</u> van de bevolking beleidsmaatregelen getroffen?	0 neen; waarom niet? 0 ja; zie de vragen 4d.1. en 4d.2.	0 neen; waarom niet? 0 ja; zie de vragen 4d.1. en 4d.2.	0 neen; waarom niet? 0 ja; zie de vragen 4d.1. en 4d.2.
4d 1. Zo ja, welke maatregelen en met welke doeleinden?			
4d.2. Heeft uw gemeente de beoogde doeleinden bereikt?	0 neen; waarom niet? 0 in beperkte mate; kunt u dit toelichten? 0 ja; wat zijn hiervan de redenen?	0 neen; waarom niet? 0 in beperkte mate; kunt u dit toelichten? 0 ja; wat zijn hiervan de redenen?	0 neen; waarom niet? 0 in beperkte mate; kunt u dit toelichten? 0 ja; wat zijn hiervan de redenen?

5. Hanteert uw gemeente vestigingscriteria ten aanzien van het wonen?

0 neen; waarom niet?

0 ja; welke en waarom?

6a. Zijn er in uw gemeente voorzieningen (zoals woningen, scholen, bejaardencentra, uitgaanscentra voor bepaalde leeftijden), die naar de mening van uw college onvoldoende aanwezig zijn, gezien de leeftijdsgroep(en) waarvoor ze bestemd zijn?

0 neen (s.v.p. doorgaan naar 6c.)

0 ja; kunt u aangeven welke voorzieningen dat zijn?

6b. Treft uw gemeente maatregelen om dit tekort op te heffen?

0 neen; waarom niet?

0 ja; welke maatregelen treft uw gemeente dan?

6c. Verwacht uw gemeente in de nabije toekomst (tot 1990) een tekort of overschot aan bepaalde voorzieningen, gezien de leeftijdsgroepen waarvoor ze bestemd zijn?

0 neen

0 ja; kunt u aangeven welke voorzieningen daarmee te maken zullen krijgen, wat de oorzaken daarvan zijn en met welke maatregelen uw gemeente dit tekort of overschot zal trachten op te heffen?

tekort aan:	oorzaken:	beleidsmaatregelen:
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

overschot aan:	oorzaken:	beleidsmaatregelen:
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

7a Welk woningbouwcontingent heeft uw gemeente aangevraagd voor de periode 1985-1989 en welk contingent heeft uw gemeente toegewezen gekregen voor 1985?

soort woning	aantal aangevraagde woningen voor 1985-1989	aantal toegewezen woningen voor 1985
woningwetwoningen		
waarvan:		
- gezinswoningen	.....	.....
- bejaardenwoningen	.....	.....
- HAT-eenheden	.....	.....
premiehuurwoningen	.....	.....
premiekoopwoningen	.....	.....
vrije sectorwoningen	.....	.....
	-----	-----
totaal	.....	.....

7b. Waarop is de bovengenoemde aanvraag gebaseerd?

7c. Heeft uw gemeente nu al plannen gemaakt voor het woningbestand, dat nodig is na 1990?

0 neen

0 ja; kunt u aangeven welke plannen dat zijn?

8a. Elke gemeente heeft een bepaalde functie in de regio. Welke functie vervult uw gemeente in de regio naar het oordeel van uw college?

Bijvoorbeeld: a. uw gemeente is centrumgemeente en heeft de zorg voor eigen en regionale voorzieningen; b. uw gemeente is woongemeente en heeft de zorg voor de eigen woonbehoefte en voor de overloop uit de centrumgemeente en/of andere gemeenten; c. uw gemeente is industrie-kern ..... Er zijn nog vele andere mogelijkheden.

8b. Heeft uw gemeente officieel een functie toegewezen gekregen (b.v. in het kader van een streekplan of gewestelijke samenwerking)?

0 neen

0 ja; welke functie en waar is dat vastgelegd?

8c. Welke functie zou uw gemeente het liefst in de regio willen vervullen?

8d. Neemt uw gemeente specifieke maatregelen om de gewenste functie (door u in vraag 8c genoemd) te vervullen?

0 neen; waarom niet?

0 ja; welke?

9a. Kunt u aangeven met welke buurgemeenten uw gemeente een regio vormt? Graag de namen vermelden.

9b. Op basis waarvan wordt deze regio gevormd?

10a. Zijn buurgemeenten op voorzieningen in uw gemeente aangewezen? Zo ja, op welke?

naam buurgemeente

.....
.....
.....
.....

soort voorziening

.....
.....
.....
.....

10b. Is uw gemeente aangewezen op voorzieningen van uw buurgemeenten? Zo ja, op welke?

soort voorziening

naam gemeente

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

11. Zou uw college de functie, die uw gemeente in de regio vervult, in de toekomst willen veranderen?

0 neen, handhaven; met welke middelen?

0 ja; in welke richting?

met welke middelen?

12a. Zijn er ontwikkelingen geweest in de naburige gemeenten, die omvang en leeftijdsopbouw (of één van beide) van de bevolking in uw gemeente hebben beïnvloed?

0 neen; waarom niet?

0 ja; kunt u aangeven op welke wijze dat gebeurde?

12b. Verwacht uw college, dat dit in de toekomst zal gebeuren?

0 neen

0 ja; kunt u dan aangeven op welke wijze dat zal gebeuren?

13a. Hoeveel inwoners had uw gemeente per 1.1.1985?

13b. Uit welke kernen bestaat uw gemeente?

Hoeveel inwoners had iedere kern per 1.1.1985?

14a. Is uw gemeente (volgens het streekplan) ingedeeld in een groeiklasse?

0 neen

0 ja; welke? (voor zover van toepassing: welke kernen in welke groeiklasse?)

14b. Wat betekent dat voor uw gemeente?

15a. Hoe is de bevolkingsgroei van uw gemeente op dit moment?

0 sterke bevolkingsgroei

0 geringe bevolkingsgroei

0 geen bevolkingsgroei (gelijkblijvende omvang)

0 geringe bevolkingsdaling

0 sterke bevolkingsdaling

- 15b. Welke verwachtingen heeft uw gemeente ten aanzien van de bevolkingsgroei van uw gemeente in de toekomst?
- dezelfde bevolkingsgroei als nu
  - sterkere bevolkingsgroei dan nu
  - geringere bevolkingsgroei dan nu
  - geen bevolkingsgroei (gelijkblijvende omvang)
  - geringere bevolkingsdaling dan nu
  - sterkere bevolkingsdaling dan nu
  - dezelfde bevolkingsdaling als nu
  - anders, te weten .....
- 15c. Komen deze verwachtingen overeen met de wens van uw gemeente ten aanzien van de bevolkingsgroei van uw gemeente?
- ja
  - neen, onze gemeente wenst:
- 16a. Waarop zijn de toekomstverwachtingen ten aanzien van de bevolkingsgroei (zie 15b) gebaseerd?
- prognose voor de periode .....
  - schattingen voor de periode .....
  - anders, te weten .....
- 16b. Geeft deze prognose of schatting inzicht in:
- bevolkingsomvang?
  - leeftijdsopbouw van de bevolking?

16c. Heeft uw gemeente nu al concrete plannen om de verwachte toekomstige ontwikkelingen in de groei van de bevolking om te buigen in de richting van uw wensen?

0 neen; waarom niet?

0 ja; kunt u aangeven op welke wijze?

zijn die maatregelen vastgelegd?

0 neen

0 ja, in .....

(s.v.p. de naam van de nota('s) noemen)

17a Welke verwachtingen heeft uw college ten aanzien van eventuele onder- en/of oververtegenwoordiging van bepaalde leeftijdsgroepen in uw gemeente in de toekomst?

leeftijdsgroepen	ondervertegenwoordiging	oververtegenwoordiging
0 - 15 jaar	.....	.....
16 - 25 jaar	.....	.....
26 - 45 jaar	.....	.....
46 - 65 jaar	.....	.....
65 +	.....	.....

17b. Neemt uw college eventueel nu al maatregelen om die onder- en/of oververtegenwoordiging op te vangen?

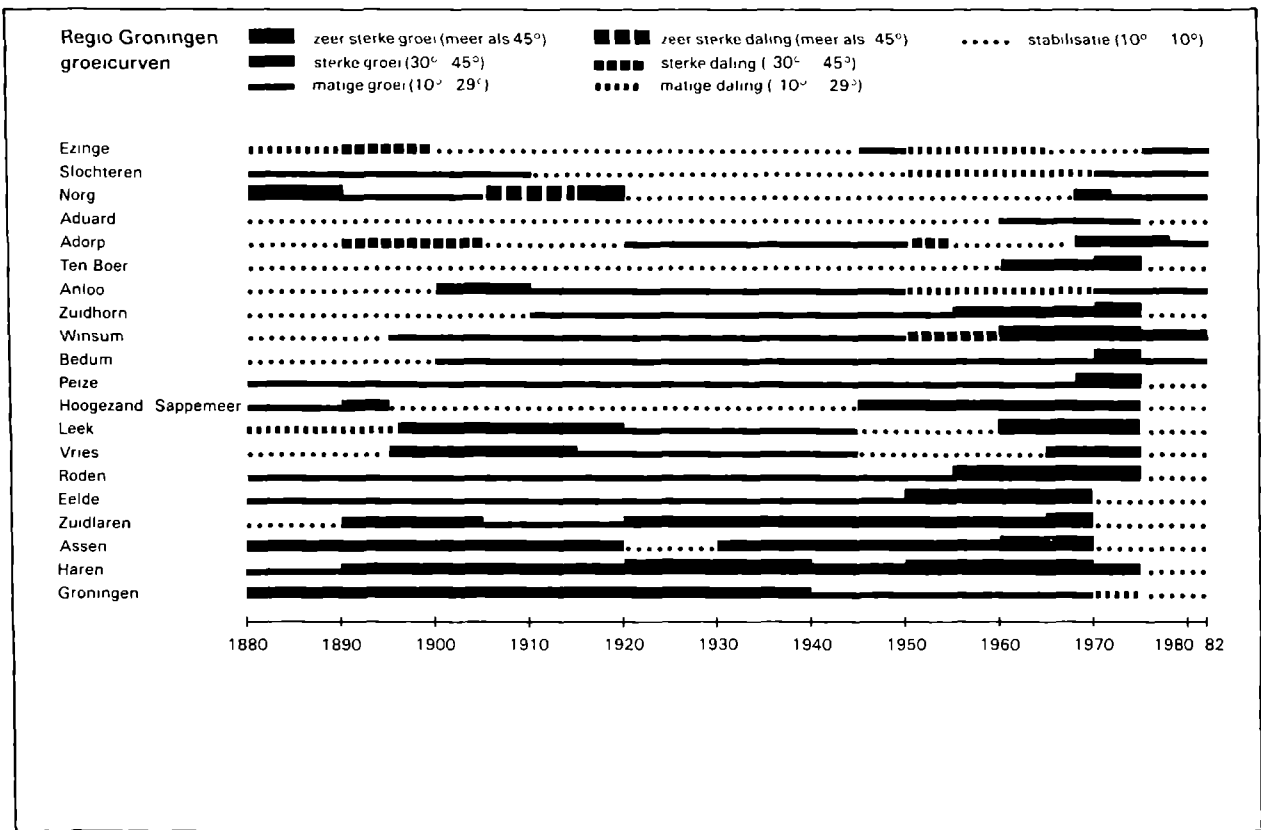
0 neen; waarom niet?

0 ja; kunt u aangeven met welke maatregelen en met welke doeleinden?

Wij danken u hartelijk voor uw bereidwillige medewerking. Mochten er onduidelijkheden zijn, dan kunt u uiteraard contact met ons opnemen, zowel schriftelijk als telefonisch.

De contactpersonen en de telefoonnummers staan op het schutblad vermeld. Indien er van onze kant nog onduidelijkheden zijn, dan zouden wij graag nog telefonisch contact met u opnemen.

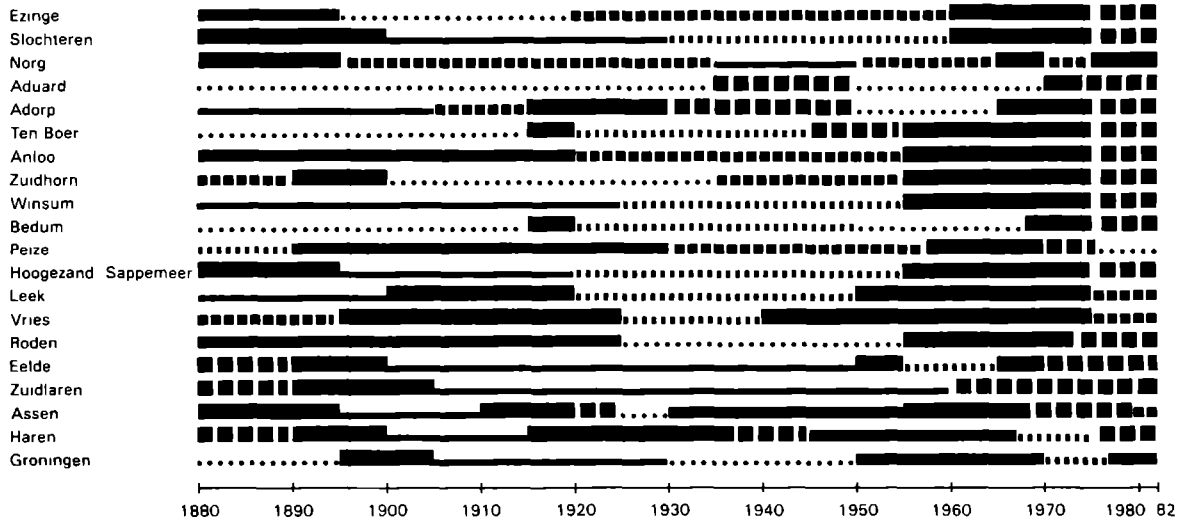

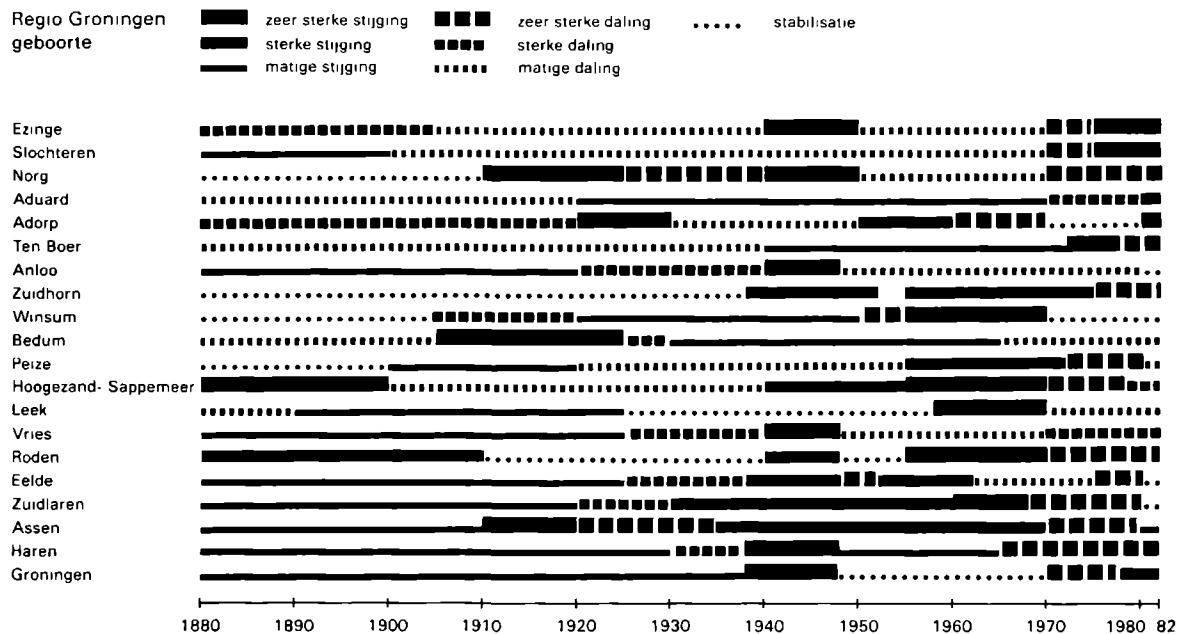
Regio Groningen
vestiging

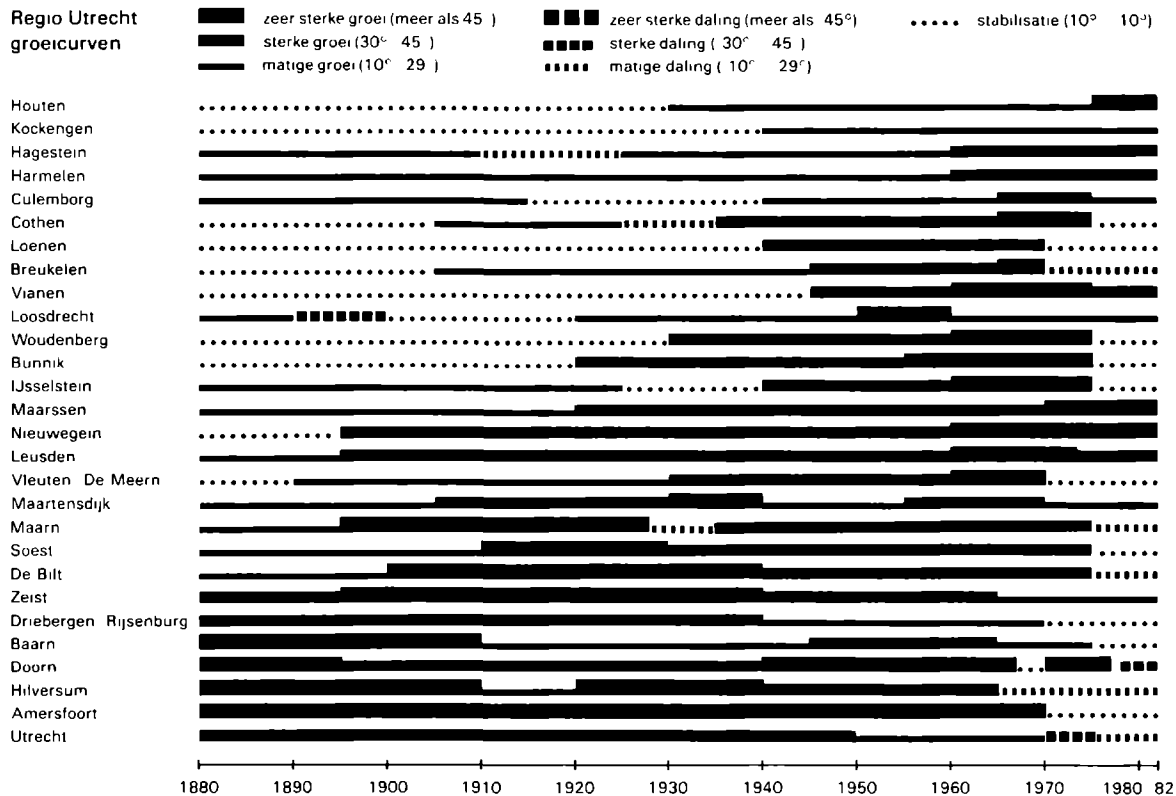
■ zeer sterke stijging
■ sterke stijging
■ matige stijging

■ zeer sterke daling
■ sterke daling
■ matige daling

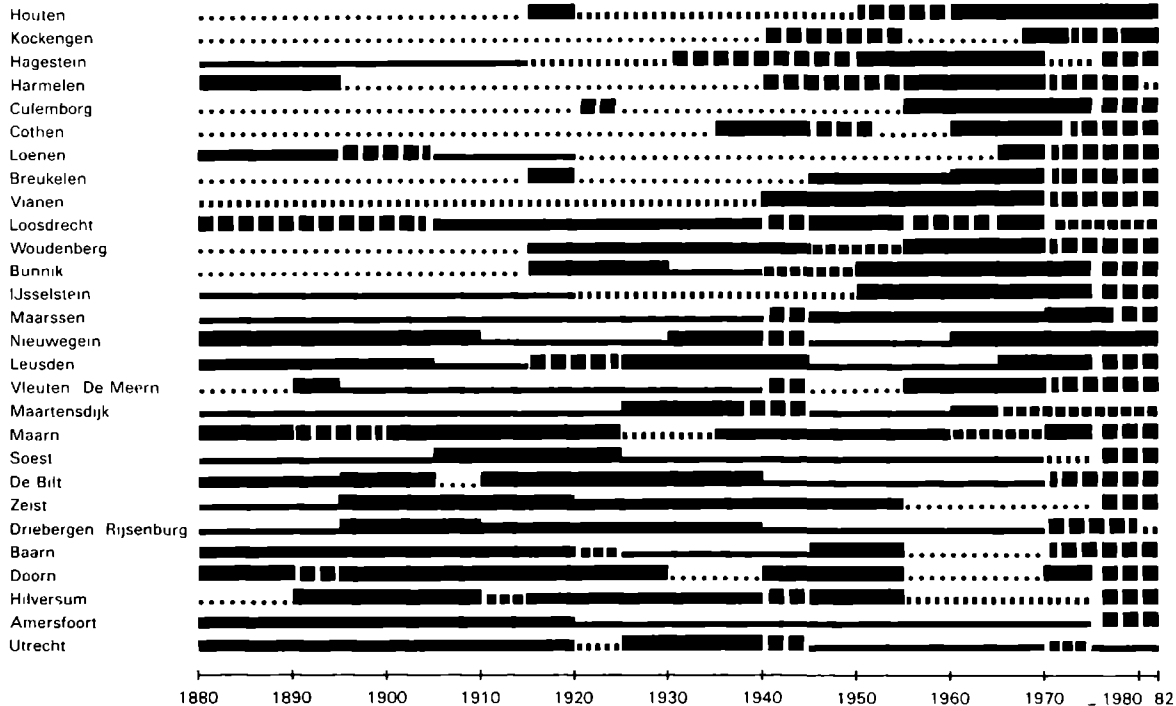
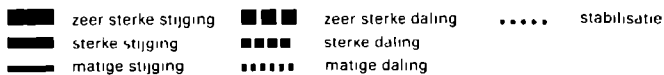
..... stabilisatie

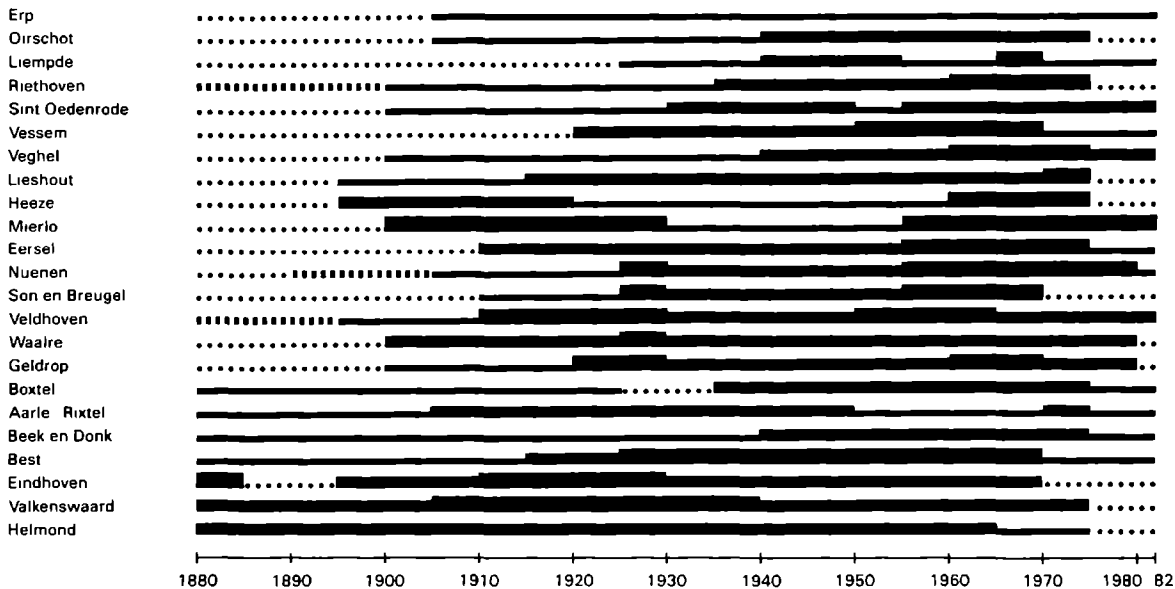
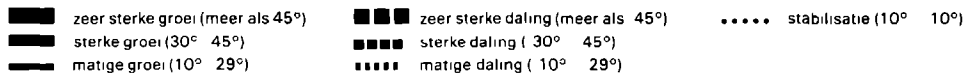
**Regio Utrecht
groeicurven**

Regio Utrecht
vestiging

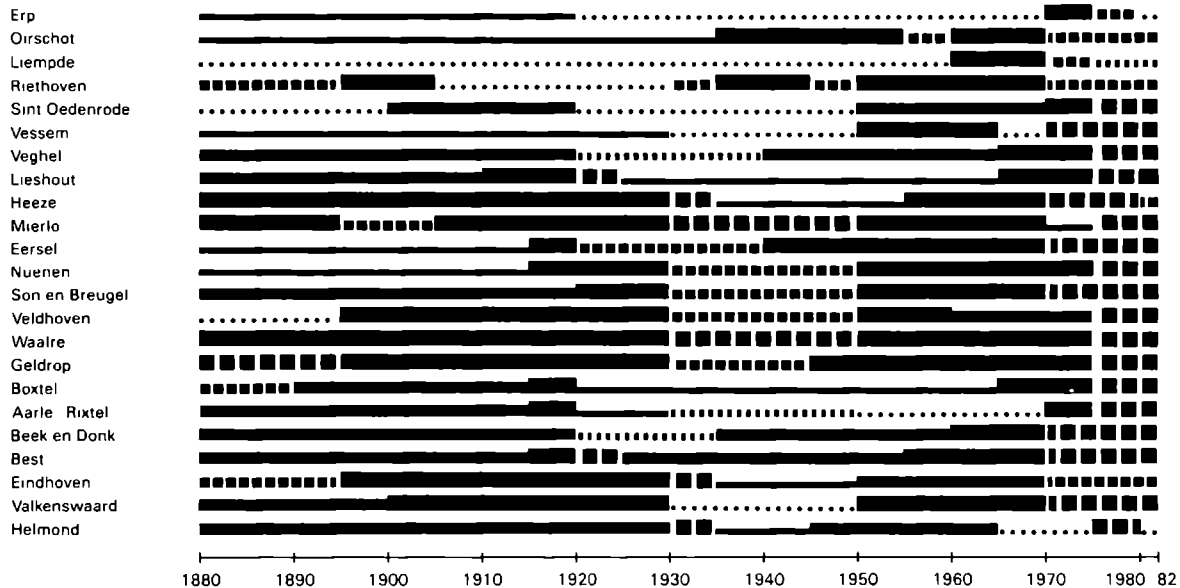
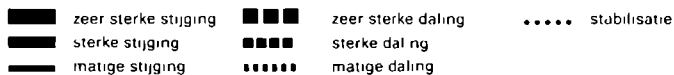

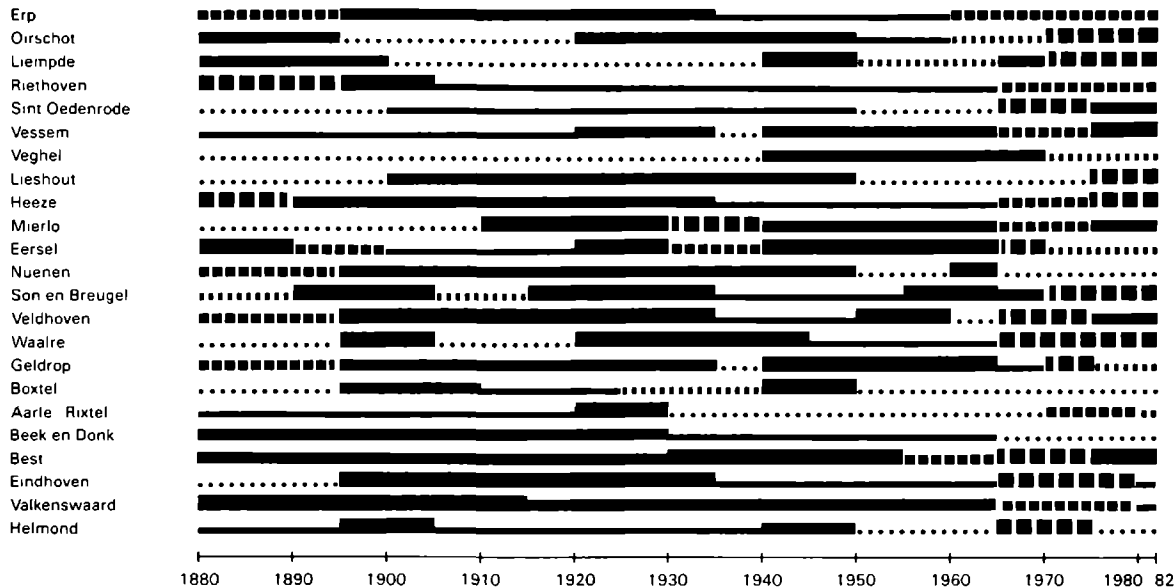
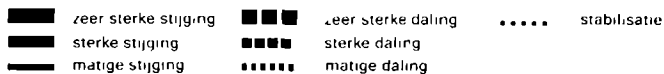
Regio Eindhoven
groeicurven

Regio Eindhoven
vestiging

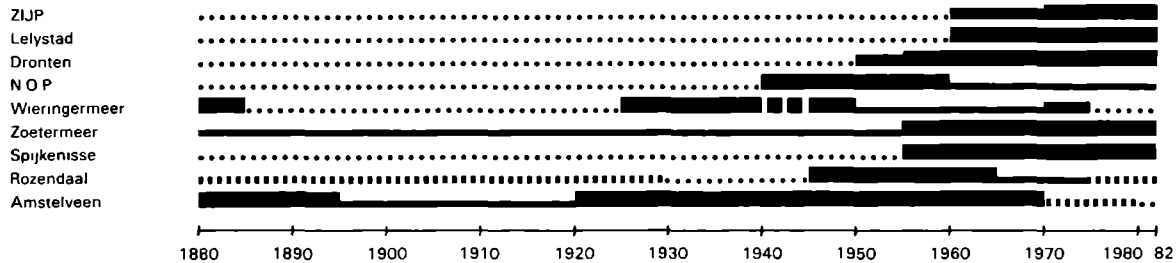

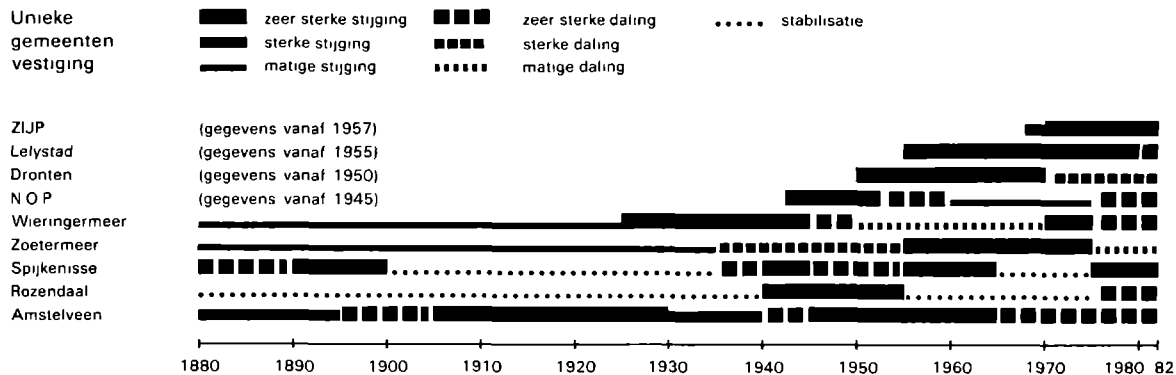
Regio Eindhoven
geboorte

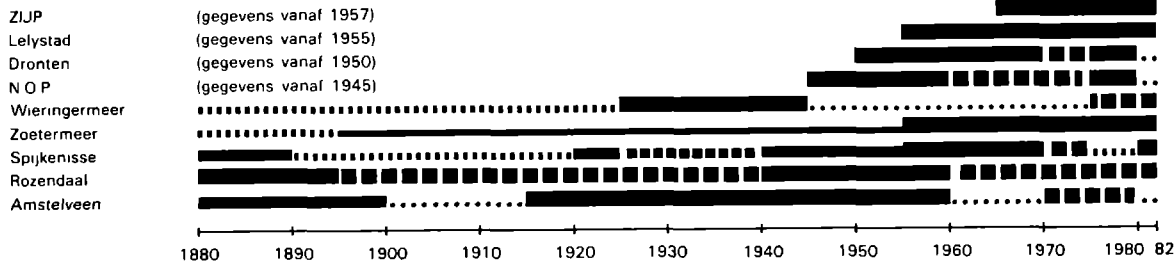

Unieke gemeenten. zeer sterke stijging zeer sterke daling stabilisatie
 groeicurven sterke stijging sterke daling
 matige stijging matige daling

Unieke gemeenten geboorte

Bijlage 7 Plots uit de HOMALS-analyse

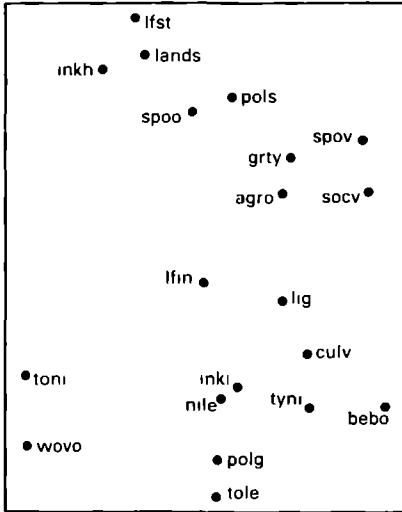
Bijlage 7.1.

Lijst van afkortingen

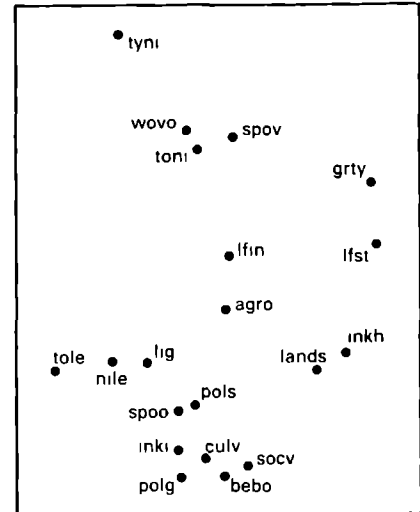
grty	groeytype	spov	sportvoorzieningen
lig	ligging	wovo	woningvoorraad
lfst	leeftijdsstructuur	toni	totale leegstand
lfin	leeftijdsafwijkingsintensiteit	nile	nieuwbouw leegstand
lands	landschap	tyni	type nieuwbouw
bebo	bebouwde oppervlakte	inki	inkomen per inwoner
spoo	sportoppervlakte	inkh	inkomen per hoofd
socv	sociale voorzieningen	pols	politieke structuur
culv	culturele voorzieningen	polg	politiek gewicht

Bijlage 72. Plots van de discriminatie-maten van variabelen
 (Voor afkortingen zie bijlage 7.1.)

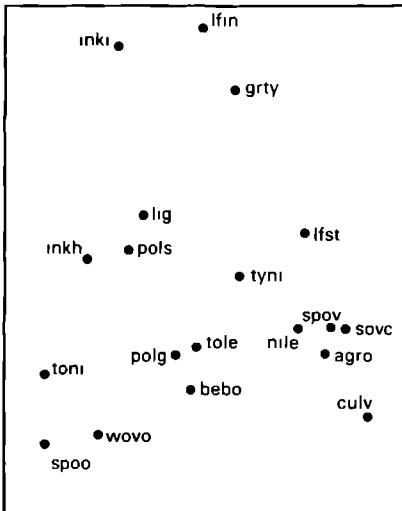
Groningen

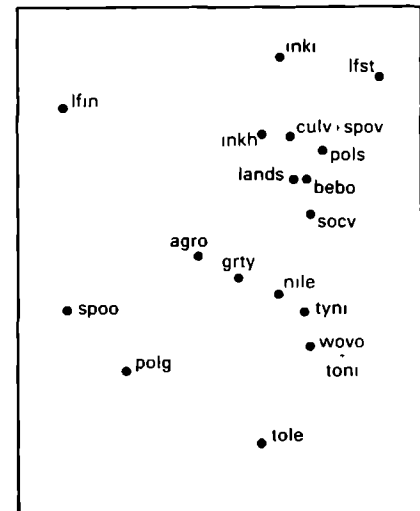
Utrecht

Eindhoven

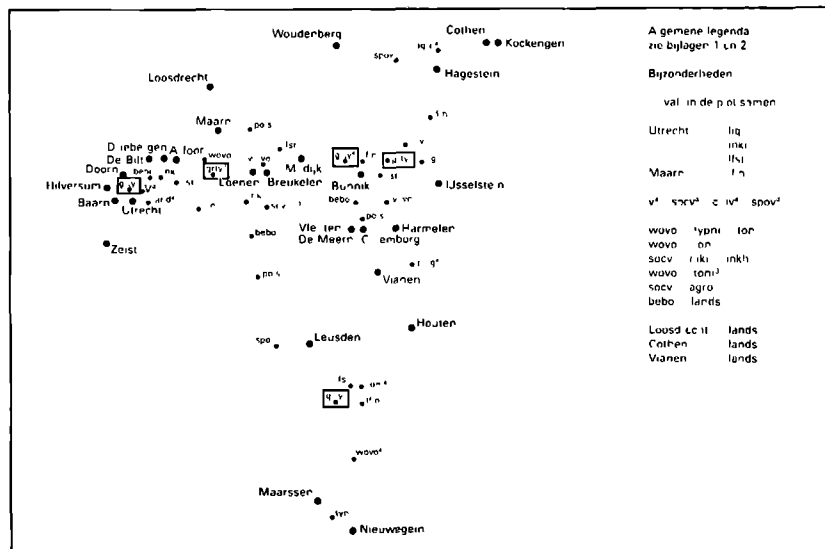
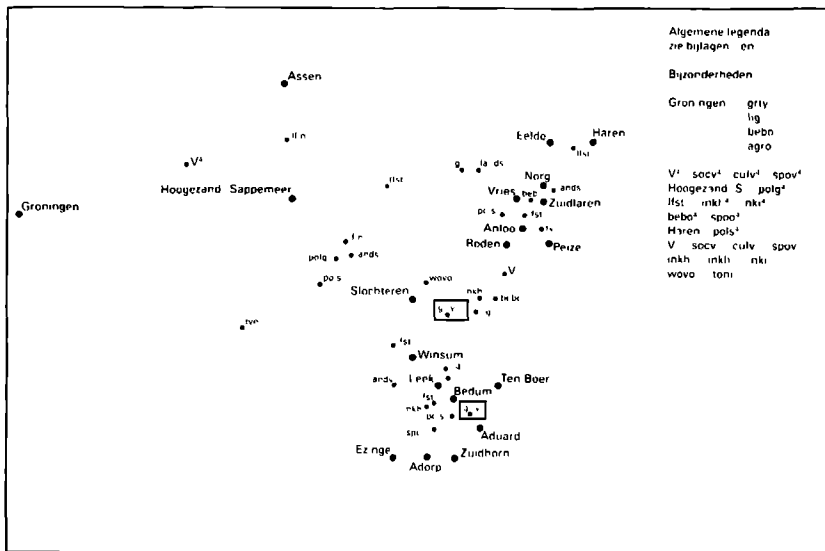

Unieke gemeenten

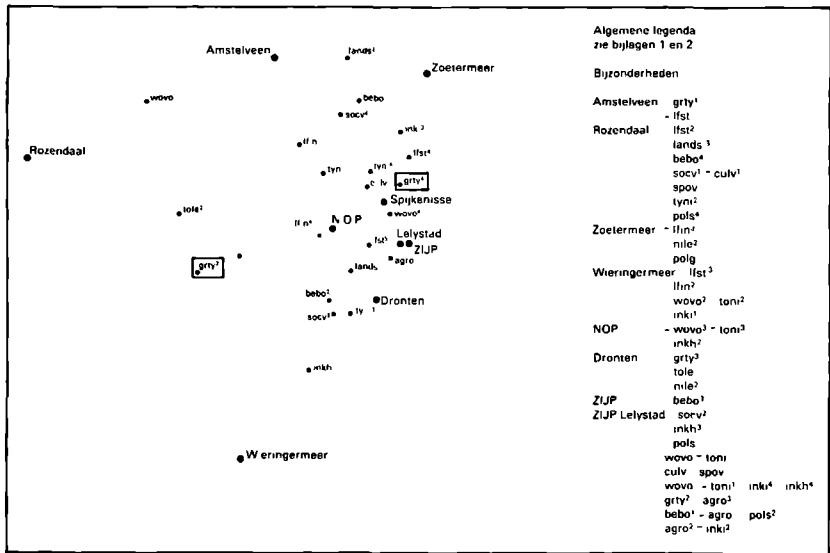
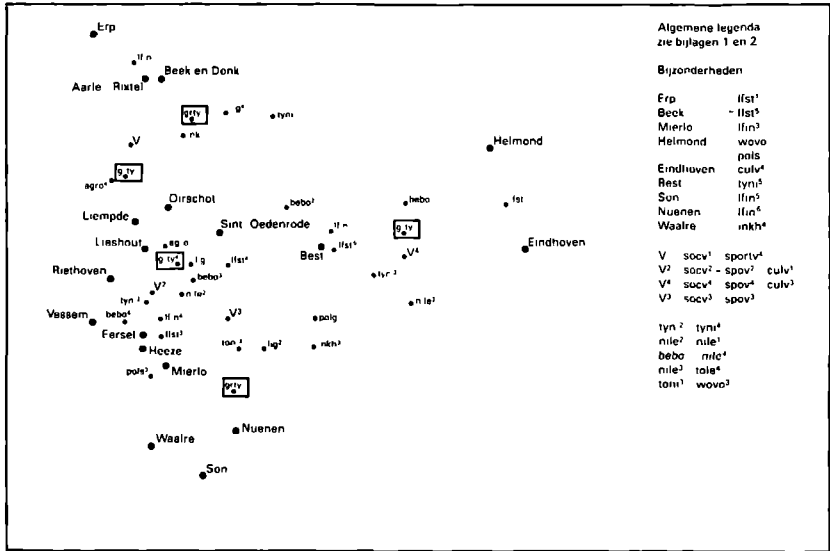

Bijlage 7.3.

Plots van gemeenten en klassen van variabelen regio Groningen en regio Utrecht (voor afkortingen zie bijlage 7.1.)

Bijlage 73. (vervolg) regio Eindhoven en Unieke gemeenten

Samenvatting

Er zijn duidelijke verschillen te constateren in groeitempo, -ritme en -periode van de bevolkingen van de Nederlandse gemeenten in de afgelopen eeuw. Deze ongelijke gemeentelijke bevolkingsgroei roept een aantal vragen op, die in de bestaande theorieën nog onvoldoende beantwoord zijn. Dit onderzoek naar gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en het lokale beleid heeft zich gericht op drie deelvragen. Als eerste is onderzocht of er in regionale context patronen van samenhang en opeenvolging in gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen zijn te onderscheiden. Deze regionale patronen van samenhang en opeenvolging hangen wellicht ook samen met specifieke kenmerken van de betreffende gemeenten. Sommige gemeenten blijken in de ene periode aantrekkelijk te zijn als woongemeente (en dus in bevolkingsomvang toe te nemen) en anderen in een volgende periode. Onderzoek naar deze samenhangen vormt het tweede deel van deze studie. Het derde onderwerp betreft de vraag of er lokaal bevolkingsbeleid bestaat. Bevolkingsontwikkelingen zijn direct van betekenis voor de betreffende gemeente. In het lokale beleid zal dit ook tot uiting moeten komen, hetzij als een beleid, dat bevolkingsontwikkelingen bewerkstelligt, hetzij als een beleid, waarin de gevolgen van bepaalde bevolkingsontwikkelingen worden opgevangen.

Voor dit onderzoek zijn 80 gemeenten geselecteerd, 71 in drie regio's, nl. Groningen, Utrecht en Eindhoven en 9 met een uniek bevolkingsverloop. De bevolkingsontwikkelingen zijn onderzocht voor de periode 1880-1982; de met de bevolkingsontwikkelingen samenhangende kenmerken voor de periode 1975-1982 en het gemeentelijk beleid voor vier perioden: vóór 1945, 1945-1975, 1975-1985 en de toekomst.

Naast de probleemstelling en afbakening van het onderwerp zijn in hoofdstuk 1 de algemene demografische ontwikkelingen in Nederland en het beleid van rijk en provincies op het gebied van de ruimtelijke ordening beschreven. Beide factoren zijn van betekenis voor de differentiële gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen.

De Nederlandse bevolking heeft in deze eeuw de zogenaamde demografische transitie doorlopen. Momenteel is er een snelle vermindering van de bevolkingsgroei. In de komende jaren zal dit resulteren in een situatie van nulgroei of zelfs van bevolkingsdaling. Voor de leeftijdssamenstelling van de bevolking betekent dit dat de processen van vergrijzing en ontgroening zich zullen voortzetten. Op nationaal niveau maakt de rijksoverheid nota's over de ruimtelijke ordening. In de Derde Nota over de ruimtelijke ordening heeft het rijk een aantal gemeenten aangewezen als groeistad of groeikern. In deze gemeenten moet de bevol-

kingsaanwas en de bevolkingsoverloop uit steden worden opgevangen. Op provinciaal niveau worden streekplannen gemaakt, waarin alle gemeenten een groeitaak krijgen toebedeeld. Tevens wordt er in deelnota's, zoals de nota Stadsvernieuwing, in het beleid aandacht geschonken aan de heropleving van grote en middelgrote steden.

Door combinatie en uitwerking van een aantal bestaande theorieën is in hoofdstuk 2 een nieuw theoretisch concept ontwikkeld. Daardoor draagt het onderzoek grotendeels een exploratief karakter. In deze in hoofdstuk 2 ontwikkelde theorie over het regionale patroon van samenhang en opeenvolging van lokale bevolkingsontwikkelingen en daarmee samenhangende factoren, worden gemeenten opgevat als een systeem, waarin interrelaties bestaan tussen gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en vele factoren. Deels behoren deze factoren tot het interne systeem. Ze worden daarbij onderscheiden naar factoren (of kenmerken) van de gemeentelijke bevolking, van het grondgebied van een gemeente en van de lokale organisatie; deels behoren ze tot de externe systemen. Tot de externe systemen worden de ontwikkelingen in de andere gemeenten gerekend, zowel in dezelfde regio, in de provincie als in het rijk.

Voor de verklaring van de regionale patronen en de interrelaties biedt een combinatie van ruimtelijke en de sociale innovatie-theorieën aanknopingspunten. In deze studie is het inzetten van sterke bevolkingsgroei (door vestiging) in gemeenten als een ruimtelijke innovatie gezien, het buiten gaan wonen (suburbanisatie) als een sociale innovatie.

Ook ten aanzien van lokaal bevolkingsbeleid is vanuit de empirie een voor dit onderzoek bruikbare definitie en analyse-schema ontwikkeld. Hierbij wordt de volgende definitie van lokaal bevolkingsbeleid gebruikt: lokaal bevolkingsbeleid is gemeentelijk beleid, dat zich bezig houdt met de gemeentelijke bevolkingsomvang, bevolkingsofgroei en leeftijdssamenstelling, met vestiging en vertrek, alsmede het beleid ten aanzien van de gevolgen van deze bevolkingsontwikkelingen. Dit houdt in, dat beleidsbeslissingen op relevante beleidsterreinen van betekenis zijn voor de studie naar de plaats van bevolkingsontwikkelingen in het lokale beleid.

De wijze waarop de data verzameld, bewerkt en geanalyseerd zijn, is in hoofdstuk 3 uiteengezet. Aan statistische bronnen zijn de gegevens ontleend ten behoeve van de bevolkingsontwikkelingen en de daarmee samenhangende factoren: bevolkingsomvang, aantal geboorten, overledenen, vestigers en vertrekkers, leeftijdsstructuur, inkomen, landschap, bodemgebruik, woningbestand, voorzieningen, politieke structuur en ligging in de regio. Voor de analyse van de bevolkingsontwikkelingen zijn de tijdreeksen van bevolkingsomvang, geboorte, sterfte, vestiging en vertrek gecorrigeerd naar gemeentegrens-wijzigingen volgens de methode

Guffens-Latten-Van der Weegen. Deze tijdreeksen zijn gevisualiseerd middels een curve-fitting-programma. De analyse van deze curven, in combinatie met de leeftijdsstructuur, heeft geresulteerd in een classificatie van gemeenten naar groeitypen. Hiervoor zijn de groeimodellen (het cyclische, het transitie, het nulgroei- en het exponentiële groeimodel) ontleed in groeifasen en perioden van groei, hetgeen resulteerde in acht groeitypen.

De samenhang tussen bevolkingsontwikkelingen en andere kenmerken wordt middels de recent ontwikkelde methode van de homogeniteitsanalyse HOMALS uitgevoerd. De hieruit resulterende typologie is een aanvulling op de hierboven genoemde classificatie naar bevolkingsgroeitypen.

Met betrekking tot het lokaal beleid zijn geen statistische bronnen beschikbaar. Middels enquêtes en interviews onder beleidsmakers en ambtenaren van gemeenten is hierover informatie verzameld. De analyse van lokaal bevolkingsbeleid heeft met behulp van kwalitatieve onderzoekstechnieken plaatsgevonden. Er is een analyse-schema ontwikkeld, aan de hand waarvan concrete beleidsmaatregelen worden onderscheiden naar redenen, doeleinden en maatregelen. Met een combinatie van deze drie aspecten van het gemeentelijke beleid worden gemeenten getypeerd naar een van de beleidstypen: expliciet sturend, impliciet sturend, volgend en geen beleid.

In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. De algemene demografische ontwikkelingen zijn in de meeste gemeenten herkenbaar: aanvankelijk dalende sterfte-aantallen, nu stijgende sterfte- en dalende geboorte-aantallen.

Voor nagenoeg alle gemeenten blijken vestiging en vertrek belangrijker groeifactoren te zijn dan geboorte en sterfte. De bijdrage van de demografische groeifactoren aan de groei is bij de onderscheiden groeitypen verschillend geweest. Bij de grote en middelgrote steden vond de groei plaats door gelijktijdige toeneming van vestiging en geboorte; bij de oudste forensengemeenten door vestiging (van voltooide gezinnen); bij later gegroeide gemeenten weer door een gelijktijdige toeneming van vestiging en geboorte; bij de laatst gegroeide gemeenten aanvankelijk door stijging van vestiging alleen, later gevolgd door stijging van geboorte. Het tijdsverschil tussen het inzetten van de stijging van de vestiging en die van de geboorte blijkt momenteel tot ruim vijf jaar te zijn toegenomen. Dit is de ruimtelijke neerslag van de consequenties van het uitstellen van kinderen krijgen.

Vroeggegroeide gemeenten hebben een langdurige en regelmatige groei gekend; bij latergegroeide gemeenten is de duur van de groei korter geweest en vaak extremer; in de meest recent gegroeide gemeenten echter is de duur van de groei minder kort en minder hevig door het na elkaar voorkomen van de toene-

ming van vestiging en die van geboorte. Door de extreem hoge aantallen vestigers en geboorten in exponentieel groeiende gemeenten is de groei daar ook nu extreem.

Niet in alle regio's komen alle groeitypen voor. In de regio Groningen, waar de bevolkingsgroei over het algemeen gering is geweest, komen geen oudste forensengemeenten en geen exponentieel gegroeide gemeenten voor, in de regio Eindhoven, waar de natuurlijke aanwas vanaf de jaren dertig steeds zeer hoog is geweest, ontbreekt het oudste groeitype, in de regio Utrecht ontbreken de trage groeiers.

Het regionale patroon van gemeentelijke bevolkingsgroei is als volgt samen te vatten: in de regio Groningen halve-maanvormig, in de regio Utrecht spiraalvormig en in de regio Eindhoven is geen specifiek patroon herkenbaar.

Er blijkt een duidelijke samenhang tussen typen bevolkingsontwikkelingen van gemeenten en hun sociaal-economische kenmerken te bestaan. De rijkste mensen gingen het eerst buiten wonen, daarna de midden-groepen en tenslotte de lage midden-groepen. De laagste sociale-groeiperiodes blijken niet of nauwelijks in de omringende gemeenten te gaan wonen. De oudst gegroeide forensengemeenten zijn gemeenten die het langst zijn blijven groeien, en derhalve gemeenten met de oudste leeftijdsstructuur, met de hoogste inkomens, met de meeste (sociale, culturele en sport-)voorzieningen, met een politieke structuur waarin de VVD overheerst, met ruime bebouwing en veel vrije sector woningen. Naarmate gemeenten later zijn gaan groeien hebben ze een kortere groeiperiode, een jongere leeftijdsstructuur, lagere inkomens, meer sociale woningbouw en premie-A woningen, een dichtere bebouwing en een politieke structuur waarin de PvdA overheerst. De grote steden en de niet-gegroeide gemeenten blijken de 'arme' gemeenten te zijn; zij hebben een oude leeftijdsstructuur en een oude infrastructuur. Op basis van deze samenhangen is de volgende typologie geconstrueerd: 1. de eerst-gegroeide gemeenten: de grote steden en de oudste forensengemeenten; 2. de midden-oud gegroeide gemeenten; 3. de jonge forensengemeenten; 4. de niet-gegroeide gemeenten; 5. de recent zeer sterk gegroeide gemeenten.

Het onderzoek naar lokaal bevolkingsbeleid heeft tot de volgende bevindingen geleid. Bevolkingsbeleid is op gemeentelijk niveau geen zelfstandig beleidsterrein. Wel komen aspecten van bevolkingsontwikkelingen in andere beleidsterreinen aan de orde. Gemeentelijk beleid met betrekking tot bevolkingsontwikkelingen is derhalve altijd indirect beleid.

Echter, de meeste gemeenten blijken geen bevolkingsbeleid te voeren. Als gemeenten wel een bevolkingsbeleid voeren is dit meestal een expliciet sturend beleid. En bij het merendeel is dit beleid als een "reactief beleid" te karakteri-

seren. Dat wil zeggen dat een gemeente pas in actie komt (een gericht bevolkingsbeleid gaat voeren), als er ongewenste bevolkingsontwikkelingen zijn opgetreden.

Voorts is gebleken, dat maar weinig gemeenten inzicht hebben in de toekomstige bevolkingsontwikkelingen van hun gemeenten, ook niet ten aanzien van de korte termijnontwikkelingen. Het ontbreekt de meeste gemeenten aan behoorlijke bevolkingsprognoses.

Er is maar weinig samenhang gevonden tussen de typen gemeenten en de beleidstypen.

Conclusies en beleidsaanbevelingen zijn in hoofdstuk 5 opgenomen. Het blijkt, dat het voor gemeenten wel mogelijk is een beleid te voeren ten aanzien van bevolkingsontwikkelingen, zowel sturend als volgend. Maatregelen op het terrein van de volkshuisvesting, speciaal herziening van het woningbestand en woningtoewijzing worden door de betreffende gemeenten het meest genoemd. Ook de nieuwbouw en de ruimtelijke ordeningsplannen van de gemeente bieden mogelijkheden, evenals het in discussie gaan met de hogere overheden als de gemeente het niet eens is met de opgelegde groeitaak.

Voor een goede beleidsvoering is het van het grootste belang, dat gemeenten inzicht verwerven in hun (toekomstige) demografische ontwikkelingen. Momenteel schort het vaak daaraan. Ook al geven alle gemeenten aan dat ze in de toekomst met vergrijzing en ontgroening te maken zullen krijgen, dan betekent dat nog niet, dat de gevolgen van vergrijzing en ontgroening in alle gemeenten dezelfde zullen zijn. In de ene gemeente zullen ze wel tot beleidsimplicaties aanleiding geven, in een andere niet.

Daarnaast zijn er andere ontwikkelingen, deels ten gevolge van de bevolkingsgroei in het verleden, die eveneens in sommige gemeenten beleidsproblemen kunnen veroorzaken. Een van deze ontwikkelingen is het verlies aan jongeren. Met name de gemeenten, die ver van de centrale stad af liggen en zij, die vol zijn en geen plaats voor hun starters hebben, zullen niet in staat zijn de tweede generatie te huisvesten, de kinderen van de vestigers en van de autochtonen. Naarmate de vestiging massaler en in een kortere periode heeft plaatsgevonden, zal ook het verlies van de tweede generatie massaler en in een kortere periode plaatsvinden. Het nagenoeg totaal afwezig zijn van een of enkele leeftijdsgroepen in een gemeente zal niet alleen tot een zeer afwijkende leeftijdsstructuur en tot een extreme veroudering leiden, maar ook tot verlies van de toekomstige jonge gezinnen. In die situaties zullen ook de aantallen geboorten in de toekomst drastisch afnemen.

Veel gemeenten tonen een te optimistische kijk op de toekomstige bevolkingsgroei. Vele spreken de verwachting uit van (of hopen op) een bevolkingstoename, die niet reëel lijkt. Er zijn gemeenten die nu reeds voor (financiële) pro-

blemen gesteld zijn door dergelijke optimistische visies uit het verleden – in feite verkeerde inschattingen van de bevolkingsontwikkelingen. Om dit te voorkomen is het opstellen van beleidsscenario's een belangrijk middel. Hierin kunnen de consequenties van bevolkingsontwikkelingen op andere beleidsterreinen en vice versa voor de korte en de lange termijn worden aangegeven.

Voor een goede beleidsvoering op vele gemeentelijke beleidsterreinen zijn goede bevolkingsprognoses en een goed inzicht in de consequenties van toekomstige bevolkingsontwikkelingen van een gemeente onontbeerlijk. Het lijkt daarmee in tegenspraak, dat bevolkingsontwikkelingen een ondergeschikte plaats innemen in het gemeentelijke beleid.

POPULATION DEVELOPMENTS IN MUNICIPALITIES AND LOCAL POPULATION POLICY

Summary

There have been distinct differences between municipalities as regards their rate of population growth, rhythm of growth and period of strongest growth in the last century. These unequal municipal population growth raise questions, that have not been answered in existing theories. This study on municipal population developments and local policy has focused on three questions. First, this study has concerned the question if patterns of coherence and sequence in local population developments can be distinguished in a regional context. These regional patterns are connected with the specific characteristics of those municipalities. Some municipalities prove to be attractive for in-migration in one period, others in another period. Research on these relations is the second part of this study.

The third subject concerns the question if local population policy exists. Population developments have a direct impact on the municipality concerned. It must be recognizable in the local policy, as a policy that influences population developments as well as a policy that follows the consequences of certain population developments.

For this study 80 municipalities have been selected, 71 in three regions, namely Groningen, Utrecht and Eindhoven and 9 with very special population developments. Population developments have been studied for the period 1880-1982; the related factors for the period 1975-1982 and population policy for four periods: before 1945, 1945-1975, 1975-1985 and the future.

Besides the thesis and the defining of the subject, chapter 1 deals with the national demographic developments in the Netherlands and the physical planning policy of the national and provincial governments.

The Dutch population has passed through the so called demographic transition. On the moment there is a very fast diminishing of population growth, that will result in a situation of zero-growth or even loss of inhabitants for the near future. For the age-structure of the population these developments mean a further aging as well as dejuvenation of the population.

On national level, the national government issues notes on physical planning. In the Third Note on Physical Planning the national government has allocated a certain number of municipalities, that are allowed to have a population growth above the natural increase. Their population increases mainly as a result of

suburbanization. Provincial governments make plans for regions in their province, in which growth-tasks are allocated to every municipality. On the moment, in some notes, as the "Nota Stadsvernieuwing", the redevelopment and revival of cities got a place in physical planning policy.

Trough combination and elaboration of some existing theories a new theoretical concept has been developed in chapter 2. So this study is mainly an explorative one. In these theory on the regional pattern of coherence and sequence of local population developments and related factors, local municipalities are seen as a system, in which population developments are interrelated with many other factors. Partly these factors belong to the intern system. They are divided into factors (characteristics) of the local population, of the local territory and of the local organization. Partly they belong to the extern systems. As extern systems are seen developments in other municipalities in the same region, in the province and in the country.

The explanation for these regional patterns and the interrelations is found in a combination of the theories on regional and social innovation-diffusion. In this study, the start of strong population growth is seen as a regional innovation, the choice for living in the country (suburbanization) as a social innovation.

An adequate definition and a framework for the analysis of local policies have also been developed empirically. The definition of local policy is: local population policy is local policy that is concerned with local population size, population growth and age structure, with in-migration and out-migration, and also the policy that is concerned with the consequences of these population developments. This means that decisions on crucial fields of policy have an impact on the study of the place of population developments in the local policy.

The collection, processing and analysis of data is treated in chapter 3. From statistical data are drawn the demographic data and the data of other factors: population size, the numbers of births, deaths, in-migrants and out-migrants, the age structure, income, landscape, landuse, the types of housing, types of public facilities, political structure and regional situation.

For the analysis of population developments, time-series of population size, numbers of births, deaths, in-migrants and out-migrants, have been corrected for local boundary-changes by means of the method Guffens-Latten-Van der Weegen. The time-series have been vizualised by curve-fitting. The analysis of these curves, in combination with the age structure, has resulted in a classification of municipalities by growth-types. The growth-models (cyclical, transitional, zero-growth and exponential growth models) have been divided into growth-phases and periods of growth. This results in 8 growth-types.

For the analysis of the relation between growth-types and other characteristics a recently developed method of homogeneity-analysis (HOMALS) has been used. The resulting typology is an addition to the above mentioned classification.

There are no statistical sources for local policy. By means of enquêtes and interviews with local policy-makers and local civil officers information has been gathered. Analysis of local policy has been done with the qualitative methods which have lead to a frame-work for analysis. Policy-decisions are analysed as to reasons, goals and measures. On the basis of a combination of those three aspects municipalities are classified as to their type of policy: explicit influencing, implicit influencing, responsive and no policy.

In chapter 4 the results of the study are presented. The general demographic results are recognizable in most municipalities: first decreasing deaths, later on increasing deaths and decreasing births.

For almost all municipalities in-migration and out-migration prove to be more important factors of growth than births and deaths. The contribution of the demographic factors to population growth differed in the various growth-types. In cities growth occurred by simultaneous increase of in-migrations and births; in the oldest suburbs by in-migration (of completed families); in younger suburbs again by simultaneous increase of in-migration and births; in the youngest suburbs first by just in-migration later on followed by increase of births. The lapse of time between the start of the increase of in-migration and that of births is nowadays 5 years. This is the spatial impact of the consequences of delay of childbirth.

In municipalities with an early population growth this growth was prolonged and regular; in municipalities with a later population growth the length of the period of growth was shorter and growth often was more extreme; in municipalities with most recent growth the length of the period of growth was less short and less extreme as a result of the successive increase in in-migration and birth. The extreme high numbers of in-migrants and births in municipalities with exponential growth results in an extreme growth nowadays.

Not all regions have all growth-types. In the region of Groningen, where population growth has been low in general, no oldest suburbs and no exponential growing municipalities exist, in the region of Eindhoven, where natural increase has been very high since the thirties, the oldest growth-type is missing, in the region of Utrecht the slowly growing municipalities are absent.

The regional pattern of local population growth can be summarized as follows: in the region of Groningen a crescent shape, in the region of Utrecht a spiral form and in the region of Eindhoven no clear pattern.

The coherence between types of growth and their social-economic characteristics was clear. First the richest people moved into the country, then the middle-classes and at last the low middle-classes. It turned out that the lowest social groups did not move into the surrounding municipalities (suburbs). So, the oldest suburbs are the municipalities that have grown during the longest period, they are municipalities with the oldest age structure, with the highest incomes, with the most public facilities, with a political structure that is more liberal, with low density of the built-up area and with almost no subsidized housing.

Municipalities that grew later in time, have a shorter period of growth, a younger age structure, lower incomes, more subsidized housing and council housing, a higher density of the built-up area and a more socialistic political structure. The cities and the no-growth-municipalities are the poorest municipalities; their age structure is old as is their infrastructure. So, on the basis of the relations, the following typology has been constructed:

1. cities and the oldest suburbs;
2. middle-old suburbs;
3. young suburbs;
4. zero-growth municipalities;
5. in recent days very strongly grown municipalities.

The study of local population policy has given the following results. Population policy on a local level is no independent field of policy. Aspects of population developments are found in several other fields of policy. Local population policy always is indirect policy.

However, most municipalities prove not to have a population policy. If they have a policy, it is mostly an explicit influencing policy. In most cases this policy can be seen as a 'reactive policy'. This means that a municipality takes action (starts to make a population policy) if there are undesirable population developments.

Further it appears that only a few municipalities have sound judgements in their future population developments, not even for the near future. Most municipalities fail to have proper population projections.

Only the slightest relation was found between the type of municipality and the policy-type.

Conclusions and recommendations are included in chapter 5. It appeared possible for municipalities to pursue a policy on population developments, influencing as well as responsive. Measures in the field of housing, especially by means of redevision of the types of houses and by housing allocation have been mentioned most frequently by municipalities. The new built houses and the physical planning of the municipality also offer possibilities as does the discussion with higher authorities if a municipality doesn't agree with the imposed growth-task.

For the pursuing of a good policy, it is of greatest importance, that municipalities have sound judgements in their (future) demographic developments. At

the moment this is often lacking. Although all municipalities state aging and dejuvenation of the age structure for the future, this doesn't mean however, that the consequences of aging and dejuvenation will be the same everywhere. In one municipality they will cause policy-implications, in another they don't.

There are other developments, partly as a consequence of population developments in the past, that also might cause problems in some municipalities. One of them may be the loss of younger inhabitants. Especially those municipalities, that are far away from the central city and those, which are full and accordingly have no room for their 'starters', are not capable to give houses to the second generation, the children of the in-migrants and of the autochthons.

As in-migration has been more massive and in a shorter time, the loss of the second generation will be more massive and in a shorter time. The nearly total absence of one or some age-groups in a municipality will lead not only to a very disproportional age structure and a very extreme aging, but also to the loss of future young families. In those cases, the number of births will diminish drastically in the future.

Many municipalities move to state an optimistic view on their future population growth. Many speak of (or hope for) a growth expectation that does not seem to be very realistic. Some municipalities now have (financial) problems as a result of too optimistic visions in the past – in fact wrong estimations of population developments. To prevent this, the construction of policy-scenarios is a good method. In these scenarios the short and the long term consequences of population developments can be indicated with regard to other fields of policy and vice versa.

For the pursuing of a good policy in many fields, good population projections and good judgements of the future population developments are indispensable. Therefore it seems to be contradictory, that population developments have an inferior place in local policy.

Anneke Assen is op 13 december 1949 te Dalen geboren. In 1967 heeft zij het diploma gymnasium-B behaald aan het Sint-Maartenscollege te Haren (Gr). Zij studeerde van 1967 tot 1974 sociale geografie aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Ten behoeve van een afstudeeronderzoek en specialisatie demografie was ze in 1972 als stagiaire verbonden aan het Nederlands interuniversitair demografisch instituut (NIDI) te 's-Gravenhage. Daarnaast verwierf ze onderwijsbevoegdheden voor aardrijkskunde en maatschappijleer. Haar loopbaan startte ze als lerares aardrijkskunde aan het Sint-Maartenscollege te Haren en Augustinuscollege te Groningen (augustus 1973 tot november 1975) en vervolgde deze aan Craneveldt, scholengemeenschap voor volwassenen te Nijmegen (januari 1976 tot september 1982).

Deze laatste functie heeft ze gecombineerd met een aantal onderzoeksprojecten op demografisch en sociaal-ruimtelijk terrein. In 1976 is zij free-lance medewerkster geweest bij het NIDI voor het project Nuptialiteit. De resultaten hebben geleid tot NIDI-publicaties en tot een bijdrage aan de gelijknamige censusmonografie. Van eind 1976 tot medio 1979 is zij als wetenschappelijk medewerkster verbonden geweest aan de vakgroep demografie en prognosetechnieken van de KUB (toen nog KHT) voor het project Bejaarden. In dit onderzoeksproject heeft zij een regionale prognose van de bejaardenbevolking gemaakt, met het oog op de benodigde voorzieningen. Het project, een opdracht van het ministerie van Sociale Zaken, is gepubliceerd in het nationaal programma voor demografisch onderzoek (NPDO). Vervolgens, van september 1981 tot september 1982, heeft zij als wetenschappelijk medewerkster aan het geografisch instituut van de KU Nijmegen samen met de documentaliste M. van der Sommen een bibliografisch overzicht van en een handleiding bij het gebruik van een aantal CBS-bronnen gemaakt.

Van september 1982 tot september 1987 is ze als wetenschappelijk medewerkster op een promotieplaats verbonden geweest aan de afdeling urbane en rurale sociologie van de KU Nijmegen. Daar heeft ze het onderwijs op het terrein van de sociale demografie verzorgd. Het onderzoeksproject is afgerond met deze dissertatie.

STELLINGEN bij het proefschrift 'Gemeentelijke bevolkingsontwikkelingen en lokaal beleid' van J.G.M. Assen

1. Lange termijn beleid conflicteert vaak met korte termijn problemen. Het is daarom onjuist, dat gemeenten zich alleen richten op korte termijn problematiek.
2. Op grond van de fasentheorie kan verwacht worden, dat ook in de forensengemeenten een proces van verdichting zal gaan optreden.
3. Het 'buitenwonen' heeft alle aspecten van een woonlokatiekeuze verloren.
4. De generatie van de babyboom wordt weleens de 'lost generation' genoemd: van de vooruitzichten op toenemende welvaart van de haar voorafgaande generatie krijgt zij slechts het staartje; m.b.t. het buiten wonen moet zij genoegen nemen met wonen in recent massaal gegroeide gemeenten met dichtbebouwde wijken.
Ook in de toekomst zal deze generatie een 'lost generation' blijven. Voorzieningen, of het nu gemeentelijke, sociale of pensioenvoorzieningen zijn, worden gewoonlijk gebaseerd op het draagvlak: de na hen komende generaties. Deze zijn van geringere omvang.
5. De term 'slaapwijk' suggereert ten onrechte, dat er in dergelijke wijken niet geleefd wordt.
6. Bij studies naar factoren, die de hoogte van de vruchtbaarheid bepalen, zouden naast de gebruikelijke factoren als religie, inkomen, en emancipatorische factoren, ook sociaal-culturele factoren, zoals mode, voorbeeldfunctie, sociale druk en opvoeding, moeten worden betrokken (zie ook L. Clerkx, Moederende minnen en minnende moeders: E. Badinter construeert een mythe. In: *Lover*, 11 (1985), 1, pp. 3-5).
7. Naast argumenten van wetenschappelijke, bestuurlijke, statistische en praktische aard, kunnen ook werkgelegenheidsargumenten worden aangevoerd om opnieuw een volkstelling te houden.

8. Het jaar 2000 wordt in de wetenschap en in de maatschappij vaak als een magische grens gezien. Het is te vergelijken met het treuren om het naderend einde van het millennium, beschreven in "De naam van de roos" van Umberto Eco. In die tijd vreesden kloosters niet langer het voorrecht te kunnen verdedigen als enige het bolwerk van de ware wetenschap te zijn. Aan het einde van het tweede millennium lijken de universiteiten een vergeefse strijd te voeren om uitsluitend en als enige de ware wetenschap te kunnen uitoefenen.
9. Het spreken over herintreedsters als vrouwen, die na een periode van verzorging van de kinderen "opnieuw in de maatschappij terugkeren", weerspiegelt de paradoxale betekenis van het gezin in onze maatschappij.
10. Twee carrières op één kussen, daar slaapt de agenda tussen.

